

СЎЗ СЕХРИ

Эркин Воҳидов ҳаёти ва ижодига чизгилар

Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи – филология фанлари
доктори, профессор **Ҳамидулла БОЛТАБОЕВ**

«Ўзбекистон миллий энциклопедияси»
Давлат илмий нашриёти
Тошкент

**Ўзбекистон Қаҳрамони,
Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов**

СЎЗБОШИ

Эл суйган шоир Эркин Воҳидов кўлига ижод қаламини тутиб, шеър машқ қила бошлаганига салкам олтмиш йилча бўлди, илк шеърлар тўплами босилиб чиққан замондан ҳам қирқ беш йил чамаси вақт ўтди. Дастлабки тўплами биланок устоз Озод Шарафиддиновнинг назарига тушган, унда «шоирликнинг энг зарур хислати – шоирона тафаккур қилиш ва образлар билан ўйлаш қобилиятига эга» экани тан олинганига ҳам қирқ тўрт йил бўлди. Бу ижод жараёнида Эркин ака ўзбек шеърхонининг қалбига кирди. Элнинг дардини ўз ҳасратидай туйди ва халқининг дилидагини ошкор қилувчи «тили»га айланди. Вақтики, Эркин Воҳидов ижоди ҳақида Ғафур Фулом, Ойбек домла, Абдулла Қаҳҳор, Мақсуд Шайхзода ва Миртемир каби улуғ ўзбек адиблари суюниб гапирдилар, шоир ижодига парвоз тиладилар. Ўзбек мунаққидлари ҳам мана салкам ярим асрдан буён шоир ижодининг ўзига хослиги ҳақида баҳс юритадилар, ҳар бир янги асарини ўз вақтида баҳолаб, мақола ва тақризлар битадилар.

Эркин Воҳидов ижоди аллақачонлар бир мамлакат доирасидан чиқиб, дунё бўйлаб тарқалди. Собиқ Иттифоқ доирасидаги юртларда, АҚШ, Канада, Германия, Япония, Хитой, Туркия, Ҳиндистон, Афғонистон ва бошқа ўлкаларда шоирнинг шеърлари ўзбекнинг овози янглиғ янгради. Русларнинг ардоқли шоири Роберт Рождественский «шарқона донишмандлик» иборасини айнан Эркин Воҳидов ижодига қўллаш баробарида унда «шоирнинг шахсияти ва истеъдоди даражасидан келиб чиқадиган ҳақиқий бадиий чуқурлик, чин маънодаги донишмандлик» сифатларини кўради, бундай «дard ва сурур билан ёзилган, умри узоқ дўст бўлишга арзийдиган» асарла-

рини ўқишга китобхонларни таклиф этади. Бу каби самимий эътирофларни катта давраларда Расул Ҳамзат, Қайсин Қулиев, Мустай Карим, Иван Драч ва бошқа шоирлар ҳам кўп айтишган, айтиш билан чекланмай, махсус мақолалар ёзишган...

Эркин Воҳидов асарларига битилган назира ва ўхшатмаларни жамлаганда, бир дафтардан ортади. Айниқса, биргина «Ўзбегим» руҳидаги татаббу ва у ҳақдаги асарларнинг ўзи бир тўпламга сиғмайди. Бироқ ўтган йиллар давомида Эркин Воҳидов ҳақида ёзилган тугал монография ёки мақолалар тўплами яратилмагани ўзбек адабиётшуносларининг зиммасидаги масъулиятлигича турибди. Ана шу адабий эҳтиёжни оз бўлса-да тўлатишга уруниш, шоир ҳақида яратилган сара мақола ва хотираларни жамлаш ниятида қўлингиздаги мўъжазгина тўплам вужудга келди. Бу тўпламдан Эркин ака ижоди ҳақида эълон қилинган дастлабки тақриз (О.Шарафиддинов) ҳам, шоирнинг энг гўзал мажмуаларидан бирига ёзилган сўзбоши (А.Орипов) ҳам, замондош адибларнинг эътирофларию (Ў. Ҳошимов) қилни қирқ ёрадиган мунаққидларнинг (И.Ғафуров) кузатишлари ҳам ўрин олган. Албатта, бу ҳали ҳаммаси эмас. Ўзбекнинг дилгир шоири Эркин Воҳидов ҳақида айтилган фикрлару чоп этилган мақолалар жамланса, нафақат бир тўплам, балки бир неча китоб бўлиши мумкин. Шунга қарамай уларнинг айримларини ушбу жилдга йиғиб, нашр қилишга журъат топдик. Зеро, бу тўплам шоир ижоди ихлосмандларининг чанқоғини қондирадиган йирик тадқиқоту монографиялар, бир неча жилдлик мақолалар мажмуалари яратилгунга қадар вақтинча бўлса-да, Эркин Воҳидовнинг ҳаёт йўли ва ижодининг айрим саҳифалари ҳақида тасаввур бериши мумкин. Бироқ унинг сифатию салмоғига баҳо бериш Сиз азиз китобхонларнинг ҳукмида.

ТАЛАНТ ВА МАСЪУЛИЯТ

Озод Шарафиддинов

Шоир бўлиш учун талант керак. Бу ҳақиқат шу қадар ойдин, шу қадар оддийки, баъзан унинг оддийлигига кўниқиб кетиб, унутиб ҳам қўямиз. Айниқса, шеърят масалаларига бағишланган кўпгина танқидий асарларда истаган нарса ҳақида баҳс қиламиз, талант тўғрисида, уни авайлаб асраш ва тарбиялаш ҳақида кам гапирамиз.

Ёш шоир Эркин Воҳидовнинг шеърлари матбуотда босила бошлаганига атиги уч-тўрт йил бўлди. Яқинда унинг биринчи тўплами – “Тонг нафаси”¹ босилиб чиқди. Ёш шоир унга шеърларидан танлаб-танлаб йигирма иккитасини киритибди, “Буюк ҳаёт тонги” поэмасини қўшибди. Биринчи тўпламнинг чиқиши, шубҳасиз, авторга катта қувонч бағишлади, бугун биз ҳам унинг қувончига шерикмиз, чунки тўплам Эркин Воҳидовнинг чинакам поэтик талант эгаси эканидан далолат беради.

Эркиннинг таланти аввало шунда кўринадики, у шоирликнинг энг зарур хислатига – шоирона тафаккур қилиш, образлар билан ўйлаш қобилиятига эга. У, кўпинча, бирон оддий буюмни оладю, шу орқали чуқур маънони, жиддий фикрларни ифодалайди. Чойнак, пиёлани ҳаммамиз жуда яхши биламиз, аммо уларнинг камтарлик ва манманлик рамзи бўлишини ҳаёлимизга келтирган эмасмиз. Эркин чойнак ва пиёла орқали саккиз мисрада аниқ ва шоирона фикрларни ифодалаган:

*Гарчи шунча мағрур турса ҳам,
Пиёлага эгилар чойнак*

¹ Эркин Воҳидов. Тонг нафаси – Т.: ЎзССР Давлат бадий адабиёт нашриёти, 1961.

Шундай экан, манманлик нечун,
 Кибру ҳаво нимага керак?
 Камтарин бўл, ҳатто бир қадам
 Ўтма гурур остонасидан.
 Пиёлани инсон шунинг чун
 Ўпар доим пешонасидан.

Жуда ихчам, жуда ибратли, чиройли айтилган гап. Энг қувончли томони шундаки, бундай шеърлар тўпلامда кўпчиликни ташкил қилади, “Тонг лавҳаси”, “Гулзор”, “Пўлат”, “Кичик ой сўзи”, “Булок”, “Севги” ва бошқа шеърлар бунинг исботи бўла олади. “Пўлат” деган шеърни кўрайлик. У ҳаммаси бўлиб олти мисра. Аммо шу олти мисрада дабдабасиз, тарақ-туруқ ва жаранг-журунгсиз, инсонни улуғловчи шу қадар чуқур маъно ифодаланганки, ёш шоирнинг умумлаштирувчи кучига таҳсин ўқимай илож йўқ. Бундай ихчам, образли шеър билан ҳар қандай шоир мақтанса арзийди:

У даставвал ойболта бўлди,
 Сўнг замбарак бўлиб қўшилди.
 Қилич ҳам у, милтиқ ва наган,
 У бомба ҳам бўлиб портлаган.
 Лекин олган жаҳонни фақат –
 Перо бўлиб қўшилгач пўлат.

Поэзиядаги образлилик шу-да!

Ҳам жиддий ва чуқур фикр бор, ҳам ўткир ҳис ва оригинал такқос мавжуд.

Эркин шеърларининг яна бир яхши хусусияти шундаки, улар чинакам самимийлик билан суғорилган. Бу самимийлик шеърдаги гапларнинг, ҳисларнинг, туйғуларнинг шоир қалбининг теран жойларидан чиқаётганига ўқувчини ишонтиради, шеърга лиризм бағишлайди. Айниқса, севги ҳақида ёзилган шеърлар ана шундай.

Ўн саккизга кирмаган ким бор?
 Богингдан гул термаган ким бор?

*Сен ҳақингда ёзиб тўрт сатр,
Сирдошига аста кўрсатиб,
Кўшни қизга бермаган ким бор?*

Каранг, қандай содда, юракдан чиққан ва тўғри юракка борадиган сўзлар. Болалик ва ёшлик ҳақидаги шеърларда ҳам шу хусусият бор. Улардаги туйғулар анча ранго-ранг – самимий. Улар баъзан енгил мунг билан, баъзан теран ўй билан суғорилган. Бу ранго-ранглик туйғуларга ҳаётийлик бағишлайди.

Баъзи шеърлар юмшоқ ва майин юморга эга. Умуман, Эркинда юморга мойиллик бор. Афсуски, юмор билан суғорилган кўпгина яхши шеърлари бу тўпламга кирмай қолибди.

Кўп шеърларда Эркин қисқаликка, афоризмларга хос маънодорликка интилади. Бу ҳам яхши, албатта. Чунки лирик шеър лирика бўлгани учун ҳам қисқа ва ихчам бўлиши керак. У ортиқча гап-сўзларни, эзмаликни кўтармайди. Пухта ишланган мисралар, фикрлар эса афоризмга яқинлашиб қолади:

*Инсон яшамоқдан толмасин учун
Кўнглига бир дунё тилак берилган.
Тилак фақат дилда қолмасин учун
Инсонга забардаст билак берилган.*

Кўпгина шеърларда жонли, ҳаётий деталлар борки, улар шеърнинг таъсир кучини оширишда яхши хизмат қилади. Яхши топилган поэтик деталлар, ихчамлик, самимийлик жуда ёрқин лавҳалар яратишга ҳам имкон берган. Бу лавҳаларнинг кўпчилиги нур билан, ҳаётга муҳаббат билан суғорилганки, уларни ўқисанг кўнглинг равшан тортади;

*Уфқларга қўйиб гулдаста.
Тог ортидан кўтарди-да, бош,
Пастга боқди чўққидан аста
Олтин қалам тутган бир наққош.
Ҳар нуқтага сайқал бериб у,
Водий узра чизди зар лавҳа.*

Менимча, бу масъулият иккита: биринчидан, талантли одам ўз таланти учун эл олдида жавобгар бўлганидан уни майда-чуйдаларга сарфлаб юбормаслиги, авайлаб парвариш қилиши, яъни уни ўстириш устида кунт билан кўп ишлаши, шуҳратга берилиб кетиб, боши берк кўчаларга кириб қолишдан эҳтиёт бўлиши керак. Иккинчидан эса, талантини элга хизмат қилдириш учун, даставвал, гражданин бўлиши, халқ фарзанди бўлиши лозим. Ҳозир халқ ўз шоирларидан улкан темаларни, замонавий аҳамиятга эга бўлган ўткир ижтимоий масалаларни кўтариб чиқишни талаб қилмоқда. Эркин шеърларида эса, афсуски, ана шу ижтимоий пафос кучсизроқ. Эркин шеърларида улуғ давримизга хос бўлган ижодий руҳни, дилликни кўришни истаймиз. Эркин ҳали ёш. Аммо поэзияда ёшлиқ қусур эмас, балки афзалликдир. Ёш қалбининг бутун жўшқинлигини, эҳтиросини, тиниб-тинчимаслигини Эркин давримизнинг катта масалаларини ёритишга бағишласа, одамларнинг бой ва мураккаб маънавий дунёсини бундан ҳам тўла-роқ ифодалашга хизмат қилдирса, янада яхши бўларди.

“Ўзбекистон маданияти”, – 1962, – 7 март.

СЎЗ СЕҲРИ

*Абдулла Орипов,
Ўзбекистон халқ шоири*

Мана, бир неча ўн йиллардирки, биз дилбар бир шеъриятнинг муаттар ҳавосидан баҳраманд бўлиб келаётимиз. Бу Эркин Воҳидов шеъриятidir. Она тилимизнинг ипакдек майин, камалакдек ранг-баранг шамойили, ғоят нозик лутф, беозор қочиримлар, гоҳ ҳазин, гоҳ самимий табассум уйғотувчи ташбеҳлар, ўткир хулосалар – булар бари улкан шоиримизнинг қаламига мансуб бетакрор фазилатлардир. Мен Эркин Воҳидовни шеъриятда ўзига хос сеҳр соҳиби деб биламан. У шеъриятнинг ўжар ва асов, учқур отини усталик билан жилвоб, мана узоқ йиллардан буён шарқнинг шарафли назм майдонида моҳир чавандоз янглиғ донг чиқазиб келаётир. Ўйлаб қарасам, биз ғалати даврларни бошдан кечирибмиз: яқин-яқинларгача ҳам кўринишдан дуб-дуруст одамлар, адабиётда аввал шаклими ёки мазмунми дея бетўхтов тортишиб юрардилар. Албатта, бу баҳснинг замирида бошқа бир мурод яширинган эди. Яъни маҳорат, санъат шарт эмас, яланғоч бўлса ҳам бизнинг ғоямизни такрорлайбер! Ана шу тазйиқ туфайли не-не истеъдод эгалари ўзларининг беназир маҳоратларини намоёйиш эта олмадилар. Мактаб дарсликлариди: “Пахта терсанг тоза тер, чаноғида қолмасин” каби техник қўлланмалар, руҳсиз гаплар шеърият намунаси дея тақдим этилди. Қирқ йилча муқаддам жамол кўрсатган Эркин Воҳидов шеърияти ўша қоронғу гўшаларни бирданига ёрита бошладики, шоиримиз ўзининг илк китобини бежиз “Тонг нафаси” деб атамаган эди. Ўлмас аруз вазнига беписанд қараш ҳали ҳукмрон бир шароитда, Собир Абдулла, Ҳабибий, Чархий сингари мўътабар сиймолардан кейин мумтоз ғазалиётимизнинг олтин эшиклари абадий бекилади, дея каромат қилишаётганда ёш авлод

орасидан биринчилардан бўлиб Эркин Воҳидов арузнинг табаррук остонасида посбон янглиғ пайдо бўлди. Тўғри, ҳозиргача ҳам арузда ижод қилувчилар озмунча эмас. Бироқ соғлом кишининг нафас олишидек мунтазам ва равон, асл аруз мавжудки, бу санъатга “булҳавас”ларнинг аралашувлари ҳеч қандай самара келтирмайди. Аксинча, содда муаллифни купшакундуз куни беобрў қилиб қўйиши мумкин. Шу маънода, ғазалга таважжуҳ билдирган ёшларимизга ҳозирги замон шоирларидан Эркин Воҳидов ижоди мактаб бўла олади, деймиз.

Юқорида биз мазмун ва шакл атрофида баҳслар бўлиб ўтганлигини эслатдик. Такрор айтамыз, у тамомила беҳуда баҳс эди. Биз кўриб ва ҳис қилиб турган олам бир бутундир, яъни тан либоси ичра руҳ яшайдики, биз иккисини яхлит ҳолда мукамал хилқат дея эътироф этамыз.

Эркин Воҳидов шеърлятида адабий мавзулар хазинасига аниқ замон ва макон калити орқали кириб борилади. Халқимиз кейинги даврлар мобайнида босиб ўтган ва ўтаётган гоҳ машаққатли, гоҳ армонли, гоҳ туғёнли, гоҳ ифтихорли йўлларнинг манзара ва оҳанглари, садолари Эркин Воҳидов шеърлятида тўла мужассамдир. Ҳали олдинда узок, донғли йўллар кутиб турибди. Биз мустақилликка эришган Ўзбекистонимиз учун, она халқимиз учун бундан буён ҳам астойдил хизмат қилишга шаймыз. Гоҳо юксак тоғларнинг бўйу-басти узокдан яққолроқ кўринади дейдилар. Лекин мен у узок масофаларни кутиб ўтирмасдан, ҳозирнинг ўзидаёқ бир гапни очик-ойдин айтиб қўяқолай: мен Эркин Воҳидовдек улкан шоир билан замондош бўлганим билан фахрланаман.

1992

“МЕН – ЎЗБЕК ЎҒЛОНИМАН”

*Матёқуб Қўшжонов,
ЎзФА академиги*

Бу сўзларни шоир Эркин Воҳидов кўплаб асарларида фахр ва ғурур билан тилга олади.

Биз макон қилган, эндиликда Асқар Убайдуллаев номи билан аталадиган маҳаллада беш-олти ёзувчи бўлгучи эди. Дунёқараш жиҳатидан, адабиётга, ижодга муносабат жиҳатидан бир-биримизга жуда яқин эдик. Кечқурунлари маҳалламизнинг орқа кўчасида биргалашиб бир соат – бир ярим соат давомида сайр қилишни ўзимизга одат қилиб олгандик. Ўша кўчанинг нариги томонида интернат-мактаб жойлашган бўлиб, унинг дарвозаси ва қоровулхонаси шу кўчага қараган эди. Бугун ҳам шу ҳолда сақланган. Мактаб қоровули ҳам ўзимизнинг маҳалладан. Биз сайрга чиқамиз. Маҳалладошимиз қоровул эса кунни қанда қилмасдан, магнитофонни баланд қўйиб, Эркин Воҳидовнинг “Ўзбегим” шеърини эшитувчи эди.

Бир куни нима бўлди-ю, шерикларим тарки одат қилишди. Бир ўзим юриш таомилимни бажариш мақсадида ўша орқа кўчада қадам ташлар эдим. Бир оз толиқдим, шекилли, қоровулхонага кириб бордим. Магнитофонда ҳамон қайсидир артист ўқиган “Ўзбегим” янграрди. Қоровул ошнам билан кўришиб, сўрашганимдан кейин, синчковлик билан:

– Бунча “Ўзбегим”ни яхши кўрмасангиз, – дедим.

– Э, домла, – деди у. – Шоирнинг бу шеърида гап кўп. Биласиз, мен ҳам илгари ўқитувчи бўлганман. Мактабларда адабиётдан, тарихдан дарс берганман, хусусан, тарихга қизиққанман. “Ўзбегим” оддий шеър эмас, бу ерда ўзбек халқининг бутун тарихи акс этган. Тарихнинг энг масъулиятли нуқталарини шу шеърдан топасиз, – деди-да, шеърни ўқийётган артистнинг жарангдор овозига кулоқларини тиккандай бўлиб:

– Қаранг, бу ердаги сўзларга, – деди кассетани янгитдан кўяркан:

*Тарихингдир минг асрлар
Ичра пинҳон, ўзбегим.
Сенга тенгдош Помиру
Оқсоч Тиёнишон, ўзбегим.
Сўйласин Афросиёбу
Сўйласин Ўрхун хати,
Кўҳна тарих шодасида
Битта маржон, ўзбегим.*

Маҳалладошим бир оз тин олган бўлди-да:

– Кўрмаяпсизми, бу шеърнинг ҳар бир мисрасида оламолам маъно. Бутун бир тарихни шу даражада бир нуқтага йиғиб, шеър битиш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди, – деди.

Мен магнитофонда янграётган “Ўзбегим” матнини маҳалладошимга кўшилиб бир эмас, икки-уч марта эшитдим ва ҳар гал гўё янги бир шеърни эшитаётгандек ҳис қилдим ўзимни. Эшита туриб, мен сингари саноксиз марта бутун вужуди қулоқ бўлиб шеър тинглаётган қоровул маҳалладошимнинг завқ ва шавқини ҳис қилиб, унга шерик бўлгандек сездим. Хусусан, Фирдавсий, Улуғбек, Навоий, Бобур, Машраб, Нодира, Муқимий, Фурқат ҳақидаги мисралар мен учун худди адабиётнинг янги саҳифаларини очаётгандек таассурот уйғотди. Бу воқеадан кўп ўтмасдан, Ёзувчилар уюшмасида катта бир йиғилиш бўлди. Унда адабий жараёнга тегишли баъзи масалалар муҳокама қилинди. “Ўзбегим”дан олган таассурот мени тинч қўймади, сўзга чикдим. Маҳаллада бўлиб ўтган ўша воқеа тафсилотини гапирдим. Мажлис аҳли сўзимни эътибор билан тинглади. Бир неча соатдан кейин йиғилиш тугаб, одамлар тарқала бошлади. Барча қатори кўчага чиқаётган пайтимда дўстларимдан бири мени чеккароққа тортди-да, секин овозда:

– Бу гапларни билиб гапирдингизми ёки билмасдан? – деб менга сирли назар ташлади. Мен гап нима ҳақида кетаётганини ҳис қилган бўлсам-да, қизиксинган алпозда:

– Нима эди, – дедим.

Дўстим яна оҳиста овозда:

– Масъул жойларда “Ўзбегим” ҳақида катта гап бўлаптию, – деди.

– Агар гапингиз шундан иборат бўлса, мен билиб гапирдим, – дедим ва фикримни исботлаш учун шеърда мафкурага қарши ортиқча гап йўқлиги, шеърнинг ўта ватанпарварлик руҳида битилганлиги ҳақида мажлисда айтган гапларимга бир оз кўшимча қилган бўлдим.

– Ҳа, майли, билар экансизу, – деди дўстим. Сирли суҳбатимиз шу билан тамом бўлди.

Шундан кейин ҳам “Ўзбегим”га нисбатан турли гапларни эшитиб юрдим. Бироқ на мажлис аҳли, на ундан кейин бирор киши мени ноҳақликка чиқарадиган эътироз қулоғимга чалинмади. Китобхон “Ўзбегим”ни ўқийверди, ўрни келганда эшитаверди.

Энди ўйлаб кўрсам, 70–80-йилларда мустабид мафкурага хизмат қилаётганлар яна бир бор тазйиқ отига минмоқчи бўлган эканлар. Ўша йиллари Шухратнинг “Жаннат қидирганлар”, Пиримқул Қодировнинг “Юлдузли тунлар” романларидан мафкуравий хато излаб, катта йиғилишларда, хатто матбуот саҳифаларида адабиёт шаънига тўғри келмайдиган турли-туман фикрлар эълон қилганлигини эслайман.

“Ўзбегим”га қайтадиган бўлсам, бу шеър тарихига тегишли яна бир воқеани Ўзбекистон радиоси ходими Саидмурод Тиллахўжаевдан эшитганим бор. Воқеа шундай бўлган экан. Ўша шеърга нисбатан тазйиқ ҳаракатлари бошланган пайтлар бўлса керак, радио қўмитаси раҳбарларидан бири Саидмурод Тиллахўжаевни зудлик билан ҳузурига келишни илтимос қилди. Раҳбар кўришиб-сўрашишни ҳам унутгандай бўлиб, буйруқ оҳангида дейди:

– Тезлик билан олтин фонд архивига тушинг. У ерда сақланаётган Умар Отаевнинг “Ўзбегим” ашуласи ёзилган кассетани олиб чиқинг.

Табиий, ходим буйруқни бажаради. Кассетани олиб чиқиб, раҳбар столига қўяди. Муаллифни аниқлаб олиш мақсадида кассета устидаги ёзувларни диққат билан қайта-қайта

кўздан ўтказади. Уни ходимга қайтариб бериб, яна буйрук оҳангида дейди:

– Буни тезлик билан ўчиринг ва йўқ қилинг.

– Мен ҳайрон бўлиб қолдим, – дейди С. Тиллаҳўжаев ўша дақиқаларни эслаб: – Кассета қўлимда, шоир ва ҳофиз меҳнати кўз олдимдан кетмасди. Эркин Воҳидов яратган бу ажойиб қасида қисматини ўйлаб, жуда ачинардим. Иккинчи жиҳатдан, кассетани қўлимда тутар эканман, қандайдир хавотирли туйғу ҳам босиб келаётгандек эди. Ҳа, шундай пайтлар ҳам бўлган, – деб воқеа тафсилотини яқунлайди суҳбатдошим.

Бадий жиҳатдан етук асарлар чегара билмайди. Улар эрта-кеч миллий доирадан чиқиб, бошқа мамлакатларга тарқалади. Дадахон Нурийнинг “Олтин девор” тирқишидан” номли китобида бир воқеа тасвири бор. Асар қахрамонларидан бири Малайзиянинг гавжум кўчаларидан бирида ғизиллаб машинада кетаётган экан, дафъатан қулоғига ёқимли овоз эшитилибди. Машинани тўхтатиб, овозга диққат билан қулоқ солибди. Ва шу ондаёқ машинани орқага қайтариб, овоз чиққан жойга етиб келибди. Бу ер бир ўзбек савдогарининг дўкони экан. У дўконда савдо қилаётиб, “Ўзбегим”ни баланд овозда магнитофонга қўйиб эшитаётган экан. Дўкондор покистонлик миллатдошининг кириб келганидан беҳад хурсанд бўлиб, асл “Ўзбегим” туфайли танишиб, суҳбат куришибди, хатто дўкон эгаси меҳмонни уйига таклиф қилиб, икки-уч кун мулозамат кўрсатибди. Шундай қилиб, бу қасида туфайли бир-бирдан узоқ жойларда макон қилган икки ўзбек ўзаро яқинлашиб, кадрдон бўлиб кетишган экан.

Маълумки, Эркин Воҳидов фақат шоир эмас, балки шу билан бирга етук драматургдир. Унинг “Олтин девор” номли комедияси узоқ вақтлар ҳозирги Миллий театр саҳнасидан тушмасдан келди. Урду тилини яхши биладиган, Покистон ва Ҳиндистон билан доимий муносабатда бўлиб турадиган Дадахон Нурий бир савоб ишга қўл урди. “Олтин девор”ни ўзи таржима қилиб, Покистон театрларидан бирига саҳналаштиришни таклиф қилди. Қўшни Покистон маданият ходимлари

бу таклифни мамнуният билан қабул қилдилар. Бундан бир неча йил муқаддам “Олтин девор”нинг Покистонда тақдимо-ти бўлиб ўтди. Тақдимогга Эркин Воҳидов ҳам таклиф қилинди. Ўз навбатида, бу тадбир иккинчи бир асар, яъни Дадахон Нурийнинг юқорида эслатилган “Олтин девор” тирқишидан” деб аталган асари дунёга келишига сабаб бўлди. Бу китобда Дадахон Нурий ўзига хос юмор билан “Олтин девор”нинг саҳналаштирилишига оид тафсилотлар тасвирини беради. Шу билан баробар адиб қўшни Покистон халқининг ҳаёт тарзи, айрим урф-одатлари хусусидаги маълумотларни келтираркан, уларнинг қай даражада ўзимизнинг ҳаёт тарзимизга ва урф-одатларимизга яқин эканлигини қайд қилади.

Шу ўринда нозик бир масала хусусида ҳам икки оғиз сўз айтиб ўтишни лозим кўраман. Эркин Воҳидов мен фахрланиб юрадиган шогирдларимдан. Мақолаларимнинг бирида устозидан ўзиб кетган шогирдларим рўйхатини келтириб, унинг номини биринчилар қаторида тилга олганман. Эллигинчи йилларнинг охирларида мен ҳозирги Миллий университетда дарс бериб, бадиий маҳорат муаммолари хусусида махсус курс олиб борганман. Эркин Воҳидов ўша пайтлари филология факультетининг охирги курсларида ўқирди. Ўшандаги ёш Эркин ҳамон эсимда юради. У ўта сипо, вазмин, ҳар нарсага дарров муносабат билдиравермайдиган, ҳатто баъзи талабалар сингари маърузаларда луқма ташлаб ёки бўлмаса, атайин узок ўйланган тағдор саволларни бериб, домлани довдиратиб қўйиш одатларидан холи йигит эди. Халқда “Кўчқор бўлар кўзининг пешонаси дўнг бўлар, одам бўлар боланинг пешонаси кенг бўлар” деган мақол бор. Шу мақол нуқтаи назаридан қараганда, домла сифатида менинг тасаввуримда Эркин пешонаси кенг талабалардан эди. Ўша пайтлари адабиётда бадиият муаммолари устида кўпроқ фикр юритиш одат бўлганди. Шунга мувофик, талабаларни ҳам ўша муаммолар томон буриш кайфияти бор эди менда. Сезишимча, Эркинда бу масалаларга қизиқиш кучли эди. Шу боисдан дипломга мавзу танлаш вақти келганда, у мураккаб масалани – “Алишер Навоийнинг

“Садди Искандарий” достони композицияси” деган мавзуни танлади.

Иш жараёни мен кутганимдан ҳам зиёда бўлди. Эркин беҳад катта қизиқиш билан диплом ишини ёзишга киришди. Хатто, унинг эътирофича, шундай бўлдики, у фақат композиция масалалари билан чекланмасдан, “Садди Искандарий”-нинг нашр қилинган нусхаларини қўлёзмалар фондидан излаб топиб, матнларни солиштириб чиқди. Ва нашрдаги анчагина ғализликларни ҳам ошкор айта олди. Натижада, Эркин диплом ишини муваффақият билан аъло баҳога ҳимоя қилди...

Мазкур мақоланинг асл мавзуси “Ўзбегим” ҳақида бўлганидан сўзимни Р.Иноғомовнинг “Шоир бўлиш осонмас” деган китобидан олинган куйидаги кўчирма билан якунламоқчиман: “Жаҳон халқлари адабиёти тарихига назар ташланса, шундай асарлар борки, улар муайян миллий адабиётни бирданга бир поғона юқорига кўтарган, доврўғини оширган, ижодкорнинг номини эларо машҳур қилган.

Аммо “Ўзбегим” қасидаси беғубор ва сокин осмонда тўсатдан гумбурлаган момақалди роқ янглиқ ҳаммаёқни ларзага келтирди, Эркин Воҳидов номини тез машҳур қилиб юборди, турли давралар, тўй-ҳашамларда муқаррар ижро этиладиган кўшиқ, ёд ўқиладиган шеърга айланди. Каттадан-кичик бу шеърдан хабардор, кўпчилик уни ёд билади...”

2004

ИНСОНГА БАХШИДА ГЎЗАЛ ШЕЪРИЯТ

*Жуманиёз Жабборов,
Ўзбекистон халқ шоири*

Шундай шоирлар борки, уларнинг ҳар бир ёзган шеъри, газали, достони, сахна асари... ҳали сиёҳи куриб улгурмасиданок, оғиздан-оғизга, қўлдан-қўлга, элдан-элга ўтиб, дарҳол ўз эгасини топади ва йирик маънавий воқеага айланиб, халқ дилдан жой олади. Айни замонда айрим иборалари, ажойиб топилмалари ҳикматли сўзлар сифатида давраларга, анжуманларга ва ҳар бир мухлис қалбига файз, қувонч бағишлайди. Эркин Воҳидов ана шундай катта истеъдод соҳиби, инсон ва замон руҳини халқона содда, баланд пардаларда қуйлаб келатган шоир.

Бу улкан истеъдодни ҳаракатга келтирувчи маънавий манбалар хусусида ўйлаганда, аввало, унинг туғма ҳиссиёт ва фикр қўламини, қувваи ҳофизасини, кенг билим доирасини, мумтоз ва замонавий адабиётнинг барча гўзалликларидан баҳраманд, ўзбек тилимизнинг бой, сирли, бепоён уммонида эркин ва дадил қулоч ота оладиган шоири замонни, ватанпарвар ва халқпарвар шахсни кўрамиз. У чиндан ҳам кўп диёрларни кўрган, ғоят эътиборли давралар салобатини ўзига сингдирган кўркем шахс ва буюк шоир!

Мен Эркин Воҳидов билан, янглишмасам, 1955 йилда “Шарқ юлдузи” журнали таҳририятида илк бор учрашдим. Шоир дўстимиз, раҳматли Сайёр ўзи билан бирга келган йигитчани “ажойиб укам Эркин Воҳидов”, деб менга таништирди. Эркинжон сочлари бир ёнга таралган, тийран нигоҳли, бўйчангина йигит эди. Ўрта мактабни битириш арафасида эканлигини суҳбатдан билиб олдим. Эркинжон машҳур билим даргоҳларидан саналмиш Москва Давлат дорилфунунига бағишланган “МГУга” деган шеърини ўқиб кўришим учун

менга узатди. Шеърни ўқий бошладим. Мени хайратга солган нарса – шеърнинг бадиий жиҳатдан бақувватлиги, ўзига хос образли талқини, равонлиги, қофия, вазннинг мукамаллиги эди. Хуллас, шеър моҳирона ёзилганди. Бу шеър журнал саҳифаларида ўз муносиб ўрнини олди, адабий жамоатчилик эътиборини ҳам топди назаримда...

Шундан бошлаб Эркинжон қаламига маносуб шеърларни қанда қилмай, излаб, топиб, ўқиб борадиган бўлдим. “Тоғ билан суҳбат”, “Камтарлик ҳақида”, “Қора қошинг, қалам қошинг”, “Ўн саккизга кирмаган ким бор”, “Пўлат”, “Шеър ҳақида шеър”, “Шоир умри”, “Гўзаллик”, “Асаблар”...дан бошлаб “Азгануш”, “Олимларнинг рафиқаларига”, “Уйимизга меҳмон келади”, “Шеър ва шахмат”, “Кардиограмма”, “Ҳозирги ёшлар”...да давом этган юксалиш ўнлаб ранг-баранг шеърларни юзага келтирди. Уларнинг деярли ҳаммаси ўз ўқувчисини топди. Ва минглаб шеърият мухлислари ҳам Эркин Воҳидов сиймосида ғоят нозиктаъб, донишманд, юрак-юракдан самимий суҳбатлашадиган, кўпдан кутилган шоирини кўрди.

Шундан сўнг... Эркинжон “Ёшлик девони”га кўтарилди. У мумтоз адабиётимизнинг асосий вазни бўлмиш арузга янгича руҳ, янгича нафас, кўркам шаклу нозик маънолар бахш эта бошлади. У қолипга тушиб, бир хилланиб қолаётган арузни янгича тўлқин, оҳанг билан шўх бир оқимга солди. Аруз эса бошқача, одамларга, айниқса, ёшларга мосу хос бир “тил”да жаранглай бошлади. Уларнинг кўпчилиги кўшиқларга айланиб кетди.

Чунки улар замирида ўйноқи мусикийлик, фикр жилваси, мафтункор жозиба бор эди. Бу девондаги ғазалларда анънавий руҳ янгича замонавий ифода билан бойиди. Одаму Олам моҳиятига фалсафий қараш, ғазални ички бир самимият нури ва мутойиба ёғдуси билан жонлантириш - унга ҳаётийлик ва умрбоқийлик ато этди. Шеъриятдаги бу кучли изланиш кейинчалик машҳур бўлиб кетган “Ўзбегим”да ўз чўққисига кўтарилди. Бу салмоқли ҳажмдаги шеър кўшиқларга айланиб, ўзининг тарихий маъноси билан халқимиз қалбини, қаддини, кадрини бир поғона юксак кўтарган асар, яъни Ўзбекистонимиз муста-

қиллигини қўлга киритишга бўлган кучли умумхалқ интилишининг шеърини инъикоси ҳам бўлди. Кейинчалик... теран ҳажвиёт билан йўғрилган “Олтин девор” ва мураккаб мазмунли “Истанбул фожеаси”, буюк “Фауст” таржимаси ва ранг-баранг йўналишдаги ўнлаб асарлар – буларнинг барчаси тинимсиз ижод, изланиш, кашфиёт мевалари эди.

Шоирнинг халқимиз ҳаётига чуқур сингиб кетган:

*“Дўст билан обод уйинг, гар бўлса у вайрона ҳам”,
 “Сенга бахтдан тахт тиларман”,
 “Умр-ку шунчалар қисқадир, шуни ҳам қилмаймиз
 биз қадр”*

*“Яхшидир аччиқ ҳақиқат”,
 “Севгини тортиб бўлурми?”,
 “Сени ётлар тугул...”,
 “Ўртада бегона йўқ”,
 “Уч балодан сақлагил”*

каби қайноқ мисралари ҳам мазкур ижоднинг юксак халқчиллигидан дарак беради.

Эркин Воҳидов билан кўп давраларда ҳамсуҳбат, олис шаҳарларда сафардош бўлганман. Москва, Душанбе кўчаларида, Тошкентнинг сафобахш кечаларида, хонадонларда кўп яхши гурунглар қурганман. Мен бу билан фахрланаман. Шундай мулоқотларда мен унинг тезкор топағонлигини, сўзлар маъносини чақишдаги донолигини, ҳазилу бадиҳага чечанлигини кўриб, доимо қойил қолиб келганман. Ҳа, дарвоқе, эсимга тушиб қолди. Нисбатан ёшлик йилларимиз эди. Кечки бир маҳалда, машинада, ҳурматли бир шоир оғанинг қийин-қистови билан, унинг уйига зўрма-зўраки бир тарзда меҳмонга бораётиб... тажанг аҳволда, беихтиёр, маъносиз бўлса-да, бир мисрани ўзимча шивирладим:

“Эй, “пари рухсоралар”, байтал мижоз бўлмай кетинг”...

Эркинжон эшитиб турган экан, дарҳол иккинчи мисрани ясади:

“Эркину Шукруллою ҳам Жум... ниёз бўлмай кетинг”.

Мен айтдим:

*“Вазн бузмаслик учун бир номни чўлтоқ айтдингиз,
Эркино, шеър бобида қоидабоз бўлмай кетинг”.*

Эркин яқуний байт айтди:

*“Кўп ичишдан шишангиздек бўйнингиз бўлмиш узун
Ҳам закускангиз каби аччиқ ниёз бўлмай кетинг”.*

Ҳа, шунақа ҳазил-хузуллар ҳам бўлиб турарди...

Шеърятимизда, адабиётимизда Эркинжондай дилбар, билимдон, улкан истеъдоднинг борлиги – катта бахт. Севимли шоиримизга узок умр, янги-янги ижодий омадлар тилаймиз.

БАДИЙ МЎЪЖИЗА

*Нажмиддин Комилов,
филология фанлари доктори, профессор*

Ўзбек адибларининг ижодий ютуқлари, ўз ватани, халқи олдидаги хизмати ҳақида гапирганда, нафақат уларнинг оригинал асарлари, балки бошқа халқлар адабиётидан қилган таржималарини ҳам назарда тутамиз. Чунки дунё адабиётининг беназир намуналари қанчалик кўп таржима қилинса, санъаткор адибнинг истеъдоди туфайли она тилида янгидан ҳаёт топса, китобхон қалбидан жой олса, у ҳам маънавиятимизни бойитади ва ҳам умумбашарий ягоналигимиз биносига бир устун бўлиб хизмат қилади, дўстлик ва биродарлик ипларини мустаҳкамлайди. Гомер ва Софокл, Данте ва Шекспир, Фирдавсий ва Умар Хайём, Л.Толстой ва М.Достоевский, Гюго ва Байрон яратган ноёб бадий обидалар ва яна қанчадан-қанча атоқли адибларнинг ўлмас асарлари ўзбек ўқувчисининг маънавий мулкига айланди. А.Қодирий, Ғ.Ғулом, М.Исмоилий, Миртемир, Й.Шамшаров, М.Шайхзода, А.Орипов, А.Мухтор, Зулфия, Қ.Мирмуҳамедов, И.Ғафуров, М.Али, Х.Аҳророва, К.Қаҳҳорова, Р.Парфи, Ш.Раҳмон, Ж.Камол ва яна бошқа ўнлаб истеъдодли адибларимиз ана шу маънавий мулк ижодкорларидирлар. Шулар қаторида кўп йиллардан бери ҳам гўзал шеърляти, ғазаллари, дostonлари ва ҳам ажойиб таржимавий ижоди билан эл кўнглидан жой олиб келган адиб Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири Эркин Воҳидовдир.

Э.Воҳидов дастлаб рус шоирлари Александр Блок, Михаил Светлов, Сергей Есенин шеърларини таржима қилиб куч синади – таржима маҳоратини эгаллаб борди. Айниқса, С.Есениннинг “Форс тароналари” туркумига кирган шеърлари таржимаси ўтган асрнинг 60-йилларида машҳур бўлиб кетгани эсимдан чиқмайди. Рус шоирининг Шарқни кўмсаб, Шарқ

оҳангларида яратган маҳзун ва латиф кўшиқлари бутун оҳори, дилрабо оҳанглари билан тилимизда янграб, шеърият муҳлислари дилини ром этган эди. Аслида “эди” дейишим ўринсиз. Бу таржималар ҳозир ҳам ва бундан кейин ҳам шундай мафтункор жозибасини сақлаб қолади: С.Есенин гўё ўзбекча куйлаётгандай, “1001 кеча”ни ўқиб, Шаҳризодага, афсонавий Шоҳинага ошиқи беқарор бўлиб, Саъдий ғазаллари руҳида рубоб чертиб кўшиқ айтаётгандай. Кейин Эркин ака Мирзо Голиб, Мирзо Бедилдан айрим ғазалларни таржима қилди. Бироқ унинг таржимачиликдаги энг катта ютуғи немис шоири И.В.Гётеннинг “Фауст” номли муаззам шеърий асаридир. “Фауст” нафақат Гёте ижодининг, балки дунё адабиётининг шоҳ асарларидан ҳисобланади. Худди шу маънода бемалол айта оламизки, бу асар таржимаси ҳам ўз салоҳияти, қиммати ва бадий юксаклигига кўра ўзбек таржима адабиётининг шоҳона намуналари қаторидан жой олди. Агар Гёте ўз асарлари устида умр бўйи ишлаган, уни ўз тафаккури, ижодий кашфиётлари ҳосиласи деб баҳолаган бўлса, Э.Воҳидов ҳам таржима устида ўн йилдан ортиқроқ ижодий меҳнат қилди, ўз истеъдоди, ўзбек шеъриятининг, тил бойлигимизнинг чексиз имкониятларини намоёйиш этди. “Фауст” жаҳон адабиётида бир адабий мўъжиза бўлса, унинг ўзбекча таржимаси – Э.Воҳидов яратган янги, муқобил буюк бадий мўъжиза бўлди, дея оламиз.

“Фауст” – икки қисмдан иборат шеърий драматик фожиа. Унда ҳаёт ва ўлим, лаҳза ва абадият, поклик ва нопоклик, ақлий парвоз ва ожизликлар, ростлик ва ҳийла-найранг каби инсонда мужассам бўлган ва инсон зотини қийнайдиған зиддиятлар, бу зиддиятлардан қутулишга талпиниш, тафаккур чексизлиги, орзулар парвози билан табиий инстинктлар занжири, амалиётчилик шавқию унинг оқибатида юз берадиган турфа хангомалар, фожиалар тасвирланади.

Шоир гўё Инсон зотини хужайраларигача таҳлил қилмоқчидай, унинг буюклиги нимадаю тубанлиги нимада, унинг илоҳий моҳияти билан дунёвий ташвишлари қанчалик мувофиқ келади, қанчалик бир-бирини инкор этади ёхуд тўлди-

риб боради, инсон руҳининг қудрати нимада, камолоти, меърожи қаергача боради – барини турфа сахналарда, турли тим-сол ва типлар, қиёфалар орқали кўрсатмоқчи бўлади. Гёте ўз асарида замон ва маконни, даврларни бир жойга жамлаб, доктор Фауст ва иблис Мефистофел кўз олдидан ўтказди. Шу боис асарда XIX аср воқеалари қадимги дунё мифлари, Юнон-рим асри воқеалари, шу даврнинг бадиий асарлари қахрамонлари, ва яна ажаброғи, Фауст ва унинг шогирдлари яратган илмий кашфиётлар (чунончи, Вагнер ихтиро этган шишадаги митти Хамункулус) бирга қўшилиб, аралашиб, ўзаро суҳбатда, ҳаракат-фаолиятда намоён бўладилар.

Муаллиф бу билан инсон фикрий ва бадиий тафаккури ривожини кўздан кечирмоқчи бўлади, тарихни жонлантириб сўзлатиш билан Фауст талпинган ҳақиқатларни ойдинлаштириш, унинг қалб кечинмалари, орзуларини қабартириб бериш ниятида бўлади ва айни пайтда инсон умри, унинг тарихий босқичлари фожиалар занжиридан иборатлигини кўрсатиб беради.

Асарнинг асосий мазмуни – инсон руҳи учун Раҳмон ва Шайтон орасидаги курашдан иборат, аммо ана шу азалий зиддият аслида ҳаёт зиддияти, турфа одамлар хислати, ниятлари, интилиши, фаолиятидаги зиддиятлар мажмуидан иборат. Воқеалар доктор Фауст ва шайтон Мефистофел қиёфаларида, улар муносабатлари ва диалогларида гўё жамланади, бошқа эпизодлар ҳам шу оқимга қўшиб юборилган. Мефистофел Тангри билан шартлашиб, Фаустни – Инсонни тўғри йўлдан чалғитиш, уни орзулардан, яратиш ва эркдан маҳрум этиш, таназулга рўбарў этиш пайида бўлади. Тангри бунга руҳсат беради, чунки Шайтон Инсонни кўролмайди. Унга ҳасад қилади, унинг буюклиги, ақлу идрокига ғаши келади. Тангри эса шу орқали Инсонни синайди ва инсон бу синовдан муваффақиятли ўтади: унинг жисми ҳалок бўлса ҳам, руҳи шайтонга таслим бўлмасдан самоларга парвоз этади – озод бўлиб аслига қайтади. Шайтон мот бўлади. Гёте асарида Исо дини ғоялари ҳам, Шарқ фалсафаси, айникса, тасаввуф ғоялари ҳам (Гёте Ҳофиз, Румий асарларини таржимада ўқиб, улар таъсирида “Ғарбу Шарқ девони”ни ёзган) бор. Яъни инсон –

улуғ илоҳий вужуд, унинг асл жавҳарини енгиш, нобуд қилиш мумкин эмас.

Асарда улуғворлик ва тубанлик, асл санъат ва саёз назм-бозлик, буюк ниятлар ва майда, маиший туйғулар, ўзини ҳикмат ва донишга, илм-фанга бағишлаш ва манфаатпарастлик, бойлик тўплаш фалсафаси каби ҳамиша, ҳамма замонда мавжуд интилишлар тўқнашуви, давр чархпалагида айланувчи хилма-хил воқеа-ҳодисалар тасвири ичидан улуғ гуманистик ғоялар нури порлаб кўзга ташланади – инсон шарафланади.

Мана шундай воқеалар, қаҳрамонлар хилма-хиллиги, замину замонни сўзлатиш асар қурилишида ҳам ифодаланган. Чуқур фалсафий, ҳикматона мушоҳадалар қаторида оддий халқ тилига хос хусусиятлар, мумтоз шеърят намуналари ёнида халқона оҳанг - маромларда битилган қўшиқ, лапарлар келтирилади. Инсоният манзаралари кўз олдингиздан ўтаверади.

Истеъдодли шоиримиз Эркин Воҳидов ана шундай мураккаб асарни барча жозибаси, хилма-хил оҳангию биров архаиклашган тил услубини ҳам она тилимизда қайта яратган. Э.Воҳидов асл олмонча нухани эмас, балки Б.Пастернакнинг русча таржимасини асос қилиб олади. Таржимон Гёте ҳақидаги ўнлаб адабиётларни ўрганди, бошқа русча таржималарни ҳам назардан ўтказди, керакли пайтда олмон тилидаги асл нусхага ҳам мурожаат қилди. Шу боис ўзбекча таржима аслият руҳи, буюк Гёте санъаткорлигини бера олган деб баралла айта оламиз. Бунда, биринчидан, шоиримизнинг Гёте оламига чуқур кириб боргани, чексиз муҳаббати, асардаги барча нозик жиҳатлар, теран тафаккурий қатламларни илғаб ологани бўлса, иккинчидан, рус шоири Б.Пастернак таржимасининг асл нусхага яқинлиги ҳам рол ўйнагани аниқ. Хуллас, қудратли ижодкорларнинг ўзаро “ҳамқору ҳамдўстлиги”, бир-бирини нечоғли тўғри тушунишига мисол бу.

Э.Воҳидов ўз таржимасининг иккинчи нашри (1985) сўзбошида бундай дейди: “Фауст” каби асарлар ҳақида сўзлаш жуда қийин. Таржима қилиш ҳам осон эмас. Мен “Фауст”ни жуда улкан қасрга ўхшатаман. Унинг умум қурилмасидан тортиб ҳар бир нақшигача абадият учун мукамал қилиб яратил-

ган. Ахир Гёте каби улуғ ва заҳматкаш даҳо бу асарни олтмиш йил ёзган. Ўн беш минг мисрага яқин бу мўъжизани инсоният тарихининг мағзи деса бўлади. Бу тарих бир инсон қисматида мужассам бўлганки, уни ақл ва идрок билангина эмас, балки юрак билан ҳис этмоқ даркор”.

Э.Воҳидов ана шу муаззам қасрнинг тарху андозаси, салобати, нақшу кошнларига монанд ўзбекча бадий қаср бунёд этиб, юксак сўз санъатини намоиш эта олган. “Фауст” асарининг гўзаллиги, фалсафий мазмуни, асар яратилган давр руҳи ўзбек ўқувчисига етказилган.

Баъзи мисоллар келтираимиз.

Бағишловдан:

*Борлигим банд этган алдоқ соялар,
Яна бўлдингизми қаршимда пайдо?
Шоядки, назмингиз бўлса муяссар,
Ёшлигим шавқлари сўнганми ва ё?
Йўқ, сиз туман каби босиб сарбасар
Ўйларим чулганди дудингиз аро.
Сиз билан тин олсам тўлар кўкрагим.¹*

Б. Пастернак таржимаси:

*Вы снова здесь изменчивые тени,
Меня тревоживших с давних пор,
Найдется ль вам наконец воплощенье,
Или остыл мой молодой задор?
Но вы, как дым, надвинулись, виденья
Туманом мне застлавши кругозор.
Ловлю дыханье ваше грудью всею
И возле вас душою молодею.²*

¹ Гёте. Фауст. Эркин Воҳидов таржимаси. –Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985, – Б.7. Мисоллар шу нашрдан олинди.

² Гете. Фауст. Трагедия. Перевод Б.Пастернака. –М.: Художественная литература, 1976, – С. 7. Бошқа мисоллар ҳам шу нашрдан олинди.

“Фауст” ўзига хос салобатли, мухташам жожеий асар. Шунга мувофиқ оҳанг вазмин, маром ҳазин ва ўйчан. Шеърый тузилиш, вазн, қофия, борингки, сўз ва иборалар қатори ҳам шунга мувофиқ. Бағишловдан бошлаб бу хусусият аниқ сезилиб туради. Аммо умумий фондаги ана шу вазмин, салобатли оҳанг ичида турли даражадаги енгил шеърый парчалар, халқона руҳдаги лапар ва қўшиқлар, ҳаттоки ҳазил-мутойиба ҳам бор. Аммо бу ҳақда кейинроқ гапирамиз. Ҳозир шуни айтмоқчимизки, Эркин Воҳидов асар бошидан бошлаб ана шу муаззам назмий кошона руҳига кириб, унинг бетакрор ҳазин, ўйчан фалсафий маънолари, шеърый салобатини она тилида янгидан ижод қила олган. Танланган сўз ва иборалар тизими, ўн бир бўғинли шеърый қуйма сатрлар дафъатан ўқувчига таъсир этиб, уни тафаккур ва бадииятнинг маҳзун, бироқ ғоят жозибали оламига етаклайди. “Бағишлов” ёзишдан мақсад ўқувчи ёки тамошабинни асар руҳига олиб киришдир, унинг диққати, қалб торини ўзга бир оламга бағишлашдир. Русча ва ўзбекча сатрлар бу вазифани аъло даражада бажарган. Гётенинг поэтик нияти ёрқин шеърый бутунликда тараннум этилган. Ана шундай баланд парда, ўзига хос фожиавий ва ички хилма-хиллик, зиддиятларга бой туйғулар “жанги”, фикрлар олишуви, характерлар тўқнашуви, хуллас, бутун бир қайноқ ҳаёт тасвири ўзбек тилида янграб туради. Бунда таржимон истеъдоди, маҳорати икки йўналишда намоён бўлади: 1) ўзбек шеърыйнинг, асрлар давомида ривожланган тилининг назмий жавоҳирларини ишга солиш, ўз ўрнида топиб ишлатиш; 2) Гёте санъатига муқобил бўладиган юксак шеърый санъатни кўрсатиш, улуғвор асарнинг бутун жозибаси, қимматини қайта тиклаш. Ҳар икки йўналиш бир-бирини тўлдирди ва бири иккинчисини тақозо этади.

Эркин Воҳидов асарнинг маъно-мазмунини билан бирга бадий гўзаллиги, алоҳида тил хусусиятини беришга интилар экан, ундаги ҳар бир сахна, кўринишлар тасвири, шеърый диалог ва монологлар тузилишига қараб сўз танлайди, жонли лавҳалар, оташин, баъзан эса дарду аламга кўмилган дил изҳорларини ёрқин ва таъсирчан сатрларда гавдалантиради.

“Театр муқаддимаси” – асарнинг кириш қисми. Уч киши қатнашади. Яъни: театр директори, шоир ва қизиқчи. Учта характер, учта дунёқараш: шоир юксак идеаллар жарчиси бўлса, директор фойда олиш пайида ҳар қандай юксак санъатни қурбон қилишга тайёр одам. Қизиқчи фикран шоир тарафида, аммо ҳаёт тарзи уни директорга боғлаб қўйган.

Шу “Муқаддима”нинг ўзиданоқ Гёте инсоният ҳаётининг туб зиддиятини баён этган, ҳаётнинг ўзи, инсоният тарихи, турфа қарашлар, тийнат ва фитратлар олишуви – ўзи бир театр. Ҳаёт, табиат, эҳтирослар, нафс ва у билан боғлиқ амалиётчилик – Мефистофелда, юксак идеаллар, тафаккур, қалб, руҳий парвоз – Фауст тимсолида жам.

Кропанье пошлостей – большое зло,

Вы этого совсем не сознаете.

Бездарных проходимцев ремесло,

Как вижу я, у вас в большом почете.

дейди шоир театр директорига қараб. Бу парчанинг сўзма-сўз таржимаси мана бундай: “Тубанликларни кавлаштириш – катта фалокат. Сиз буни ҳечам тушунмаяпсиз. Истеъдодсиз тўдаларнинг ҳунари сизда қадрланаркан, кўриб турибман”.

Санъатда косиблик – козибликка тенг,

Наҳот одатийдир сизга бу ҳолат.

Бу ерда ноқобил қаламкашларнинг

Ҳурмати баландга ўхшар багоят.

Гётенинг истеъдодсиз назмбозларга нафрати катта. Афсуски, улар ҳамма замонда бор ва ҳар доим беҳисоб “мухлис-лар”га эга. Ўзбек шоири шу сатрни мақол даражасига кўтаришган ҳикматли жумлага айланган мисра билан ўнгирган: “Санъатда косиблик - козибликка тенг”. Балки, дерсизки, “козиблик” кўпчиликка таниш эмас. Аммо ёлғончилик, фирибгарлик маъносини берадиган бу арабча сўз шу ерда жуда муносиб! Бу таржимон маҳоратига бир мисол, холос. Воқеан, Эр-

кин Воҳидов қадимий “шарқона” адабиётимиз ҳазинаси, тил бойлигидан унумли фойдаланган. Чунончи, *сабо, сермунг, ҳазин, хирадманд, меҳроб, бидъат, гилмон, комил тартиб, хисрави гардун, миръот, аналҳақ, авлиё, салламно, даҳри жаббор* ва ҳоказо. Бу сўзлар асарга кўтаринки руҳ бағишлаган ва Гёте услубини акс эттиришга кўмак берган. Мана бу сўз ўйини таржимаси ҳам ана шу топқирликнинг нишонларидан:

Гриф (гнусаво):

Не гривачам, а грифам! Очень странно

Нам удружил, зачислив стариканы!

Звучанием корней живут слова.

В них слышны грамматические свойства.

“Грусть”, “грижа”, “гроб” приводят нас

в расстройство.

Мы не желаем этого родства.

Таржимаси:

Гриф (бўғиқ):

Ажаб қандоқ гурӯх? Грифлармиз биз,

Кекса гурӯҳга ҳеч йўқ алоқамиз.

Қари деб ном олиш кимга ҳам ёқур,

Ҳар бир сўз маъносин қилмоқ учун ҳис,

Аҳли дониш ўзак товушга боқур.

Бизнинг номимизга бўлибди уйқаш

Гиряю гириху гирдлиг, гирифтор.

Бу сўзларнинг бари грифга ўхшаш,

Бўлмоқ истамаймиз биз уларга ёр!

Грифлар – афсонавий махлуқлар, афсоналарда улар ер ости ҳазиналарини қўриқлайдилар. Бироқ “Фауст”да барча афсонавий қаҳрамонлар каби грифлар ҳам муайян тоифа одамлар тимсоли бўлиб келган. Мефистофел уларнинг кексалиги устидан кулади. Таржимон **гриф**, **грюзе** (қарилик) сўзларига ҳамоҳанг равишда **гирибон**, **гиря** (йиғи), **гирих** (тугун), **ги-**

рифтор сўзлари билан сўз ўйини ясаган. Айни вақтда бу сўзлар русча сўзларга ҳам оҳангдош. Аммо келтирган мисолларимизга диққат қилган киши русча матндан ўзбекча матн бироз кўпроқ эканини сезади: русчада 6 мисра, ўзбекчада 9 мисра. Бундай ҳолни асарнинг бошқа қисмларида ҳам кўрамиз. Буни таржима усулларида бири дейиш мумкин. Таржимачилик амалиётида бу ҳол учраб туради. Масалан, инглиз шоири Э.Фицджеральд Умар Хайём рубоийларининг бир қисмини икки ҳисса орттириб таржима қилган. Албатта, бу жуда маъқулланадиган усул эмас. Лекин Э.Воҳидов зарурий ўринда бу усулни қўллаган ва у бадиий муқобилликка эришишга ёрдам берган.

“Фауст” таржимасининг қийинчиликларидан бири унда турли шеърӣ жанрлар, қофияланиш тизимининг мавжудлигидир. Э.Воҳидов бунда ҳам оригинал руҳига содиқ қолиб, дейлик *терцинани терцина, октавани октава* билан ўгирган. Қофиялар тез-тез алмашиниб туради, шеърӣ вазн ҳам.

Чунончи, **Император** нутқи 11 бўғинли бўлса:

*Гарчи икки карра сўзлади, аммо
Гапидан топмадим заррача маъно.*

Оломон нутқи 5 бўғинли:

*Бунда йўқ гумон:
Ҳамма гап ёлгон.
Биз биламиз, ким –
Доно мунажжим.
Эшитдик юз бор,
Ҳаммаси бекор.
Алдаб ўтди боз
Бизни лўттибоз.*

Шаробхўр нутқи 7 бўғинли:

*Шодлигимга йўқ тўсиқ,
Ҳамма дўсту улфатим.*

*Менинг бойлигим қўшиқ,
Эркинликдир одатим...*

Шу тариқа, асарда юздан ортиқ персонаж нутқи оҳанги, лексикаси, ифода тарзи билан жаранглаб туради ва шунга кўра, шунча одамнинг яшаш тарзи, характери намоён бўлади.

Хуллас, “Фауст” таржимаси улкан ижодий меҳнат, чуқур тафаккур ва шоирона жасоратнинг маҳсули ва шу боис у адабиётимиз тарихида воқеа бўлди, маънавий бойлигимизни яна бойитди. Бу асар таржималари билан ўрганилиб келинмоқда. Аммо у ҳали яна чуқурроқ, майдалаб таҳлил қилиниши керак, токи таржимон меҳнати, ноёб маҳорати муносиб баҳосини олсин. Зеро, “Фауст” таржимаси Эркин Воҳидов номини юксакларга кўтарган ижодий ютуқлардан бири бўлиб турибди.

АТОҚЛИ ШОИР, ДИЛКАШ ИНСОН

*Ўтқир Ҳошимов,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси*

Кўп йиллик кадрдонинг, ўзинг яхши билган одам ҳақида ёзиш бир қарашда жуда осон туюлади. Аммо чуқурроқ ўйлаб қарасангиз, акангиздек бўлиб қолган сирдош, ҳамкасб дўстингиз, улкан шоирнинг фазилатларини тасвирлаш ҳам шунчалик мушкул юмуш эканини англайсиз.

Чинакам катта истеъдод аввал халқ эътиборини, кейин халқ муҳаббатини ва ниҳоят, халқ эътиқодини қозонади. Аслида мана шу уч босқичнинг ҳар биттаси бир умрга тенг. Эркин Воҳидов учала босқичга ёруғ юз билан эришган шоир.

Эркин ака шеърдан бошқа ҳеч нима ёзмаганида ҳам элнинг ардоқли ва атоқли шоири бўлиб қолиши муқаррар эди. Агар фақат дoston ёзганида ҳам шундай бўларди. Башарти Эркин Воҳидов ижод қилмай, давлат ишлари билан шуғулланганида йирик жамоат арбоби бўлиб қолиши аниқ эди. Ижод эмас, илм қилса камида фалсафа доктори ёки академик бўларди. Агар фақат драматургия билан шуғулланса (холбуки, у ўзини ҳеч қачон драматург ҳисоблаган эмас), машҳур драматург сифатида ном қозонар, ноширлик ёки муҳаррирлик қилса, бу соҳанинг етакчи мутахассиси сифатида шуҳрат топар, фақат таржимонлик билан машғул бўлса, жаҳон адабиётининг талай гўзал асарларини ўзбекнинг маънавий мулкига айлантирган таржимон сифатида эл эъзозини қозонар эди. Борингки, бу юмушларнинг ҳаммасини йиғиштириб қўйиб, фақат шахмат ўйнаганида Ўзбекистон халқ шоири бўлмаса ҳам Ўзбекистон чемпиони ва халқаро спорт устаси бўлиши муқаррар эди.

Эркин Воҳидов – Худо берган шоир. Қайси куни Эркин аканинг сайланмаларини варақлаб ўтириб, бундан роса қирқ

йил аввал – 1966 йили босилган шеърини қайта ўқидим. Эсласам, шеър газетада чиққан куни мен касалхонада ётган эканман. Ўшанда шеърни ўқиб, қанчалик ҳаяжонланган бўлсам, бу сафар ҳам шунчалар ларзага тушдим. Нариси билан икки саҳифа келадиган “Учи тугик дастрўмол” деган шеърда инсон боласини бутун бир умри, таржимаи ҳоли акс этган. Агар уни насрий асарга айлантирилса, йирик қисса бўлиши мумкин. Болам-чақам деб тиним билмаган, ўз бурчини ҳалол ва виждонан бажарган, бошқалар деб ўз ҳаловатидан кечган ва ташвиши кўплиги учун бирон юмуш эсидан чиқиб қолишидан кўрқиб, ҳар куни рўмолчасининг учини тугиб юрадиган оддий одам, умрининг қандай поёнига етганини ўзи билмай қолади. Бир куни қарасаки...

*Тақдир дерлар, билмам надир тақдиринг,
Балки олтмиш, балки юзга кирган чол...
Бошинг узра унсиз йиглар кампиринг,
Бир қўлида учи тугик дастрўмол...*

Ён-верингизга қаранг. Камми бундай одамлар? Балки мингтадир? Балки миллион кишидир? Одамзодга беқиёс меҳр билан йўғрилган шу миттигина шеърда шоирнинг дардли қалби яққол кўриниб туради. Шеър якунини ўқиганда йиғлагингиз келади. Адабиётнинг, шеърятнинг китобхон қалбини тозаловчи, одамларга инсонийликни сингдирувчи кучи ҳам мана шунда...

Ҳақиқий бадиий асар иккита энг холис ва бешафқат ҳакам синовидан ўтиши керак. Бири – ўқувчи синови. Ўқувчига ёқадиган асарлар анчагина бўлиши мумкин. Булар эълон қилиниши билан қўлма-қўл бўлиб кетадиган, “Фалон китобни ўқидингми?” деган шов-шувларга сабаб бўладиган асарлар. Албатта, бу яхши. Аммо орадан бир-икки йил ўтгач, асар унутилса, биров уни қайта ўқишга ўзида рағбат сезмаса, демек, у бир синовдан ўтиб, иккинчисига дош беролмаган бўлади. Иккинчи синов эса анча мураккаб. Сиз қачондир, қайсидир асарни ўқиб ларзага тушган бўлсангизу, орадан ўн йил,

йигирма йил ўтиб, уни қайта ўқиганда яна ҳаяжонлансангиз, ундан янги маънолар топсангиз, мана шу узоқ йиллар яшайдиган асар бўлади. Эркин Воҳидовнинг кўплаб шеър, ғазал ва дostonлари иккала ҳакам синовидан ўтган асарлардир.

Бунинг биринчи сабаби шуки, шоир шунчаки, “қоғоз қоралаш” учун эмас, қалби буюрганини тўкиб солиш учун ёзади. Бутун вужуди билан, ҳаяжон билан қалам тебратади... Бир гал асарнинг туғилиш жараёни ҳақида суҳбатлашдик. Одатда, асар ўқиётган китобхон ҳаяжонидан кўра асар ёзаётган адиб ёки шоир ҳаяжони ўн ҳисса кучли бўлишини, гоҳо дардли саҳифалар қоғозга тушаётганида кўзимдан тирқираб ёш чиқиб кетишини айтганимда, Эркин ака ҳам “Нидо” дostonини росмана йиғлаб ёзганини айтиб берган эди. Шунинг учун шоирнинг қатор шеър ва дostonларини ўқиган киши беихтиёр ларзага тушади.

Эркин Воҳидовнинг адабиётимиз олдида яна бир улкан хизмати бор. Айрим мунаққидлар “мумтоз адабиётгагина хос бўлган ва аллақачон эскирган, нукул романтик, самовий туйғуларни тасвирлашга мосланган” деб ҳисоблаб келган Шарқ адабиётининг гўзал ва бетакрор намунаси – ғазални айнан Эркин ака “самодан ерга олиб тушди” ёки, аксинча, осмонда эмас, ерда юрган, “хом сут эмган банда”ларнинг туйғуларини ғазалга солиб, осмон қадар кўтарди.

Ҳақиқий ижодкор ўз халқининг фидойи ва содиқ фарзанди бўлади. Бу – ҳамма замонларга, ҳамма халқларга хос удум. Эркин Воҳидовнинг талай асарлари бунга мисол бўла олади. Биргина “Ўзбегим”ни олинг! Ўз вақтида шоирнинг бошига кўп савдолар солган, “пешонасини ғурра” қилган бу қасидани ўзбекнинг гимни дейиш мумкин. Аммо бу оддий мадҳия, фахрия эмас. Ҳажми кичик асарда халқимизнинг минглаб йиллик тарихи, қувонч ва изтироблари ғоят табиий, ғоят теран акс этган. Бир мактабга борганимда бутун синф болалари “Ўзбегим”ни бошидан охиригача жўр бўлиб ёддан ўқиганини кўрганман ва халқимизнинг шундай шоири борлигидан фахрланганман...

Ва ниҳоят, Эркин Воҳидов фалсафаси ҳақида икки оғиз... Шоирнинг деярли ҳар бир шеърда фалсафа, “теша тегма-

ган” фикрлар бор. Бу жиҳатдан “Инсон” қасидаси, айниқса, ажралиб туради. Асарда фариштадек пок ва иблисдек мараз, тоғ каби буюк ва қум зарраси каби майда, чўққидек юксак ва чоҳ каби тубан, донишманддек оқил ва телбадек нодон мавжудод – инсон олами шу қадар дард билан ифодаланганки, ҳар сафар ўқисангиз, ҳаяжонланиб кетасиз. Ёки шоирнинг теран ва дардли дostonларидан бири “Рухлар исёни”ни олинг. Дoston фалсафий чуқурлиги, жавобсиз саволларининг кўплиги билан ўқувчини инсон тақдири ҳақида, эзгулик ва разолат ўртасидаги кураш, яхшиликка, кўпинча, ёмонлик қайтиши, ижодкорнинг армонли қисмати тўғрисида ўйлашга ундайди:

*Шоир бўлсанг бўлсин қалбинг
Элга қурбон бўлгулик.*

*Шоир бўлсанг, бўлсин халқинг
Сенга қалқон бўлгулик.*

Бу шунчаки чорлов эмас. Бу сатрларда чуқур, жуда чуқуу-ур маъно бор...

Эркин Воҳидов ижоди ҳақида айтадиган бўлсак, гап кўп. Бирок буёғини қилни қирқ ёрадиган олим ва мунаққидлар айтгани маъқул. Мен эса шоир Эркин Воҳидовгина эмас, инсон Эркин Воҳидовнинг яна бир жиҳатини айтгим келади. Биз Эркин ака билан кўп мамлакатларда, кўп сафарларда бўлганмиз. Узоқ йиллар бирга ишладик. Мақтов эшитган пайтларимиз ҳам, “калтак еган” дамларимиз ҳам бўлди. Эркин ака ҳар қандай вазиятда ҳам ҳаётга вазмин ва фалсафий қарайдиган инсон. Дўстларга меҳрибон, инсоний бурчни юксак қадрлайдиган одам.

Одатда, катта истеъодларда ҳазил-хузулга мойиллик, юмор ҳисси кучли бўлади. Фафур Фулом, Абдулла Қаҳҳор, Саид Аҳмад, Озод Шарафиддинов каби устозларимиздан “юққан” чоғи, Эркин акада ҳам самимий кулгу, топқирлик яққол кўри-ниб туради. Фарғонанинг таъсири бўлса керак, ҳар қандай гапга “тўн кийгизиб” юбора олади.

Қалбида мўл-кўл ёруғ туйғулари бор одамгина содда-дўлвор Матмусанинг фаройиб саргузаштларини шундай тасвирлаши мумкин.

“Донишқишлоқ латифалари”нинг ўзида қанча дилбар та-бассум бор.

Устозимиз Саид Аҳмад билан сафарга чиққанда-ку, ҳар қадамда бир хангома туғилади. Бир-биримизга қилган беозор “шумлик”ларимиз, ҳазил-хузуллар ҳаётимиздаги нурли нуқта-лардир.

ШОИР ТАБАССУМИ

*Умарали Норматов,
филология фанлари доктори, профессор*

Эркин Воҳидовни кўплар биринчи галда “Тонг нафаси”, “Ёшлик девони”даги рубобий тароналар, “Тирик сайёралар”, “Шарқий қирғоқ”, “Яхшидир аччиқ ҳақиқат” каби тўпламлардан жой олган ўткир фуқаролик туйғуси билан тўлиб-тошган ижтимоий шеърлар, чуқур драматизм, теран фалсафий ўймушоҳадалар билан йўғрилган “Нидо”, “Рухлар исёни” достонлари муаллифи сифатида биладилар. Айни пайтда шоир ҳажв, юмор бобида ҳам беназир ижодкордир. XX асрнинг иккинчи ярми миллий шеърини ҳажвчилигимизда ҳеч қайси шоир Эркинчалик “қўб ва хўб” ёзган эмас. Бу борада уни замондоши, насрдаги ҳажв дарғаси Саид Аҳмад билангина тенглаштириш мумкин. Саид Аҳмад ака яратган асарлари, ҳажвий-юмористик қаҳрамонлари каби ўзи, шахсияти ҳам ғоят қизиқарли ва жозибадордир. Бу аломат зотни асрлардан асрларга ўтиб келаётган буюк Насриддин Афандининг бизга замондош тирик тимсоли деб аташади. Кўп юқори мансаб-мартабаларда хизмат қилган, жаҳон кезган, кўпни кўрган, бир қарашда жиддий, сипо, фақат шеърини учун туғилган ардоқли шоиримиз ҳаётда худди Саид Аҳмад ака каби ниҳоятда қувноқ, дилкаш, ёқимтой бир инсондир; у ҳам Мулла Насриддин каби ҳар қандай қалтис дақиқаларда топқирлик, ҳозиржавоблигу лутф, ҳазил ва юмор, кези келганда ҳажв билан вазиятдан чиқиб кета оладиган ёки жиддий ҳаётини ҳодиса, муаммоларга аниқ баҳо бера биладиган, оғзаки комик сўз устаси ҳамдир.

Қирқ йилдан бери Эркинжон билан дўст, улфат тутиниб, кўп кузатганман: давраларда у айтган, ўзи тўқиган латифалар, турфа ҳангомалар, турли вазиятларда беҳос ҳазил-мутойиба тариқасида айтиб юборган қочирим, луқма-ташбеҳлар бир ипга

тизиб чиқилса, видеотасмаларга туширилса, бутун бошли аломат юмористик сериаллар яратилган бўлармиди...

1997 йилнинг ёз чиласида устоз Озод ака хасталаниб касалхонага тушди. Узоқ йиллик қанд касаллиги оқибати ўларок, бир оёғи учида йирингли яра пайдо бўлиб, охири жарроҳлар тиззадан пастини кесишга мажбур бўлишди. Озод акани жарроҳлик столдан палатага олган куннинг эртаси тонгда Эркинжон билан устозни кўргани бордик. Озод ака каравотда афтодаҳол ётибди. Бизни кўриши билан кўзига ёш олди. Кўнглида умид учкунлари сўна бошлаган, аранг гапирарди. Қарасак, секин-аста рози-ризалик тилашга ўтпти... Нима қилишни, нима дейишни билмай, довдираб қолдик. Шунда бирдан Эркинжон ташаббусни қўлга олди. “Қайси оёқни кесишди?” – деб сўради аҳволни билгани ҳолда Эркинжон. Гап ҳазилга айланаётганини сизди шекилли, Озод ака оқ чойшаб устидан оёқларини пайпаслаб: “Чапи экан”, – деб жавоб қилди. Шунда Эркин: “Э, шунгаям кўз ёшим, Озод ака, энди бундан буёғига “левий”га юриш бўлмас экан-да”, – дейиши билан бирдан устознинг чеҳрасида нур-табассум пайдо бўлди.

Эркинжон айна шахматдагидай чаптастлик билан галдаги юришни давом эттирди: “Журнал чиқибди-ку!” – дея Озод аканинг ёстиғи ёнида турган “Жаҳон адабиёти”га ишора қилди. “Дарвоқе”, – дея Озод ака ўзи муҳаррирлигида чиққан журналнинг илк сонини Эркинга узатди. Ҳаммамиз бу қутлуғ ҳодиса билан устозни табриклардик. Эркин журнални варақлаб, унда босилган ўзининг туркум шеърларидан бирини – қувноқ халқона кулги билан йўғрилган “Кексалик гашти”ни ўқий бошлади:

*Билакдан куч кетган, кўздан эса нур,
Пашиамизни зўрга қўриёттирмиз.
Бир маҳал оқ уриб қилардик ҳузур,
Энди валокардин ураёттирмиз.
Келар ичимиздан хўрсиниқ чуқур,
Асқар тоғ эдик-ку, нураёттирмиз.
Кўнамиз, не илож, шунга ҳам шукур,*

*Ҳарқалай кўз тирик, кўраётирмиз,
Қарилик гашитини сураётирмиз.*

Шу сатрларга келганда, палатада кулги-қийқирик авжига чиқди, ҳатто кулгимиз садоси коридордагиларга ҳам етди шекилли, навбатчи врач, ҳамширалар эшикни очиб, “ўта оғир касал” ётган палатадаги бу аҳвол-вазиятдан лол қолишди. Озод аканинг чехраси бирдан очилиб кетди, гўё оғир дард бир дам чекиниб, бояги тушқунлик, ваҳм йўқолди. Кейин эшитсак, эртасигаёқ у оёққа тура бошлабди. Мана, руҳшунос, топқир шоир сўзининг, ҳазил-мутойиба, ҳаётбахш юморнинг сеҳрли жозиба кучи!

Шоир табиати, шахсиятидаги шу хил лутф, ҳазил-мутойибага мойиллик ижодига, шеърлятига, ҳатто соф лирик тароналарига, жиддий ижтимоий йўналишдаги шеърларига ҳам кўчиб ўтади. Абдулла Орипов бу забардаст замондоши ҳақида ифтихор билан “ғоят нозик лутф, беозор қочиримлар, гоҳ ҳазин, гоҳ самимий табассум уйғотувчи ташбеҳлар, ўткир хулосалар – булар бари шоиримизнинг қаламига мансуб бетакрор фазилатлардир”, деганида тўла ҳақ.

Эркин Воҳидов адабиётга ҳаёт, ёшлик, севги куйчиси сифатида кириб келди. Бошда шоир кўпроқ табиатдан, ҳаёт гўзаллигидан ҳайратланиб, қувонч, ҳис-ҳаяжонларини шеърга солди, мадҳия, фахрия, қасидачилик кайфиятларига берилган онлари ҳам бўлди, романтик ҳаёллар оғушида ишқий ғазаллар битди, кўнгил завқини, севги, бахт нашидасини, турмушдан шукроналик, розилигини тўлиб-тошиб куйлади. Шу хил асарлар билан баробар содда-самимий, болаларча шўх-шодон, беғубор, қувноқ юмор, ҳазил-мутойибаларга йўғрилган шеърлар ҳам битди. Гоҳо ошиқлар тилида анъанавий таъриф-тавсифлар, дил изҳори, ҳазил, киноя-кесатиқ тусини олди. Чунончи, “Ҳофизга” ғазалидаги ошиқ маъшуқасига бир холи учун “Минг Самарқанд, минг Бухоро”ни ҳадя этмоқчи бўлганида, маъшуқа бунақа мулку давлат, молга ҳавас кўрсатмайди; “юлдузли самони совға айларман” деса, бу “чўтир рўмол”ни назар-писанд этмайди; “ҳилолдан сирға такмоқ” истаса,

“Зормидим жездан ясалган хийлаи аъмол учун”, дея бу так-
лифни ҳам рад этади. Орада баҳс, сўз ўйини давом этади:

*Ул париваши чехрасини
Ойга этгандим қиёс,
Бир умр узр айтадурман
Бу хато тимсол учун.
Ҳажрида қаддимни дол
Этдинг, десам, бергай жавоб:
Ким қўйибдур севгини
Қадди букилган чол учун.*

Ниҳоят, шоир баҳсларга яқун ясаб дейди:

*Ёр истигносидан
Ўлмасману, кўйдим ва лек –
Лобарим олдида назим
Бу қадар беҳол учун.*

Ошиқ-маъшуқ баҳсидаги “зиддиятлар” бир қадар кескин туюлмасин, барибир охир-оқибат улар замиридаги самимият, ҳазил-мутойиба, шўх-шодон табассум шеърхон қалбини ча-
роғон этиб туради.

Шоир ижодий тадрижини кузатсангиз, унинг беғубор, бе-
озор, шўх-шодон нигоҳи секин-аста ҳаётнинг жиддий зидди-
ятли жиҳатларига, чархи кажрафторнинг тескари ишларига,
ақл-идрокка зид ҳақиқатларига дуч келиб, ҳазил-мутойибала-
ри тобора истехзо, киноя-кесатикларга йўғрила боради. “Кулги
мушоиралари”да бу ҳол яққол кўзга ташланади. Пичоқни ав-
вал ўзингга ур, деганларидек, ҳаётнинг тескари ишларини шоир,
аввало, ўзининг дастлабки ижодий тажрибаларида, шеърлари-
нинг қисматида аниқ-равшан кўради. 1961 йили битилган
“Шеър ҳақида шеър”даги ҳазилнинг юки хийла зил - кескин.
Ўн тўрт банддан иборат бу каттагина юмористик шеърда давр
адабий ҳаётининг, аниқроғи, туғилажак янги санъат асарлари
бошидаги савдоларнинг ҳам кулгили, ҳам аянчли манзараси
шундоққина кўз олдингизда гавдаланади.

Шоир тунни тонгта улаб, ниҳоят, шеърини битирди. Бирок севинишга ҳали эрта, қанча иш бор ҳали эндигина туғилган шеър бошида. Ҳали унинг устида бетиним ишлаш, йўниб тарашлаш, юз марталаб ўчирмоқ, қайта-қайта қоғоз гижимлаб отиб, такрор-такрор кўчирмоқ бор... Буниси-ку майли, ижод жараёни шунақа кечади. Энг қийини – таажжуб ҳангомалар ундан кейин газетхонага келганида адабий ходим “ширин” илтифот ила “Шеърми?” дея қовоқ солиб совуқ қарши олганида бошланади:

*Ҳеч ким сени шеър демас энди,
Ҳеч ким демас қўшиқ ё газал.
Сен куй, илҳом, шавқ эмас энди,
Бунда сенинг номинг “материал”.*

Шеър сатрларидаги ҳис-ҳаяжон, исён, парвоз шашти беҳуда, бундан буён унинг қисмати ширин уйқуда ором олиб, муҳаррирнинг тортмасида ётиш... Эркиннинг бу асари яна бир карра шундан далолат берадики, чинакам лирик шеър маъносини наср ёки илм-фан тилига кўчириш, уни қайта сўзлаб бериш мумкин бўлмаганидек, чин юмористик – ҳажвий асар бисоти ҳам ҳар қанча уринманг, қайта сўзлаганда тароватини йўқотади. Мана бу сатрлардаги ўзбекона халқ юморининг камалакдек товланишларини, Эркингагина хос ғоят нозик лутф, беозор қочирим, ишоралар, истехзо, пичинг, захарханда, кино-кесатикларни фақат матн бағрида, уни ўқиш, эшитиш жараёнидагина ўқиш, уқиб яйраш, хандон отиб завқ-шавққа тўлиш мумкин, холос:

*Ёз ҳақида битилган бўлсанг,
Шошма, ҳали қиш келгунча тур.
Бахтинг қулиб, йил ўтгач, аранг
Ярминг чиқса, шунга ҳам шукур...
Сўнг оламга ёйғали қанот,
Элни ўзга қилгали “шайдо”
Қуёш янглиг бир куни – ҳайҳот! –
Газетада бўлурсан пайдо!*

Энг ачинарлиси:

*Ўз номимдан танийман аранг,
Лол тураман сенинг қошингда.
Навбат билан танқидчи аканг
Ёнгоқ чақар энди бошингда.*

*Таҳлил айлаб терсу ўнгингдан,
Иккимизни қилади беҳол.
Хўп дўптослаб, танқид сўнгида
Ижодимга тилайди камол.*

Қанчалар таниш, кулгили ва аянчли ҳаётий манзара! Шўро даври адабий сиёсати, машғум цензура назорати туфайли фақат бу шеър эмас, “Ўткан кунлар”дан тортиб “Сароб”, “Қутлуг қон”, “Қўшчинор”, “Тобутдан товуш”, “Юлдузли тунлар” каби жамики зўр асарлар бошига қанақа қора кунлар тушмади дейсиз. Фақат замондошлар асарлари эмас, энг кулгили, аянчли жиҳати шундаки, мумтоз адабиётимиз, ҳатто жаҳон классикаси намуналари таржималари ҳам шўро мафқурасига мослаштирилиб, жиддий таҳрир ва қискартиришлар билан чоп этиларди ўша кезлари. Эркиннинг бундай касофатга қарши қаратилган ўткир шеъри ўша йиллари қандай қилиб матбуотда чиққанига ҳайрон қоласан киши. Чўлпон “Қизиқлар” мақоласида ёзганидек, мустабид ҳукмдорларнинг қамчиларидан қон томган замонларда, “халқ кўпчилиги ўз дардини бир юлғун бачкисига ҳам айта олмаган” даврларда халқнинг оғир аҳволини, мамлакатнинг қора кунларини, кўпчилик фуқаронинг дарду ҳасратларини биронта халқ қизиғи чиқиб, “ҳазил” йўли билан едириб юборгани каби шоир ҳам мудҳиш адабий сиёсат ҳақидаги бор ҳақиқатни қувноқ шеърий ҳазил-мутуйибалар пардасига ўраб, қойил қилиб ифодалашга эришади, қалтис ҳазил тагидаги замон учун ўта қалтис гапни биров сезади, биров сезмай қолади, уни шунчаки ҳазил-мутуйибага йўяди.

Беозор кулги, ҳазил-мутуйиба замирида баъзан оила, алоҳида шахслар умри фожиаси ётади. “Соф хавонинг фойдаси” шеъридаги эр ва хотин қирқ йиллик оилавий ҳаётида “готув”, “аҳил” яшаб келади, эр хотинни “жоним” дея эркаласа, хотин

эса эрни “акажон” дея “ардоклайди”. Улар гўшангадаёқ келишиб олишган – жаҳлдан жунбушга келишса, бирлари соф ҳавога чиқиб, ташқарида сайр этади. Эр шўрлик ўзини овутиб дейди:

*Хотин билан қирқ йил
Яшаган бўлсам,
Қирқ йил соф ҳавода
Кечди ҳаётим.*

Ана сизга эр-хотин “аҳиллиги”нинг антиқа намунаси, қирқ йиллик умр савдосининг “завқу шавқи”, “нашғу наъмоси”ни кулги, ҳазил-мутойибага йўғирган ҳолда ифодалаш санъати!

1976–1991 йиллар оралиғида яратилган “Донишқишлоқ латифалари”, ундаги афандитабиат Матмуса образи эл орасида машҳур бўлиб кетди. Халқона йўлларда, халқ латифалари руҳида битилган бу асар XX аср иккинчи ярми ўзбек адабиётидаги ижтимоий сатиранинг яхши намунасидир. Соддадил Донишқишлоқ одамлари, Матмуса саргузаштлари билан боғлиқ бир қарашда шунчаки ҳазил, беозор туюлган шеърий латифалар ўша йилларнинг тескари ҳақиқатлари устидан чиқарилган ўткир айбномалардир.

“Донишқишлоқ латифалари”ни ўқиб ҳамма кулади, – дейди шоир бир суҳбатда. – Ваҳоланки, мен уларни алам билан ёзганман. Ақл-идрокка зид, тескари ишларимиз эл бошига кулфат ва укубатлар келтираётгани сир эмас-ку. Косаси тескари қурилган чархпалаклар камми? Бир пардани тутганча қолаберган, бир хил оҳангни қўймай чалаберган Матмусалар озми? Ўзимиз яратган қолипларни тандирдай кийиб олиб, йўлни кўролмай, осмонга қараганча кетаётган ҳолларимиз йўқми? Булар кулгили ишлармас, ачинарли, офатли ҳодисалар”.

Биргина “Тандир кийган Матмуса”ни эслайлик. Асар сюжети янгилик эмас. Эшак миниб, устига тандир кийиб, йўлда адашиб сарсон бўлган Афанди ҳақида кўп эшитганмиз. Абдулла Қодирий 30-йиллари ёзган “Фирвонлик Маллабой ака”

очеркида қишлоқнинг ўтмиш билан боғлиқ соддадил ғирвонликлардан бири ҳақида айна ўшандай беозор, қувнок, латифанамо воқеани келтиради. “Донишқишлоқ латифалари”даги Матмуса ҳам ғирвонликка ўхшаб, бозорга бориб, тандир харид қилади, эшагига миниб, тандирни кийиб оладию йўлга тушади; ихтиёрни эшагига топшириб, Тангридан йўлда адаштирмасликни, эшагига эса ақл беришни илтижо қилади. Воқеанинг давоми маълум: эшак барибир эшаклигига боради, қишлоқ қолиб, мағрибдан машриқ томон кетади.

*Кун ботару шом тушар,
Юлдуз чиқар осмонга.
Ҳамон борар Матмуса,
Етмас манзил – маконга.
Дейдиларки, то бу дам
Йўлда эмиш Матмуса.
Боши ҳам йўқ, чеки йўқ
Чўлда эмиш Матмуса.*

Ҳажвчи шоирнинг бу ҳодисадан чиқарган поэтик хулосаси гоят салмоқдор, яъни ҳазилнинг таги ниҳоятда зил:

*Аё дўстлар, адашган
Бир мўминдан кулмайлик.
Матмусадек ўзимиз
Тандир кийган бўлмайлик.*

Бу сўзлардан кўпни кўрган ўқувчи ҳушёр тортади. Бошдан кечган кўп аламли савдолар ёдга тушади. Ахир XX асрда тандир кийиб йўлга тушиб, ихтиёрни “доно” етакчиларга топшириб, адашиб манзилга етолмай боши ҳам йўқ, чеки ҳам йўқ чўлда сарсон бўлганлар озми!?

Эркин Воҳидов ижодининг илк босқичи – 60-йиллар охирида яратилган “Олтин девор” асаридаёқ моҳир комедиянавис сифатида танилди. Комедия республикаизмининг барча нуфузли театрларида муваффақият билан ўйналди, биргина ака-

демик миллий драма театрида ўттиз йил давомида узлуксиз 600 маротабадан кўпроқ намойиш этилди. Покистондаги ал-Ҳамро театри ҳам уни сахналаштирди. “Олтин девор” асари “Майсаранинг иши”, “Шоҳи сўзана”, “Келинлар кўзғолони”, “Темир хотин” каби XX аср ўзбек комедиячилигининг сара намуналари қаторидан ўрин олди. Комедия ўзининг миллий руҳи, халқчиллиги, ҳазил мутойибаларга бойлиги, муҳими, ҳазил заминидаги маънонинг теранлиги билан ажралиб туради. Одам боласининг азалий ожизлиги – нафс балоси уни не-не кўйларга солиши, ҳатто ақлдан оздириб, телба ҳолга келтириши бетакрор тарзда шоирона бир нигоҳ, муболағадор кескин истехзо билан ҳажв этилади. Икки қадрдон кўшни, бўлғуси қудалар тўй олдидан орадаги деворни олиб ташлайдилар, бироқ девор остидан тасодифан чиқиб қолган хумчадаги олтин машмашаси қадрдонлар орасига нифоқ солади, орада янги мудҳиш девор қад ростлайди. Шу жараёнда нафс жазавасига тушган кимсаларнинг, хусусан, Мўминнинг кулиги ва аянчли қиёфаси жамики зиддиятлари билан намоён бўлади. Мўмин ўзбек адабиётидаги Мулладўст, Ҳамробиби, Ҳолнисо, Фармонбиби, Қўчқор каби ёрқин комик характер даражасига кўтарилган.

Эркин Воҳидов 1970 йили “Олтин девор” комедияси изидан бориб янада жиддийроқ сахна асари “Иккинчи тумор” трагикомедиясини яратди. Бироқ бу асар ўша вақтда сахна юзини кўролмади, эълон этилмади, аниқроғи, таъқиқланди. Чунки “Иккинчи тумор” ёзилган вақтда Хрушчев даврининг демократик эркинлиги тугаб, мафкуравий босим кучайган ва ғоявий тарғиботнинг бор қудрати “совет халқи” деб аталган ягона “тарихий бирлик” яратишга, онгида социалистик дунёқараш мужассам бўлган “янги инсон” барпо этишга йўналтирилган эди. Бундай пайтда инсон онгини ўзгартиришга қаратилган хаёлпараст олим тўғрисидаги “Иккинчи тумор” асарининг сахнага чиқиши, умуман, дунё юзини кўриши эҳтимолдан узоқ эди.

“Иккинчи тумор” илк бор истиқлолнинг ўнинчи йилида “Жаҳон адабиёти” журналининг 2001 йил сентябр сонидан эълон

қилинди. “Мен бугун ушбу трагикомедияни қайта кўздан кечирар эканман, – дейди муаллиф изоҳида, – ундаги камчиликларни, янада кучайтириш ва “тобига етказиш” мумкин бўлган ўринларни ҳам яққол кўриб турибман. Уни ҳозир ёзсам, балки бошқача ривож ва ечим топилган бўларди. Лекин бу асарни тарихий факт сифатида ўша замонда қандай ёзилган бўлса, шундай тақдим этмоқдаман”.

Муайян кам-кўстларига қарамай, асар ўз даврининг телба-тескари ишларига қарши исёнкорона руҳи билан қимматлидир. Трагикомедия қаҳрамони руҳшунос олим Мизроб Маҳмудий инсон руҳиятини, тафаккур тарзини тубдан ўзгартиришга, ақли ноқис девонадан даҳо яратишга жазм этади. Аммо бунинг уддасидан чиқолмайди. Унинг яқин дўсти, журналист Одилжон дейди: “Мен шу дақиқаларда хаёлан дунёни айланиб чиқдим. Инсон дегани киму, ҳаёт дегани нима? Мен ҳам ўзимни мухбир деб юрган эканман. Юзлаб, минглаб одамлар билан суҳбат қилиб уларнинг меҳнатини, режаларини ёзибману энг муҳим бир нарсани четлаб ўтибман. Мен одамларнинг юрагини, энг муқаддас қалб туйғуларини, эътиқодини унутиб қўйибман. Сен ҳам, дўстим, одамзотнинг ёруғ юлдузини унинг тафаккуридан эмас, юрагидан изламоғинг керак эди. Юрак эса, сен билан биз ўйлагандан кўра мураккаброқ экан. Инсон миясининг харитасини тузиш мумкиндиру аммо юракнинг харитасини чизиб бўлмас. Келажак ақли машиналар қурар, лекин минг йилда ҳам ҳислик, дардлик бир хилқат яратолмас. Сен бир йил давомида бир одамнинг миясига олам хилқатларини жойлабсану унинг юрак туйғулари билан дарду алами, орзу армонлари билан қизиқмабсан”.

Олим бу қилмиши билан ўзини ҳам, ўзгаларни ҳам ноқулай – кулгили ва аянчли ҳолга солиб қўяди.

Шу тариқа Эркин Воҳидов дилбар рубобий тароналари, аср армони, фиғони даражасига кўтарилган дostonлари қатори ғоят нозик лутф, беозор қочиримлар, айна пайтда истехзо, киноя-кесатиклар, ўткир ижтимоий пафос билан йўғрилган ҳажвиёти, беназир табассуми билан ҳам элимиз учун ардоқлидир.

БОЛАЛАР АДАБИЁТИГА МУҲАББАТ

*Худойберди Тўхтабоев,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси*

Улкан чинорнинг ярақлаб, нур ўйнаб турган барглари ни санаб адо қилиб бўлмаганидек, буюкликнинг ҳам барча тўлқинлари поёнига етиб бўлмайди, дейдилар. Эркин Воҳидов ҳақида ёзишдан олдин ана шу ҳикматни эслагим келди. Мен Эркин-жон билан салкам 40 йилдан буён ҳамқору ҳамнафасман, оилавий борди-келди қиялпмиз, бир улфатда кўнгилхушлигимиз ўтади.

Табиийки, уни буюкликка кўтарган шеърини ҳақида Озод Шарафиддинов, Иброҳим Фафуров, Умарали Норматовлардек гап айтолмайман. Аммо унинг болалар адабиётига кўрсатиб келаётган меҳр-муҳаббати ҳақида жуда кўп сўзлагим келади.

Эркин Воҳидов муборак эллик ёшлиги нишонланаётганда “Худога минг қатла шукр, мана, бир томликдан иборат шеърини тўплашимни чоп эттиришга, ва энг муҳими, Анвар Обиджонни Тошкент адабий муҳитига олиб келишга муяссар бўлдим...” деган экан.

Демак, улкан шоиримиз ҳаётининг эллик йиллик мазмунини, бошқа мазмунлар қатори шеърини тўпламининг чоп этилишию истеъдодли болалар шоирини бир амаллаб катта адабий муҳитга олиб келинишида деб билган, яъни чинакам болалар шоирдан яна биттасининг пайдо бўлишини ҳаётининг маъноси деб билган. Болалар адабиёти оламида Анвар Обиджоннинг пайдо бўлиши кимнидир ташвишга солган, кимнидир беҳад қувонтирган. Қувонганларнинг энг биринчиси Эркин Воҳидов эди. Бу бежиз эмас эди, албатта.

Эркинжоннинг дастлабки шеърлари болалар ҳаётдан олиниб, болаларнинг ўзига бағишланган. 14 ёшида ёзган бир шеърини мисол тариқасида келтирмоқчиман:

*Уфқ шишаси синди,
 Олам узра силкинди
 Улкан оққуш қаноти.
 Уфққа гулхан ёқиб,
 Қизил галстук тақиб
 Пионер тонги отди...*

Ташбеҳнинг кучлилиги, ўхшатишнинг оригиналлиги, манзаранинг тозаю тиниқлиги ўсмир Эркинжоннинг дастлабки шеърларидаёқ кўзга ташланган экан. 13–14 ёшидаёқ болаларга атаб талайгина шеърлар, “Шарқ эртаги”, “Дарахтлар суҳбати” сингари кичик-кичик дostonлар ёзиб қўйган эди. Лекин ёши улғайгани сари олами ҳам кенгайиб, фикрлари ва туйғулари Амударё тўлкинидек мавжли тўлқинлар отиб, болалар адабиёти ўлчовларига сиғмай қолаётган эди. Катта фикрлар учун катта ўлчовлар керак эди. У аслида катта фикрлар айтиш учун туғилган эди. Шоир буни яхши биларди. Эркин Воҳидов болалар адабиёти, боланинг маънавий дунёси, руҳий олами бой бўлиши учун ҳамиша қайғурар эди. Шоирнинг бу қайғуриши нашриётларда ишлаган пайтларида, айниқса, кучли эди. Катта шеърятни, катта насрни тушунишни бола болалигидан бошламаса, бу қатор қалин-қалин китобларни кимга ўқитамизу кимга тушунтира оламиз, деб айтарди.

Мен бу тенги йўқ дилбар, талабчан, камтар инсон билан “Ёш гвардия” нашриётида бир неча йил бирга ишладим. Ўшанда мен унинг миллат учун ёниб-куйишига, миллий рух, миллий тафаккур ривожига қанчалик қайғуришига қайта-қайта гувоҳ бўлганман. Болалар ва ўсмирлар таҳририятида юзга яқин китоб чоп этиларди. Эркин Воҳидов бу китобларга беш талаб – ўлчов қўярди: биринчидан, шеърини ёки насрий асар бўлишидан қатъий назар, миллий рух уфуриб турсин, иккинчидан, болалар адабиёти, албатта, миллий қаҳрамон билан мақтансин, учинчидан, болаларга бағишланган асарларда фикрлар, туйғулар қуюқроқ бўлсин, ранглар, бўёқлар яркираб турсин, тўртинчидан, болалар адабиётида ёлғон бўлмасин, бешинчидан, болаларга бағишланган асарларда имконияти даражасида

юмор кўп бўлсин. Ана шундай талаблар асосида 70–80-йиллар болалар адабиётида талайгина ўқишли асарлар яратилди.

Ана шундай талаблар авж олган бир паллада тўсатдан болалар адабиёти майдонида Анвар Обиджон пайдо бўлиб қолди. Унинг қалби ва руҳига жойлашган гўзалликни ҳаммадан олдин Эркин Воҳидов пайқаб қолди. Анвар Обиджонда нашриётда шаклланган ҳалиги беш ўлчовдан ташқари яна олтинчи ўлчовга мос келадиган: ҳайвонларни гапиртириш, қурт-қумурсқалар орқали фикр баён қилиш, ўлик жонларга шеърий нафас орқали жон ато қилиш, яъни масалга мойиллик ҳам кучли эканлигини Эркин Воҳидов тез англаб етди ва бир амаллаб Анваржонни пойтахтга олиб келиш ҳаракатига тушди. Анвар Обиджон Тошкентга келди, нашриётга бўлим мудири бўлиб ишга ҳам жойлашди, кетма-кет гоҳ шеърий, гоҳ насрий асарларини чоп эта бошлади. Ҳаммасидан Эркин Воҳидов бохабар бўлиб турди, хатто уйлик бўлишига бош-қош бўлди.

Шундай қилиб, улкан бир шоир дунёга келди. Пайти келиб қолганлиги учун Эркин Воҳидовнинг менга берган ёрдамларидан бир қисмини айтиб ўтгим келяпти. “Қасоскорнинг олтин боши” романим уч йил давомида қайта-қайта муҳокама бўлаверди-бўлаверди, охири бош муҳаррир лавозимидан ҳам кетдим. Барибир китоб чоп этилмади. Бахтимга Эркин Воҳидов нашриётга раҳбар бўлиб келиб, барча тўсиқларни енгиб ўтишга ёрдамлашди, кейин бўлган ноҳақ танқидларга балоғардон бўлиб туриб берди. Ўзбек болалар адабиётида ниҳоят тарихий-саргузашт роман пайдо бўлди, тезда жаҳон тиллари-га таржима ҳам қилинди.

Хуллас, Эркин Воҳидов болалар адабиёти намояндаларига беминнат ёрдам бериб келяптики, айтиб ҳаммасини адо қилолмайман.

ШОИРЛИК ФИДОЙЛИКДИР

*Ойдин Ҳожиева,
Ўзбекистон халқ шоири*

Занжирбанд Фарҳод билан соҳиби тахт Хусрав ўртасидаги савол-жавоб ёдингиздадир:

Деди: “Недур сенга оламда пеша?”

Деди: “Ишқ ичра мажнунлиқ ҳамеша!”

Фарҳоднинг “Ишқ ичра мажнунлиқ” жавоби кенг маънода Навоийнинг ўз эътиқоди эди. Хусрав зулм ва зўравонлик, зулмат, қабоҳат ва макр тимсоли. Энг олий туйғуларни, ошиқликнинг гўзал, мангу изтиробларини сўйлаб бермоқ учун Навоий ўз Фарҳодини яратган эди. Чинакам шоирларнинг тарихати шундай: ўлмас қаҳрамонларни «дунёга келтирмоқ», улар сўзи орқали эзгулик чироғини ёқмоқликдир. Шоир Мажнун бўлиб, Лайлини севди, Хайём бўлиб ишқ майига маст, озодлик майин ичиб, шавқнок бўлди. Чинакам шоирлар барча замонларда ҳам ўз халқининг виждони, эътиқоди, бедор ва бемор қалби, курашларнинг бўрон куши каби ҳақиқат жарчиси бўлиб келганлар.

Шоир Эркин Воҳидовнинг «Рухлар исёни» достонини ўқиганимда ана шундай ҳаяжонли хаёллар кечди кўнглимдан. Буюк Инсон, ўлмас шоир Назрул Ислом букун ҳар бир шоирдан, ўз халқини севган, дунёни хонадоним деб азиз билган ҳар бир пок виждонли одамдан ҳисоб сўрамоқда. Достоннинг руҳи, шиддатли оҳангларида бу сўроқ сезилади:

Шоир бўлиб

Элга букун

Даркоримсан, дер менга.

*Фидоликка халқинг учун
Тайёрмисан, дер менга.*

«Анор донасидай кесилган дунё» безовта. Оналарнинг ширин алласини қотил ўқлари бузмоқда. Шарқий қирғоқларда уйғоқ ва курашган жонлар қурбон бўлмоқда. Кенг жаҳонга сиғмаган алпомишдай йигитларни фашизм, ирқчилик зиндонбанд қилмоқда. Безовта дунёнинг илтижоси, ўз фарзандларидан умиди, Эзгулик ва Жаҳолат, Эркинлик ва Мазлумлик ўртасидаги ҳаёт-мамот кураши тўфонлари...

«Рухлар исёни» достони гоҳ найнинг ҳазин ноласи, гоҳ дуторнинг шикаста савтлари, гоҳ ҳинд чолғусининг зарбли гирёни, ҳасратли садолари остида айтилаётган халқ дostonларидай сизни сеҳрлаб олади. Достоннинг «таранг асаблари» кўнглингизда довул тургандай оғриқлар уйғотади, жалалар ёғдиради. Навқирон Назрул Ислom Эрку Хақиқатнинг тимсоли бўлиб кўз олдингизда жонланади. Сиз унинг кўзларидаги изтиробни ҳам, зиндон деворига шеър битаётган бармоқларидан сизаётган қонни ҳам сезиб турасиз. Оламга ипак бериб, ўзи яланғоч ўтган, бебаҳо фил суякларини денгиздаги дуржавоҳирларни мустамлакачиларга тутган ҳаммом ҳинд халқининг қора қисмати манзаралари, она Ҳиндистонга толе сўраётган шоир Назрул Ислom овозининг эшитасиз:

*Майлига,
Мен тутқун бўлсам,
Сен озод бўл,
Онажон!
Минг қийноқда
Майли ўлсам,
Юртим бор бўл,
Бўл омон!...*

Шунда беихтиёр ўйламайсизми: мен юртим учун қандай хизмат қилмоқдаман? Унинг қорига ярашманми? Унинг қаторига кириб, қўлимдан қандай фойдали иш келди? Ўйлайсиз.

Сергак тортасиз. Сокин, беғам ўйларингизга исён шамоллари киради. Бу яхши маънодаги исён - сизни меҳнатга, уйғоқликка, шахдамликка, ўқтамликка, фидойиликка ундайдиган хайрли исён. Инсон ўзини ўзи енганида, лоқайд туйғулари гирдобидан чиқиб кетганидагина ботир, яратувчан, яшашга қобил ва лойиқдир. Қонида исён алангаси ёнган Назрул Ислонни ўша даврда авом халқ тушунмади. Чунки ҳинд халқи у пайтда курашга тийёр эмасди. Узоқ асрлар ҳинд халқини зулм исканжасида тутган мустабид ажнабий табақалар ўртасида нифоқ уруғини экканди. Лекин халқ бир ёқадан бош чиқариб, мустамлакачиларга қарши отланганда Назрулнинг Буюк Руҳи кўкларда кушдай парвоз этиб юрарди. Халқ то сўнги дамгача ўз шоирини эъозлади, унинг сокин ва беруҳ сиймосига сажда қилди... Худди Насимийдек, Машрабдек шоир ўз халқининг мангу армонига айланиб қолди.

Достондаги ҳар бир ривоятнинг мурод қисми – хотимаси шоирнинг ўз суҳбатдошига, замондошига чақириви, айтмасга бўлмас дил сўзларидир.

Достон бошдан-оёқ кўтаринки илҳом билан, ёниқ нафас билан битилган. Ҳар бир ривоят бир ибратли тақдир шарҳи бўлиб маънавиятимизни бойитади. Инсон қалби бу дунёда ёниб турган энг муқаддас ҳаёт олови эканлигига шоир бизни ишонтиради.

*Измингдадир чексиз фазо,
Замину замон.
Бу оламга эга танҳо
Ўзингсан, Инсон!
Тангриларни осмон қадар
Кўтарган ҳам сен!..*

Инсон тақдири ҳақида қайғуриш «Шарқий қирғоқ» тўпламининг мағзини ташкил этади: эътиқод поклиги, имон бутунлиги, курашчанлик, нон қадри, уйғоқ яшаш... Мана шу муқаддас муаммолар фуқаро сифатида, фидойи шоир сифатида, ўз халқининг фарзанди сифатида Эркин Воҳидов қаламига

қувват, илҳомига нур, умрига файз, номига машҳурлик қўшгандир. Унинг минг-минглаб мухлисларига ёд бўлиб кетган ўйноқи ғазаллари, мушоираларда қайта-қайта жаранглайдиган шеърлари, «шеър ичра беморлик»дан топган куйма сатрлари адабиётимизнинг, шоиртабиат халқимизнинг бахти.

Шоирлик – ошиқлик, эл жониға пайвастлик. Элнинг жони эса оловда куймас, сувда ботмас, музда тўнмас матонатнинг қуюлмаси. Шоирлар яратган ҳар бир қаҳрамон халқнинг азиз чеҳрасига бир кўзгу...

Халқингиз сизни тинглаб, улуғлаб турганида унинг дил дафтариға ҳамиша ўтли, манзур, зарур сўзларни ёза беринг! Фидокорлик, ёнмоқлик, шеър дардида ўртанмоқлик аъмолингиз бўлаверсин, ҳурматли Эркин ака!

ШЕЪР ҚОЛУР, ШОИР ҚОЛУР...

*Абдуғафур РАСУЛОВ,
филология фанлари доктори, профессор*

Кутубхонамда Эркин Воҳидовнинг ўттизга яқин катта-кичик, ўзбекча, русча, жаҳон адабиётидан таржима қилинган китоблари бор: “Тонг нафаси” (1962)дан “Умрим дарёси” (2001)гача. Улар табиийки, анча уриниб, титилиб, айрим варақлари ситилиб, йиртилиб қолган. Шоир асарларини салкам эллик йилдан буён ўқийман, куйга солинган кўшиқларини тинглайман, сахнада ўйналган томошаларини кўрганман.

Биламан, уз-о-қ йиллар мобайнида ижод қилган, боринги, 60–70 та китоб чоп эттирган одам шоир бўлолмаслиги, аксинча, чақмоқдай қиска умр кўриб, бир нечтагина шеър яратган зот адабиёт даргоҳида мангу қолиши ҳам мумкин. Фанда кўзга кўринмайдиган ҳодисаларни ҳам кўрсатадиган аниқ ўлчагич, ускуналар бисёр. Лекин шеърятнинг яшовчанлиги, таъсири, маънавий руҳий малҳамлиги меъёрини аниқлаб берадиган қолип йўқ, бўлмаган, бўлмайди ҳам. Қолипларни тан олмаганлиги, танҳою бетакрорлиги билан шеър шеърда! Эркин Воҳидов истеъдодга йўғрилган ўзлигини шеър, ғазал, қасида, дoston, драма тарзида намоён этиб келмоқда.

Кўп шеър биладиган, ёдаки ўқийдиганларга ҳавас қиламан. Абдулла Қодирий романларини тўлиқ ёдлаб олганлар, Чўлпон шеърларини шавқ-завқ билан ўқиганлар ҳақида кўп эшитганман. “Руҳлар исёни” достони эндигина чоп этилган йили Озод домла билан Самарқандга бордик. Раҳматли Нуриддин оға Шукуров бизга мезбонлик қилдилар, ҳамиша бирга бўлдилар. Учрашув, суҳбат, мулоқотдан салгина фурсат орттирилдими, Шукуров домла тўлиб-тошиб, завқ-шавқ билан “Руҳлар исёни”ни ёдаки ўқий бошлайдилар. Озод ака

достонни яхши биладилар, мен уни муаллиф оғзидан эшитганман. Шундай ҳам бўладики, асарни атайин ёдламайсиз, лекин у табиий ҳолда руҳингизга сингиб қолади. Сухбатдами, маърузадами беихтиёр байтми, мисраними айтиб юборасиз, улар фикрни нурлантиради, ҳаётийлигини исботлайди.

Эркин Воҳидов шеърлари қалбга дарҳол жо бўлади, ўзлашади қолади. *“Эй мунаққид, сен газални Кўҳна деб камситмагил, Севги ҳам Одам Атодан қолган инсон қонида”, “Шоир бўлсанг сени элинг қалби билан тингласин, Ёд олмаса ҳам шеъринг фидолигинг англасин”* сингари байт, мисралар гўёки сизга қачондан бери танишу шоир Эркин Воҳидов уларни яна эслатапти, холос. Домлалик тажрибамдан биламан, толиби илмга: *“Шеър айтинг”,* – десангиз, аввалига ҳайрон бўлиб туради, Эркин Воҳидов асарининг илк мисрасини айтишингиз билан бутун аудитория ўша шеърни, ғазални ўқиб кетади.

Эркин Воҳидов шеърлари қалбларга дарҳол йўл топади. Лекин шоир яратган шеърий оламга йўл топиш осон эмас. Бир қарасангиз, шоир ғазаллари оппа-осон: *гул, гунча, сайил, рубобнинг икки тори, гулчехралар, қорхат...* Бир қарасангиз, Донишқишлоқ латифалари, Матмусанинг ҳазил (таги зил) қилмиш, қидирмишлари! Достонлардаги равонлик, ровийнинг ғаройиб раҳнамолиги, шеърхонни суйиб-ардоқлаб воқеалар ичига етаклаши... Ўйлаб кўрилса, осондай туюлган шеър, ғазал, достонлар мағзида олам-жаҳон мураккаблик яширинганлигини ҳис қиласиз. Мана, Эркин Воҳидовнинг 1962 йилда ёзилган *“Гўзаллик”* шеъри: саккиз қатор, 35 сўз (улардан биттаси икки бор қўлланган). Бу шеър, менимча, шоирлик даргоҳига *“ташриф қоғози”*. XX аср ўзбек шеърлятида Чўлпоннинг *“Гўзал”*, Фафур Фуломнинг *“Гўзаллик нимада?”* шеъри кўзга ярқ этиб ташланади. 22 ёшли Чўлпон *“суюкли”* сини ёруғ юлдуздан, ойдан, тонг шамолидан, кўз очаётган кундан сўрайди. Излай-излай, сўрай-сўрай бундай хулосага келади: *Мен суйган “суюкли” шунчалар гўзал... Ойдан-да гўзалдир, кундан-да гўзал!* Бу шеърда сирлиликка чулганган, ҳар бир сўз, мисра, байт руҳига сингиб кетган гўзаллик бор.

Йигирма ёшли Фафур Фулом “Гўзаллик нимада?” шеърида “ишлайиш”, “манглайни терлатиш”, “гўзалдир унган иш” ғоясини чиройли ифодалайди. Лекин шеърдаги инкор – “унган ишдан” ўзга барча гўзалликларнинг йўққа чиқарилиши марксча эстетиканинг бир ёқлама кўриниши, самараси эди.

Эркин Воҳидов гўзалликни, биринчидан, кенг миқёсда – олам ва одам боғлиқлигида олади. Шоир оламнинг гўзаллашуви, одамнинг улуғлашуви “тинмайин тўкилган тер” самараси эканлигини билдиради. Бир қарасангиз, Э.Воҳидов Фафур Фулом фикрини тасдиқлапти. Бир қарасангиз, шеърдаги олам ва одам боғлиқлиги масаласи “Гўзаллик”нинг илдизи чуқурлигини кўрсатади. Шоир олам ҳам, одам ҳам яралмиш (таъкид – А.Р.), ибтидода олам кўрксизгина, одам оддийгина бўлганлигини айтади. Шеърда “яралган”, “кўрксизгина”, “сайқал бермоқ” сўзлари таянчлик вазифасини ўтайди. “Тер тўкиш” оламни ҳам, одамни ҳам ўзгартирган, янгилаган:

*Мулки борлиқ ичра бир маҳал
Кўрксизгина олам яралган.
Бермоқ учун дунёга сайқал
Олам аро одам яралган.*

*Шундан бери инсон тинмайин
Шу ер узра тер тўкар ҳамон.
Ерни гўзал қилгани сайин
Гўзал бўлар ўзи ҳам инсон.*

Гўзаллик ҳақидаги учта шеър истеъдоднинг замону макондаги чегараси йўқлигини кўрсатади. Иккинчидан, Чўлпон, Фафур Фулом, Эркин Воҳидовнинг гўзаллик ҳақида шеър битишида ворисийлик, миллий анъана кўринади. Истеъдодлар бор экан, гўзалликнинг янги-янги олмос қирралари кашф этилаверилади.

“Гўзаллик”ни шартли равишда назарий шеър деб олсак, “Пўлат” гўзалликнинг амалда кўринишидир. Бу шеър “Гўзаллик”дан-да ихчам, лўнда тикмачоқдай. Инсон тер тўка-тўка

пўлатдан ойболта, замбарак, қилич, милтик, наган, бомба яратди. Одам ақлни ишлата-ишлата на ойболта, на қилич ва на бомба перо бўла олмаслигини англади. Ақл самараси бўлган перо дунёни забт эта олди. Митти шеър таркиби аро эстетик таъсирчанлик, поэтик гўзаллик сизиб ўтади. Ўзгача ифодаланганда, истездод, бетакрор услуб бадий гўзалликни кашф этди.

Яратувчанлик, оламга эгалик қилиш шоирнинг эстетик қоидасига айлана боради. Ота ўз ўғлини дуо қилар экан, соғомон, диёнатли, меҳр-оқибатли, элда эътиборли бўлишини тилайди. Э.Воҳидов шеъридаги (“Ота тилаги”) ота ўз ўғлига теша тегмаган, узоқ тарих қатламларидан силқиб чиққан муқаддас гапни айтади:

*Улгаярсан, йигит бўларсан бир кун,
Ортада қолар ёшлик, ўйин, эрмаклар.
Оламни елкада кўтармоқ учун,
Дунёга келади, билсанг, эрмаклар.*

Тер тўкиш, оламни кўркем қилиш, гўзаллик яратиш ғояси шоир ижодининг руҳ-руҳига сингиб кетган. Эркин Воҳидов “Ассалом, келажак!”¹ мақоласида милодий, ҳижрий йил ҳисоби қаторига 1991 йилдан эътиборан “озодий йил” ўлчов кириб келганини, унинг мазмун-моҳияти яратувчилик, бунёдкорлик эканлигини таъкидлайди.

Шоирнинг гўзаллик ҳақидаги қараши, яъни оламни обод этиб, мукамаллашуви, комиллашуви “Инсон” ғазалида ниҳоятда тиниқ, авж пардада ифодаланган:

*Келдинг оламга, демак,
Етмас уни сўрмак, емак,
Ерни этмогинг керак
Бўстон ўзинг, ризвон ўзинг.*

Шоир меҳнаткаш чумоли ғайратига ҳавас қилади (“Чумоли”), жўмард пахтакор тилидан жимжимадор сўзлар билан

¹ Жаҳон адабиёти – 2001 – 1-сон, 9-бет.

меҳнат, меҳнаткашни “улуғлайдиган” мухбирларни узиб-узиб олади (“Бизлар ишлаяпмиз”). Эркин Воҳидов мулки борлиқ деган тушунча моҳиятини англашга интилади. Унинг эътиқодича, коиноту мулки борлиқ, олам – у дунё калити инсон. Одаму инсон не? Одам – олами сағир – тирик сайёра.

Олиму мутафаккирлар олами кабирни қанчалик берилиб ўргансалар, тирик сайёра – ёнгинамиздаги одамни шунчалик берилиб ўрганмоқликлари, унинг имкониятларидан фахрланишлари лозим:

*У яшайди тилсимлар аро,
Ҳар кашфиёт янги маррадир.
Унинг ўзи сирли бир дунё
Дунё эса фақат заррадир.*

(“Тирик сайёралар”).

Академик Алибек Рустамов “Сўз хусусида сўз” китобида Эркин Воҳидовнинг етук асарларида учрайдиган “жаҳон”, “дунё” сўзлари маъно-мазмунини ёритиб беришга интилади: “Жаҳон” сўзида “коинот” билан “дунё”га хос хусусийлик йўқ ва у “олам” сўзининг энг яқин маънодоши сифатида ҳам қўлланади. “Олам” сўзининг ўзига хос томони шундаки, у фақат моддий мавжудот эмас, маънавиятга нисбатан ҳам ишлатилади. Ундан ташқари “олам” сўзи “дунё” ва “коинот” сўзларига нисбатан мазмунан кенгдир.¹

Эркин Воҳидов коинот, олам сўзларини қўллар экан, илдизга кириб боришга, илк асосни англашга интилади. Унингча, ўзбекнинг тарихи мулки борлиқ, кекса тарих шодаси билан боғлиқ. Олам ва одам гўзаллик – меҳнат туфайли ўсиб-ўзгариб боради. Шоир “ҳаракаат”ни ҳамиша қўллайди. Меҳнат, интилиш, ғайрат, шижоат “ҳаракаат”нинг моддийлашуви. Лекин ҳамма ҳаракатлар ҳам эзгуликка, тараққиётга хизмат қилавермайди:

*Заррани ижод этиб,
Даҳшат бало бунёд этиб,*

¹ А.Рустамов. Сўз хусусида сўз. – Т.:1987, 83-бет.

*Оқибатни ёд этиб
Хайрон ўзинг, хайрон ўзинг.*

(“Инсон”)

Фазо қаърига ҳам инсон қалби фазосига синчков назар ташлай олган, шарқий қирғоқлар армонини тушуниб етган, ниҳоят, яратувчилик моҳиятини теран англаган Эркин Воҳидов интеллектуал шоирдир. Унинг шеърларини аҳли зурафо ҳамиша завқ-шавқ билан мутолаа қилишига шубҳа йўқ. Эркин Воҳидов билан ижод дунёсига деярли бир вақтда кириб келган, қарийб ярим аср ёнма-ён туриб ижод қилган Роберт Рождественский қаламкаш дўсти ҳақида ёзади: “Эркин Воҳидов оламига марҳамат қилинг, унинг ўй, андуҳу қувончларига шерик бўлинг. Ишонаман: Сиз бу ажойиб шоир билан қадрдон дўст бўлиб қоласиз”.

Эркин Воҳидов ярим аср муқаддам шеърят оламига шоғирд сифатида кириб келди. Лекин бу оламда ўзини у зинҳор меҳмон деб билмади. Аксинча, “*шеърят дунёси кенг, гулзор кўп, бўстони кўп*”лигини сира унутмади. Ҳамма замонлардаги, барча юртлардаги шоирларнинг тили ҳар хил: дили, дарди, армони, интилишлари, орзулари бир хил бўлган. Ҳар бир шоир ўз қалбини, орзу-армонларини ўзига хос услубда, ҳеч кимникига ўхшамайдиган бадийликда акс эттирган. Ҳақиқий шоир қалбини, ўзлигини тўла ифодалаш имконини ҳамиша бойитиб борган. Эркин Воҳидов ўзбек шеъриятига кириб келганида минг йиллик синовдан ўтган аруз тазйиқда қолган, хўрланаёзган эди. Эркин Воҳидов катта жасорат билан аруз, ғазални ҳимоя қилди:

*Эй мунаққид, сен ғазални
Кўҳна деб камситмагил,
Севги ҳам Одам Атодан
Қолган инсон қонида.*

Шоир, гарчи мунаққидга мурожаат қилиб, тошни мисолга олган бўлса-да, аслида ғазал, аруз рақибларини шонага тортди. Тўғри-да, шоир нўноқ бўлса, аруз, ғазалда не айб?! Эркин

Воҳидов бир-биридан дилбар ғазаллар шодасини яратди. Ғазаллар бастакорлар қалбига ўт ташлади, хонандаларни бул-булга айлантирди. Эркин Воҳидовнинг янги ўзбек адабиётида ғазалчиликни қайта тиклаш йўлидаги жасоратини, ислохотчиликни алоҳида ўрганмоқ лозим.

Аруз вазни, ўйлаб кўрилса, XX асрнинг 30-йилларидаёқ коммунистик мафкура, соцреализм методи ғазабига учради. Кимдир арузни эскилик сарқити дегану ўшанинг гапи гап, сўзи сўз бўлиб кетган. Иккинчидан, аруз социалистик жамият қуриш суръатига жавоб беролмайдиган “қўхна хароба, паровозлар асрида имилловчи ароба”, деб билинди. Хуллас, аруз четга сурилди, натижада, “қўли кадоқ”, “сўкағон”, “лаборатория усулида етиштирилган шоирлар” адабиётга саф тортиб кириб кела бошладилар. Гарчи Фафур Фулом, Уйғун, Ҳамид Олимжон, Туроб Тўла қайроқдай ғазаллар битган бўлсаларда, аруз қарийб 30 йил қувғинда бўлди. 60-йилларнинг бошларига келиб мафкуравий тазйиқлар бироз сусайиб, аруз вазни устида баҳс қилиш имконияти пайдо бўлди. “Ёшлик девони” китоби Эркин Воҳидовнинг ана шу баҳсда амалий иштироки бўлди. Шоир ўз ғазал, рубоий, мадҳия, қасидалари билан ғазал имкониятларини исботлай бошлади.

Эркин Воҳидов арузни ижтимоий ҳаётга, жонли характерлар тасвирига йўналтирди. Ғазалда изчил ғоя, сюжет акс эттирилди, оддий киши унинг қаҳрамони бўла олишлиги исботланди. Шоир ғазалларида ҳаётбахш руҳ, юксак пафос, самимийлик кўзга ташлана борди. Ғазалнинг адабиётдаги макеи мустаҳкамлангани сўз санъатида эстетик тамойил қарор топишига хисса қўшди. Ғазал шеърят гўзаллигини орттирди, ранглар, оҳанглар жилосини бойитди.

Эркин Воҳидов ғазалларида инсонга хос жамики хусусиятлар шеърӣ санъатлар воситасида акс эта борди. Одатда, *қуёш, ой, юлдузлар, сомон йўли* ғазалнинг салобатли тимсоллари ҳисобланган. Эркин Воҳидов мулки борлиққа – вайро-наю ободга бирдай нур сочувчи қуёшга ҳам бир қараганда айтиб бўлмайдиган сўзни айтади: шаккокликдек туюладиган бу сўз эстетик контекстда образга айланади:

*Ул кеча ёр васлига
Етдим деганда отди тонг,
Қилди дилдордан жудо,
Юзи қаро бўлсин қуёш.*

Ғазалнавислик Эркин Воҳидовни ҳақли равишда устозлик рутбасига кўтарди. Ҳабибий, Чустий, Собир Абдулладай ғазал усталари Эркин Воҳидовни дилдан алқадилар. Ёш шоирлар ғазал санъатига бепарволик – шоирлик синовидан ўтмаслик эканлигини ҳис қилдилар. Омон Матжон, Охунжон Ҳақим, Жамол Камол, Ҳусниддин Шарипов, Жуманиёз Жабборовлар тезда ғазалнавис Эркин Воҳидов сафига ўтдилар. Садриддин Салим Бухорий, Сирожиддин Саййид, Шафоат Термизий, Иқбол Мирзолар ғазал бўстони ажойиботларини теранроқ ҳис этмокдалар.

Эркин Воҳидовнинг аруз вазнидаги ижоди яна бир жиҳати билан диққатга сазовор. Аруз вазнига эътиборнинг кучайиши Навоий, Бобур, Амирий, Огаҳий, Муқимий сингари устозлар мактаби сабоқларига қизиқишни орттирди. Эркин Воҳидов биринчилардан бўлиб мумтоз санъаткорлар маҳоратини берилиб ўргана бошлади. Улуғ ғазалнавислар асарларини англаб, ҳис этиб талқин қилиш ҳам Эркин Воҳидов ижодида кўзга ташланди. Аруз вазнига бўлган қизиқиш толиби илмлар, мумтоз адабиёт шайдоларини изланишга ундади. Аруз вазни назарияси, амалиёти ҳақида тадқиқотлар кўпайиб бормоқда.

Эркин Воҳидовнинг “Ўзбегим”, “Инсон”, “Яхшидир аччиқ ҳақиқат”, “Шеърят”, “Ватан умиди” каби қасида, ғазалларида ижтимоий-миллий маъно-моҳият етакчилик қилади. Шоир ғазалларининг қаҳрамони ўтли-шудли, жасоратли, юрагида ёли бор шахс.

*Яхшидир аччиқ ҳақиқат,
Лек ширин ёлгон ёмон.
Ул ширин ёлгонга мендек
Алданиб қолгон ёмон.*

*Умримиз алдоқ жаҳонда
 Алданиб ўтгай, валеқ
 Сўнгни қийналгон ёмондир,
 Сўнгни қийналгон ёмон.*

Эркин Воҳидов ғазалдаги ўйноқилиқ, сўз ўйини, ноз-назокатни маромига етказиб бера олди. Унинг “Ғунча”, “Лола сайли”, “Ёшлигим”, “Дўст билан обод уйинг”, “Ўртада бегона йўқ” сингари ғазаллари кўшиқ бўлиб халқ дилидан аллақачон жой олган.

Мен Эркин Воҳидовни кўп кузатганман: у Навоий, Бобур, Фузулий шеърятини талқин қилганида, ғазаллардаги сўзлар мағзини чаққанида, тамоман ўзга дунёга кириб кетади. У, одатда, гапини мисра, байтдаги таянч сўз талқинидан бошлайди. Сўзни мисра, байт, ғазал шодасига теради. Сўзни шундай ёритадикки, бу ёғду байт, ғазални ёп-ёруғ қилади. У ғазалдаги сўзни жонли, мурғак полопондай авайлайди, эҳтиётлаб “текшира” бошлайди. Мана шу сўз бошқа байтда, ўзга шоир ижодида қандай тобланганлигини мисоллар билан исботлайди. Тингловчи беихтиёр: “истеъдод аслида кечинма, кечинмадошлиқ экан-да”, деган фикрга келади. Эркин Воҳидов, Алибек Рустамов, Нажмиддин Комилов талқинларини тинглар эканман, асрлар оша давом этиб келаётган навоийхонлик, бедилхонлик, фузулийхонлик мактаблари нақадар муҳим вазифани адо этганлигини теранроқ ҳис қиламан. Навоийхонлик, фузулийхонлик, огаҳийхонликлар маънавият чашмаси сифатида истиқболда ҳам давом этиши лозим.

Эркин Воҳидов ўтмиш адабиётини, буюк шоирлар ижодини ҳар қанча ўрганмасин, аруз ва унинг вазнларини улуғламасин, XX аср, яъни янги ўзбек адабиётининг намояндаси. У ўтмиш адабиётини танлаб-танлаб, саралаб-саралаб ўрганган бўлса, янги ўзбек адабиётини миридан-сиригача ўзлаштирди. Шоир эътиборидан асрдош шоирдан бирортасининг ижоди, изланиши четда қолганига ишонмайман. Эркин Воҳидов тўпламлари, сайланмаларини варақлайман: “Шеър ва шахмат”, “Қалам”, “Шеър азиз олам аро”, “Шоир қалби”, “Устоз

Ҳабибийга”, “Устоз Ғайратийга”, “Аруз ва бармоқ”, “Шоирлик”, “Шеърият” сингари бағишлов, кузатув, ўйлов, ўрганув, фикрлов шеърлари кўп. Бу шеърларда шоирнинг гўзаллик ҳақидаги қарашлари акс этган. Толиб Йўлдошга бағишланган “Тўртлик” – митти шеър:

Шеърнинг сози – тўрт сатр,

Тўрт ажойиб – зўр сатр.

Шоир одам ўзини

Тўрт сатрда кўрсатир.

Шеърнинг уч сатрида “тўрт сатр” ибораси бор. Қолган 10 сўзнинг учтаси – “соз”, “ажойиб”, “зўр” сифат. Тўртлик: “Шоир одам ўзини тўрт сатрда кўрсатади”, – деган фикрни ифодалайди. Аммо оддий жумла қаяқдаю, тўртлик қаяқда? Митти шеър шоир ҳаяжонини, санъаткор маҳоратини ифодалайди. Муҳими, шеърда эстетик таъсирчанлик, пафос мавжуд. Мана шу митти шеър-тўртликни ўқиган китобхон борки, Толиб Йўлдош деган номни унутмайди. Камсуқим, дарвешнамо Толиб Йўлдош олтмиш йил ҳам катталарга, ҳам болаларга қанчадан-қанча шеърлар ёзди, тўпламлар ҳадя этди. Афсуски, адабий танқидчилик бу ижодкор ҳақида пичоққа илинадиган мақола, тадқиқот яратмади. Адабиётимизда Т.Йўлдош сингари шеърият бўстониининг гўзаллашуви, ёшарувига ҳисса қўшаётган заҳматкаш ижодкорлар озми?! Хуллас, Эркин Воҳидов адабиётга қадам қўйгач, қандай муҳитга кириб келганини ўрганди. Кеча, бугун ижод қилаётганлар асарларини, шахсиятини синчиклаб кузатди. У ҳар бир истеъдодли ижодкордан ниманидир ўрганишга ҳаракат қилди.

Яна муҳим бир жиҳат шундаки, Эркин Воҳидов адабиётга кириб келганида адабий ҳаётнинг илк баҳори бошланаётган - музлар эрий бошлаган, булутли осмонни момоқалдироқ гумбурлатар, чақмоқ кўкни тилкалаб юборарди. Россияда Евгений Евтушенко, Андрей Вознесенский, Белла Ахмадулина, Роберт Рождественский, Қозоғистонда Ўлжас Сулаймон, Украинада Иван Драч, Тожикистонда Гулирухсор Сафиева син-

гари юрагида ўти бор ёш шоир ва шоиралар ўзларини намоён этдилар. Шўро давлати буюк ўзгаришлар поғонасига кўтарилган эди. Ёдимда, 60-йилларнинг бошларида америкалик чапани ёзувчи Джон Стейнбек (1902–1968) Москвага келган, исёнкор ёш ёзувчилар билан учрашувида: “Қани, мухтарам бўриваччалар, тишларингизни бир кўрсатиб қўйинглар-чи”, – деган эди. Шўро юртида ижтимоий-сиёсий наврўз бошланган бўлса-да, кечаги қаҳратон изғиринлари – бўриваччалар тишларини суғуриб ташлашга қодир кучлар ҳали бакуват эди. Иттифокдош республикаларда, хусусан, Ўзбекистонда ҳануз сталинча қарашдаги раҳбарларнинг дегани деган, айтгани айтган эди. Эркин Воҳидов, айтганимиздай, арузнинг қаддини тиклади. Шоир қалбида аруз имкониятларини намоён этиш, тишли-тирноқли асарлар яратиш иштиёқи кучайиб борди. Шоирнинг “Кавказ шеърлари” туркуми, айниқса, “Арабат чўққисига”, “Фузулий ҳайкали қошида” шеърларидаги янгича рух, ҳақиқий қардошлик туйғуси, буюк Фузулий ижодига эҳтиром шеърхонни ром этди. Ажабки, бу гўзал шеърлардан ғоявий камчилик изловчилар топилиб қолди. Бошқача айтганда, Эркин Воҳидов 60-йилларнинг бошларидаёқ ҳам чин ихлосмандларини, ҳам ғоявий рақибларини топди.

Катта, жиддий асар яратиш иштиёқи шоир борлигини қамраб олди. Чўлпон “Халқ”, Ойбек “Қуёш йўли”, Ғафур Ғулом “Ўзбекистон”, Ҳамид Олимжон “Ўзбекистон”, Уйғун “Ватан ҳақида” шеърини ёзган-ку? Лекин на Ойбек, на Ғафур Ғулом юрагидаги гапни айта олмаган. Ҳамид Олимжон, Уйғун гапни табиат тасвири, халқлар дўстлиги томон буриб юборган. Эркин Воҳидовнинг навбати келди, у ҳам қалбидаги асосий гапни айтиши лозим. Лекин замон қалтис. Миллий ғурур ҳамон миллатчилик саналади. Давлат раҳбари лўнда қилиб, шўро халқи деган этник қатлам, метиндай мустаҳкам халқ пайдо бўлди, дея айтган-қўйган. Мана шундай бир пайтда “Ўзбегим” қасидаси пайдо бўлди. 1968 йилда яратилган “Ўзбегим”нинг номиеқ диққатни жалб қилди. Шўро даврида “бизники”, “умумники”, “ҳамманики” деган мавҳум қараш тушунчаларга сингиб кетган эди. Айниқса, халқни, юртни баралла “мени-

ки”, яъни “Ўзбегим” деб туриш коммунистлар наздида бориб турган шаккоклик эди. Қасида руҳи, мазмуни, эстетик-поэтик моҳияти билан сарлавҳадаги фикрни бус-бутун тасдиқлайди. Ўзбекнинг чин ўғлони куйиб-ёниб, жўшиб-завқланиб халқнинг мунгли, айни вақтда қахрамонона тарихини бурро-бурро ифодалайди. Қасидани ўқиб Помир, оқсоч Тиёншон тимсолида она юрт, унинг кўҳна тарихи, узоқ, маҳзун йўли кўз ўнгимизда гавдаланади. Беруний, Хоразмий, Форобий, Улуғбек, Мир Алишер Навоий, Мирзо Бобур, Машраб, Нодира, Муқимий, Фурқат сингари улуғлар қасидани кўзда ёш, ҳайрат-ла тинглаётгандай бўладилар. Энг муҳими, қасида қуллик, қарамликдан, эрксизликдан қалби озурда бўлган халқ учун тириклик суви бўлди мисоли. Қасидани, эҳтимол, кўпчилик ёд олмагандир. Лекин каттаю кичик, юрдагию хориждаги ўзбекнинг ҳаммаси асарни сел бўлиб ўқиди, ўзлаштирди. “Ўзбегим” халқ чеккан “оҳ”лар учун муносиб, бебаҳо тортиқ бўлди. Қасида халқ қалбига шунчалар сингиб кетдики, уни омма ўзича “бойитди”, “тўлдирди” – юрагидаги аламларни асар қатига кўшиб юборди. Бундай исён шоир учун қимматга тушди. “Ўзбегим” яратилганида соцреализмнинг путури кетаётган бўлса-да, ҳамон у адабиётнинг ўзига хос конституцияси эди. Эркин Воҳидов “Ўзбегим”дан кейин “Она тилим ўлмайди”, “Юрагингда макон тутган қул”, “Сен менга тегма”, “Ёмоннинг сўзи” сингари шеърларини яратдики, улар замон зайлига зидгинамас, шўро мафқурасининг илдиз-илдизига болта урарди.

Собиқ шўро иттифоқи, расман, ўн беш мустақил республиканинг ихтиёрий бирлиги эди. Аслида, барча республикалар фақат Москва томонидан бошқарилар, “мустақил республикалар” раҳбарлари марказ руҳсатисиз бир қадам ҳам кўёлмас эдилар. Шоир “Арслон ўргатувчи” шеърида миллий халқлар, уларнинг ҳақ-ҳуқуқсиз раҳбарлари руҳиятини ёритиб беради:

*Чарх олдида иккимиз ҳам
Асли баробар.
Гарчи арслон ўйнатаман,
Гарчи мен – Одам,*

Ой сўнгида қанд кутаман
 Хўжамдан мен ҳам.
 Гоҳ жонимдан ўтса зулм,
 Наъра тортаман,
 Лекин бундан
 Фақат бошга бало ортаман.

Ёлғон шўро тузумининг моҳиятини белгиларди. Алдов давлат сиёсатига айланиб, энг юксак минбарларни эгаллаган эди. Замоनावий Шум бола тимсолида шоир ҳақ сўзи билан замоनावий бой - тузумнинг ўтакасини ёраёзди. Ҳар хил ёлғон ичра балиқдай сузадиган Замоनावий бой Шум бола ростгўй-лигидан ҳангу манг бўлди, увол мусичадай мўлтираб турган ростгўй болани қувиб солди:

Йўқол, сени ишга олсам
 Хонавайрон бўламан
 Ёлгонингдан омон қолдим,
 Рост гапингдан ўламан!

Ошкоралик йилларида кимнинг кимлиги, ниманинг нима-лиги кўринди-қолди. Шўро деб аталмиш сирли, ситамли тизим бошбўкни сал бўшаштиргач, халқ эркинроқ нафас олиб, мамлакатда қудратли озодлик ҳаракати бошланди. Шу даврда Эркин Воҳидов “Изтироб”, “Халқ депутатларига”, “Савағич”, “Туш” сингари элни уйғоқликка чорловчи шеърлар яратди. “Биздан кейин ҳеч бир авлод қайта қурмасин” шеърида ошкоралик палласининг хусусияти бундай тасвирланади:

Хўжакўрсин қабристонини,
 Ёлгон мозори,
 Эгасизлик гўрин яшаш –
 Бу қайта қуриш.
 Олам аро уч мингинчи
 Йиллар сардори
 Ватанга мос ўрин яшаш –
 Бу қайта қуриш.

Соғуний тез-тез келиб туришар эди. Менинг шеърятга қизиқишимни сезган тоғам бу суҳбатлардан мени ҳам баҳраманд қилар эди... бу суҳбатлар ичкиликсиз, фақат шеър ва қўшиқ кайфи билан, завқи билан музайян бўларди”. Оила муҳити бўлажак шоирда мумтоз санъатга, миллий удумларга хурмат билан қараш туйғусини тарбиялади. Рус тилини билиш Эркин Воҳидовни рус адабиёти, чет эл адабиёти билан таништирди. Шоир ўз руҳига яқин шоирлар асарларини нафақат ўқиди, уларни теран укди, таржима қилди. “Сўз – бу менинг оши ҳалолим, Сўз мен учун нондай муқаддас. Шунинг учун бас, дейман доим, Қутлуғ сўзни исроф қилмоқ, бас!” (А.Твардовский) сингари олмос шеърларни таржима қилмаслик мумкинмиди?

Сергей Есенин, Михаил Светлов шеърларидаги нурафшонлик, ҳаётбахшлик Эркин Воҳидовни маҳлиё этди. “Хуросон паризоди” (С. Есенин) шеърини таржима қилар экан, Эркин Воҳидов рус шоири руҳидаги олийжаноблик, улуғворликни бўрттириб кўрсатади. Есенин шеъри “Хуросонда бир эшик бор”, деган мисра билан бошланади. Эркин Воҳидов ишонадики, Есенин шеъридаги ошиқни ром айлаган паризод оддийгина эшикданмас, салобатли дарвозадан кириб чиқиши лозим. Есенин шеърининг илк сатри: “Хуросонда бир дарвоза бор”, деб бошланади. Биттагина детал шеърга улуғворлик, салобат бахш этди-қўйди.

Эркин Воҳидов рус тили орқали жаҳон адабиётининг ўлмас асарларидан бўлган “Фауст” (Гёте) билан танишди. Бу беназир асар таржимаси Э.Воҳидов учун маҳорат, фалсафа мактаби вазифасини ўтади. Трагедияда изчил концепция, чуқур фалсафа, бетакрор характерлар бор. Асар бошланишида шoirнинг ўтли сатрлари баён этилганки, улар ўта самимий, табиий таржима қилинган:

*Қайтиб бергил менга ёшлигим, у пайт
Ўзим гадо ва лек кўнглим шоҳ эди...
Қайтар менга – ҳали доно бўлмаган
Суронли ул шўху бебошлигим бер.
Меҳри ҳам, қаҳри ҳам сарҳад билмаган
Жунун ошиноси – ўт ёшлигим бер.*

XX асрнинг 70-йилларига келиб, Э.Воҳидов қардош адиблар Расул Ҳамзатов, Мустай Карим, Қайсин Қулиев, Сильва Капутикян, Геворг Эмин, Иван Драч сингари шоирлар ижодига алоҳида эътибор билан қарай бошлади. Улар улкан маҳорат, миллий ўзига хослик, ўз тилларию юртларига бўлган алоҳида муҳаббатлари билан ҳурматга сазовор эдилар.

Сўзнинг сўздан фарқини, солиштирма оғирлигини, сал имо билан унинг ранги, оҳанги, маъноси ўзгариб қолишини шоирчалик биладиган, ҳис қиладиган одам бўлмаса керак. Эркин Воҳидов сўзни мўъжизалар сайёраси деб билади: бу сайёрада сайр қилишдан завқланади. У Навоий, Фузулий, Огаҳий сингари шоирларнинг сўз қўллаш маҳоратига тан беради, улар қўллаган сўзларни юз алфозда талқин, таҳлил қилишдан эринмайди. Эркин Воҳидов – ўйловли, сўзни ўрни-ўрнига қўйиб қўллашни биладиган санъаткор. Унинг шеърларидаги сўзлар жилваланиб, қуй таратиб туради ва ҳамиша тағмаънога ишора қилади. Шоир ижодида ҳазил, аския, чистон, латифа шеърлар анчагина. Эркин Воҳидов ижодидан хабардор китобхон борки, Донишқишлоқли Матмусани, “Оқсоқол”ни, хизматкорликка олинмаган Шум болаю унтер Пришибеевни яхши билади. Матмуса содда, қув, шўх одам. Донишқишлоқ латифалари баҳонасида шоир оламжаҳон фикрларни айтиб олади. Эркин Воҳидов ҳазилларида фикр ва ифода, фитрат ва қиёфа мутаносиблиги бор. Матмуса тарихининг барча “саҳифалари” зўр. Лекин, барибир, “Матмусанинг дутори”, тандир кийган Матмусага етадигани йўқ.

*Алқисса шу:
Машишоқлар –
Қидиришни ташласин
Керак пардани топган
Матмусалар яшасин!*

Меҳр – кўзда, сеҳр – сўзда, деган гап бор. Ақли одамлар аччиқ гапни ҳам, жиддий талабни ҳам, ийдиришни ҳам, ўлдиришни ҳам ҳазил-мутойиба, очикқўнгиллик орқали амалга

оширадилар. Ақлли, доно фикрнинг улови ҳазил, кулгу, самимийлик. Қоғиб эмас, тоғиб гапириш лозимлигини ҳамма билди, лекин камдан-кам одамлар самимий, қувноқ сўз воситасида рақибларини енга оладилар.

Эркин Воҳидов асарларидаги ҳазил, сўз ўйинлари, қочирим, топқирликларнинг илдизи қаерда? Шоир “Таржимаи ҳол”ида ёзади: “Отамни Олтиариқнинг ўқимишли, обрўли одамларидан бўлган деб эслашади. Ундан дарс эшитган, шогирд бўлган, бирга ишлаган одамлар... отамнинг ишларини, гапларини хотирлаб айтиб беришади, қувноқ, дилкаш, сўзга чечан одам бўлган дейишади”. “Икки қисқа умрнинг ёлғиз ёдгори бўлиб мен тоға қўлида қолдим”, – деб ёзади шоир. Етимликнинг нони қаттиқ, етимлик ота-онанинг бетакрор эркалашларига зорлик эканлигини билсак-да, Э.Воҳидов қутбаракали оилада тарбияланганлигини кўп бор эшитганмиз.

Ҳар бир бадий асар ўз услуби билан туғилади. Асардаги услуб ижодкор услуби билан қўшилиб кетади. Э.Воҳидовнинг “Инсон”, “Ўзбегим”, “Истанбул фожеаси”, “Палаткада ёзилган достон”, “Нидо” асари бетакрор, ўз услубига эга. Айни вақтда улар Э.Воҳидов услубининг алоҳида-алоҳида асарда кўриниши. Шоир яратилажак асари услубини аниқлаб олгач, куйини тиниқ эшитгач, қаҳрамонларини тўлиқ тасаввур этгач, қўлига қалам олади. Қизиқ, асар услуби, кўпинча, сарлавҳадаёқ англашилиниб қолади. “Палаткада ёзилган достон”да тезкорлик, репортаж сиёҳлилик, воқеаларнинг дам ривожланиб, дам пасайиб туриши сезилади. Шу достонда ўқувчи кизнинг Ўзбекистон бошлиғи номига беш сўм жўнатиши, бу пулга болалар боғчаси қуришни сўраши китобхонни титратиб юборади. Достонда ошиқларнинг шаҳар ҳокимидан шаҳар ичра шаҳарча қуриб бериш ҳақидаги илтимослари ҳам хаёлий, ҳам ҳаётийлиги билан кишини ҳайратга солади.

Эркин Воҳидов ижодининг чўққи асарларидан бири “Рухлар исёни”дир. Унда ғаройиб ривоятлар, фалсафий мушоҳадалар, шеър, шоир ҳақида айтилган ёмби фикрлар кўп. Асар бошдан адоқ зиддиятлар кураши тасвирига бағишланган. Дос-

тонда Назрул Ислом баҳонасида шеър аҳли ҳақида юксак фикр айтилади.

Шоир – озодлик, хурлик, адолат, эзулик учун курашчи. Достоннинг ҳар бир хужайраси исён, зиддият руҳи билан сурорилган:

*Замин узра
Қор қуюнин
Ёғдирганда
Чарх-фалак,
Қиш қаҳрига
Эгмай бўйин
Исён қилар
Бойчечак...*

Табиатдаги ўзаро алоқадорлик қонуниятларини билиш, инсон табиатини синчиклаб ўрганиш ҳар қандай санъаткорга насиб қилавермайди. Ҳамма янги туғилган, қўлчалари мушт, чинқириб йиғлаётган чақалоқни кўп кўрган, лекин бу ҳолатдан камдан-кам шоир гўзал хулоса чиқара олган:

*Тугиларкан
Дод дер гўдак,
Кўкси тўла фигондир.
Жажжи мушти
Нақд гунчадек
Бу ўлимга исёндир.*

“Рухлар исёни”нинг хотимасида Назрул Ислом қалб изҳори ифодаланган. Айтиш жоизки, у яшаган, яшаётган, яшайдиган шоирлар қасамёди:

*Шоирлик бу юракда қон –
Силқиб турган жароҳат,
Тиламасман сенга, ўғлон,
Осуда бахт,
Фароғат.*

Тиламасман бир зум ором,
 То тириксан,
 Бедор бўл.
 Азоб берсин сенга илҳом,
 Шеър дардида бемор бўл.

Эркин Воҳидов ўтгиздан ортиқ китоб, юзлаб шеър, мақола, адабий талқинлар муаллифи. Ҳар бир асарда шоир қалби, услуби, билими, иқтидори акс этган. Шоир бахти шундаки, унинг ҳар бир асари қаъридан санъаткорнинг бетақрор услуби, овози, ўзлиги аниқ-тиниқ билиниб, эшитилиб, кўриниб туради.

Эркин Воҳидов зарраю қатрадан тортиб сайёралараро мураккаб муносабатни шеърга солди. Шоир макону замон, тирик мавжудот асрорини теран англайди:

*Тўхтасам, тўкилгум бир томчисимон
 Томчидек йўқ бўлиб кетгум оламдан.
 (“Тасаввур”)*

Олам – замону макон оддий одамни зумда зеру забар қилиб юбориши мумкин. Мулки борлиқ, Коинот, Сайёра, Оламда яна бир Дунё борки, унга Худо ярлақанларгина кира олади. Унинг номи Шеърят. Бу дунёда сирлилик бор, лекин унда сир ётмайди, кимнинг кимлиги офтобдек аён. Бу ғаройиб дунё ҳамиша ҳаракатланиб, ортиқча юкларни беаёв элаб боради. Шеърят ғалвиридан тўкилиб қолгану бу сирни яширмақчи бўлганлар ҳолати аянчли. Эркин Воҳидовнинг халққа ёққани шундаки, унинг шеъряти замонлар ғалвиридан тўкилмади. Аксинча, унинг ўзидан ҳамон шеър тўкилмоқда.

Э. Воҳидов – инсофли, донишманд шоир. У етмиш ёшида халқ қалбининг таржимони, дилидагини тилига чиқара оладиган сиймога айланди:

*Иш ўлдирмас, ишқал ўлдирар,
 Жон заволи юз ёшмас, кўз ёш,
 Инсон нега дунёдан кетар
 Қувлаб унга отмасалар тош?!*

Эркин Воҳидовнинг куйи ҳамон авжда: торлар панд бергани йўқ. Ойбек, Фафур Фулом сингари устозлар ўзбек шеърини истиқболини Эркин Воҳидов, Абдулла Ориповларда кўрган эдилар. Шоир Ҳабибийнинг Э.Воҳидовга бағишланган газилида мана бундай байт бор:

*Қилур эркинлик Эркин бузмайин эркинлик
услубин,
Бўлур васф этса эркинликни Эркин
бир китоб Эркин.*

Эркин Воҳидов бадий адабиёт даҳолари руҳини шод этган, янги ўзбек адабиёти дарғалари дуосини олган, ўз халқи қалбига чуқур кириб борган санъаткордир. Бундай зот ҳеч қачон завоқ кўрмайди.

ВАТАН ТУЙҒУСИ

*Анвар Обиджон,
Ўзбекистон халқ шоири*

Ҳарбийдан қайтган йилим ашаддий китобхон дўстим Абдусалом кўлимга бир китобни тутқазиб: “Манавини яхшилаб ўқингу шунақа шоир бўлишга кўзингиз етмаса, шеър ёзишни йиғиштириб қўяқолинг” деди. Китобни олиб, ҳайронланиб боқдим – қалин мукова ҳам эски наमतдек титилиб кетиши мумкинлигини умримда биринчи бор кўриб туришим эди.

– Бу китоб уйма-уй юриб, ярим қишлоқни айланиб чиқди, дея кўнглимдагини сезгандек, гап қистирди Абдусалом.

Муковадаги ёзувлар қиртишланиб кетгани учун ички бетни очдим. “Эркин Воҳидов. Ёшлик девони” деган битикларга кўзим тушди. Китобни ўша куниек ўқиб чиқдим... кейин такрор ва такрор ўқийвердим...

*Тун билан йиглабди булбул
Фунча ҳажри доғида,
Кўз ёши шабнам бўлиб
Қолмиш унинг япроғида.
Кўз юмар бўлсам, кўзим –
Олдида пайдо гул юзим,
Фунча кўз очмоғи бор
Булбул кўзин юммоғида...*

Ўта ёқимли, ўта чиройли эди бу ғазаллар. Ҳатто хушбўй ва тотли туюларди. Уларни ўқиган ўзбек, агар ичида озгина ёлқини бўлса, ўшанда тобора камситилиб, ўз уйининг бурчагига тикиб қўйилган она тилини ўзгача бир ифтихор ила севиб қолмаслиги мумкин эмасди.

“Ёшлик девони” ҳамон қўлма-қўл юрар, ундаги ҳар иккинчи ғазал аллақачон қўшиққа айланган, орадан йиллар ўтса-

да, бу китоб теграсидаги “шов-шув”лар, “ғала-ғовур”лар сира тўхтамасди. Бир мунаққид муаллифни кўкларга кўтарса, бошқаси шеърятимизни “жанговар бармоқ”дан чалғитиб, “нозикмижоз аруз” сари буришда айблашга уринарди. Бу китобнинг тилимиз кадр-қимматини ошириш, бобомерос кўхна жанрни қайта жонлантиришдаги аҳамияти устида тўхталиш ҳар икки томоннинг ҳам хаёлига келмаётгани таажжубли эди.

Исёнкорлик, чорловчанлик, талашқоқ фалсафа, теран мушоҳада шеърят кемасининг елкани учун йўлчи шамол вазифасини ўтайди, шиддатига шиддат кўшади. Аммо бу шиддат кўпсонли “оддий шеърхонлар”ни ўзига эликтирувчи унсурлар сўзлар шираси, тасвир нафосати, ифода назокати ила уйғунлаша олмас экан, шеър куруқшоқланиб, қофиялаштирилган наср тусига киради, таъсир доираси тораяди, бир тўп зиёлилар даврасидан нарига ўтиши қийин кечади. Шу икки муҳим жиҳатни ўз ижодида омухталаштира олиш камдан-кам шоирга насиб этган. Эркин Воҳидов шеърятининг қудратига ҳам, оммавийлигига ҳам, энг аввало, ўша мўъжизакор уйғунлик сабабчи бўлса, не ажаб?

Аруз жозибасини бармоқ тиғдорлигига уйқаш этиб, туйғулар тўфонига назокат бахш этиш йўлида ёниқиб изланаётган шоир шундай ёзади:

Мен эсам

Ўтмишу келажак аро

Ўрта йўлда қолган бечорадирман.

Улар юрагимда

Қилса можаро,

Келиштирмоқ билан оворадирман.

Бу бечоралик, бу оворалик жуда тез ўзгараётган замонда, Ғарб ва Шарқни имкон қадар келиштириш, оврўпача кўйлақни шарқона энг ва ёқалар билан иболаштиришга интилиш, ҳар қандай шароитда ҳам миллатнинг ўзлигидан бирон-бир нишона асраб қолишга жонбозларча уриниш эди.

Умумийлик ва ўзлик, кураш ва нафосат ҳеч қачон бири-бирига халақит бермаслигини, истак ва иқтидор бор жойда

улар бирлашган кучга айлана олишини шоир ўзининг жуда кўп шеърлари, айниқса, миллий ғурур рамзига айланган “Ўзбеким” қасидаси мисолида яққол намойишлаб берди. Гўзал ибораларнинг кетидан қувиш, безанчоқ сатрларга иликиш сўз кескирлигига путур етказиши муқаррарлигини урғуловчи қарашларга Эркин аканинг “Шарқий қирғоқ”, “Арслон ўргатувчи”, “Она тилим ўлмайди”, “Манфаат фалсафаси”, “Қумурсқалар жанги” шеърлари, “Инсон”, “Ўзимга савол”, “Ватандан яхши ёр бўлмас”, “Хаёл”, “Самарқанд” ғазаллари, “Рухлар исёни” ва “Нидо” дostonлари ўзига хос бир раддиядир.

Ижодда файласуфлик билан одмиликни, қахру нафрат билан одамийликни, курашувчанлик билан гўзалликни уйқаш тарзда намоён қила олиш учун шоирга истеъдодли бўлишнинг ўзи камлик қилади шекилли. Чамаси, бундай қаламқашларда болаларча беғуборлик, ўсмирларча нозиктабиатлилик, ошиқ йигитларга хос мажнуннамолик, дарвишона ошуфтаҳоллик, руҳонийларча покизафеъллик, гулчиларга монанд чиройсеварлик туйғулари кўпроқ томир отган бўлади. Бундай кимсалар одатда босиқ, безарар кўринишади, ноҳақликка дуч келганда ҳам жазаваланиб, баҳслашишни эплашолмайди, ҳадикчилик, ўчкорлик, ҳасадгўйлик ҳисси улардан тамоман бегона. Шу хусусиятлар Эркин акада ҳам бўртиб туради, уни яқиндан билганларнинг кўз ўнгида ҳар вақт кичикфеъл инсон, очикюз суҳбатдош, нозиктаб шоир қиёфасида гавдаланади.

Эркин Воҳидов ижодини бор кўлами билан қузатган киши бир нарсадан ҳайратга тушмоғи тайин – шоир қай ишга, қай жанрга қўл урмасин, уларнинг биронтасига “иккинчи даражали” деган тамғани босиб бўлмайди. Шоирнинг оммага суюқлиликда биргина “Келинлар кўзғолони” беллаша олиши мумкин бўлган “Олтин девор” комедияси Миллий театримиз сахнасини қарийб 30 йил гуллашиб турди. “Истанбул фожиаси” драмасининг журналдаги матни севиб ўқилиб, ҳали сахналашмасиданоқ машҳур бўлиб кетди.

Шоирнинг сатирик шеърлари кулги ихлосмандлари орасида тез тилга тушди. “Сиёсий сабоқ”, “Мажлис қилинг”, “Сен менга тегма”, “Шаҳарми бу, кишлоқми бу”, “Ёмоннинг

сўзи” янглиғ шеърлар ўзбек назмий сатирасини янги поғонага кўтарди. Айниқса, Матмуса туркумига кирувчи ҳажвий шеърлар катта доврүк қозонди. Булар “Қизил империя”нинг сиёсий ўйинларига, дўлвари ишларига очиқ-ойдин пародия эди.

Ўзини таржимачиликда синаб кўрмаган адиб камдан-кам топилса керак. Эркин Воҳидовнинг таржимонликдаги фаолиятини алоҳида бир мактаб дейиш мумкин. Немис тили бўйича яхши мутахассис ҳисобланган бир олим дўстимиз: “Русларда “Фауст”нинг бир неча хил мукамал таржималари бор, Эркин ака улар билан танишиб чиққан бўлиши табиий. Шунга қарамай, таржимон бу асарни ўта ўзига хос тарзда, аслига жуда яқинлаштириб ўгиргани мени лол қолдирди”, деган эди. Эркин аканинг таржимачиликдаги истеъдоди Сергей Есенин шеърларини ўзбекчага ағдаришда алоҳида ярқираб кўринди. Биронта шеърини таржима энг оддий китобхонлар орасида ҳам бунчалар катта қизиқиш уйғотганини эслаш қийин. Ниҳоятда ширадор таржима боис, Есенин ўзбекнинг ўз шоирига айланди, ўзбек шеърлятида есенинча “шева”ли шоирлар пайдо бўла бошлади.

Энг катта харсанг ҳам тоғ бўлолмаганидек, нечоғлик зўрлигидан қатъий назар, битта адиб адабиёт яратолмайди. Шуни яхши билатуриб, элатнинг донғини жаҳонга ёйишдаги муҳим омиллардан бўлган миллий адабиётнинг манфаатини шахсий шон-шуҳратидан юқори қўя олишга ҳамма адиб ҳам ўзида етарлича куч топа олавермайди. Бунга куч топа олиш учун ўзининг эртасидан кўра, юрти ва халқининг чароғон келажакини кўпроқ ўйлашга, шу йўлда куйиниб яшашга одатланмок керак бўлади.

Ўтган асрнинг 60-, 70-йилларида “Тулистон” журнали эрқпарварлик ва миллатпарварлик шиори остига жипслашган ўтюрәк қаламкашларнинг бош минбари мақомини олди. Бунга ўша даврдаги бош муҳаррирлар Иброҳим Раҳим, сўнгрөк Асқад Мухторнинг жасорат майдонида ном қозонишга ташналигидан кўра эл-юрт тақдирига куюнчаклик туйғуси кўпроқ туртки бўлгани шубҳасиздир. 80-йилларга келиб “Ёшлик” журнали ўз даврининг “Тулистон”ига айланди. Бош муҳаррир Эр-

кин Воҳидов “гулистон”чи устозлар йўлидан бориб, энг иқтидорли ёшлардан иборат жамоа тузди, бу билан эртага ҳатто ўзидан ҳам ўтиб кетиши мумкин бўлган қалами ўткир ёш адиблар асарларига журналнинг эшигини ланг очиб қўйди. Ҳозирда ўзбек адабиётининг фаҳри бўлиб турган қаламкашларнинг бир қанчаси ижод йўлини ўша журналдан бошлаган собиқ “адибча”лардир. Эркин ака учун Ватан туйғуси шоирликдан азизроқ кўриниб келган бўлса, ажабмас...

Эркин Воҳидов етмишга кирганмиш.

Қўйсанг-чи! Шоир ҳам чол бўларканми?!

Ие, чол бўлмай нима – тўрт ёқдан куда-андалар исканжа-сида, бир этак неварал!

Йўқ, бунақаси кетмайди. Шоирми – бизга шеър ёзиб берсин, ичимиздаги гапларни билиб, ҳаммага айтсин.

...Шу асно, беихтиёр хаёлга чўмасан киши. Ҳатто етмишга кириб ҳам ўз халқига керак бўлаверишдан ортиқроқ бахт бормикан дунёда? Агар бор бўлса, у нима?

Шоирдан эса ташвиш тортишга ҳожат йўқ. Халқи унга ҳар қачон керак, зеро, у халқи билан тирикдир.

*У кунларни тиклар хаёлим,
Ёдга келар барча, барчаси...
Одамлар,
Сиз менинг ҳаётим,
Ҳар бирингиз умрим парчаси.*

ЎЗБЕКНИНГ ҚАЛБ ДАФТАРИ

*Ҳамидулла Болтабоев,
филология фанлари доктори, профессор*

Ўзини таниган, ўзлигини танитмоқ истаги билан яшаган ҳар бир миллатнинг қалб дафтари бўлади. Бу дафтарга оламшумул воқеалар, “шараф қўлёмаси”, жаҳон андозаларига бардош берарлик яратиклар, “алвонга ёзилажак шиорлар” эмас, миллатнинг кўнглидан кечган нозик кечинмалар, қалб эъзози саналган мукаррам иймон, ардоқли ирфоний ўйлар кўпроқ ёзилади. Бунда сурур онлари, ёрқин хотиралар, ақли лол қилажак савдоли туйғулар билан бирга кўнгили зардоби, миллат бўғзида хириллаган дард ҳам акс этиши мумкин. Дафтари ботир курашчилар, донғли йўлбошчилар, замон қахрамонлари эмас, балки миллат шоирлари битадилар. Миллатнинг кўнгили дафтарларига айланган шеър китобларидан бирини варақлаймиз:

*Эй сен, латиф дўст, бу сенга
умрим китобидир,
Умрим китоби не, олис
йўл сарҳисобидир.*

Эркин Воҳидов яратган миллий кўнгили дафтарининг умумий мундарижасини кузатганда, унинг ўзи “Ишқ савдоси”, “Шеър дунёси”, “Умрим дарёси” ва “Кўнгили нидоси” деб тўрт жилдда тартибланган асарлар кўз ўнгимизга келади. “Ишқ савдоси”да жилганинг дарё қадар тўлғанишлари (“*Мен жилгаман, Дарё бўлиб тўлгим келади*”) шеърини ифодада кўринса, “Шеър дунёси” аҳли сўзнинг ғафлат элига муружаати сифатида қабул этилади. “Умрим дарёси”да етмишга қараб оқётган тиниқ (тўғрироғи, тинган) умрининг мазмун-моҳияти акс-

ланса, ва ниҳоят, “Кўнгили нидоси”га шеърга сиғмаган фикрлар, таҳлил даражасидаги адабий талқинлар кириши ният қилинганди (таассуфки, бу тўртинчи китоб ҳали китобхонлар қўлига етиб бормади). Бу дафтарларда ҳар қандай туғёнли ўйлар, тўфонли фикрлар ҳам ўзбекона андиша – шеърини интизом, мушаккал тимсоллар билан, арузий асарларида эса, изчил тузук – мумтоз низом билан китобхонларга етказилган. Бир вақтлар Чўлпон домла “Сен сўзга ипақдан кўйлақлар кийдирдинг”, деб айтганида Эркин акадай ҳассос, миллий шеър шакллари кимил билган, фақат нозик ипақ қатимлари билангина иш кўрадиган шоирларни орзу қилган бўлса ажаб эмас. Шунинг учун ҳам Эркин аканинг ошиқона ғазаллари, мумтоз шеърининг азалий тузуклари – вазн, қофия ва илми бадеъ талаблари даражасида айтилган бўлиши билан бирга, қатига орифона шуур, риндона руҳ жойлашган бўлади. Дардлар тўфони уфуриб турган исёнкор сатрлар қатламида ҳам ўзбекона мутойиба, кўнгилини ёритғучи ҳикмат, мушаккал оҳанг келади. Дардни дарддай маҳобатли қилиб эмас, уни малҳами билан қўшиб, сўзга ўрайди. Бу усулда айтилиб ўзбекнинг паспортига айланган “Ўзбегим”нинг довуғи барчага аён.

Жилга дарё бўлгуси

Инсон доим ўзлигини ахтариб яшайди... мана шу ахтаришлар, изланишлар жараёнида ҳар бир нарсага – гулга, юлдузга, заминга юзланади; ҳар бир кимсадан – маъшуқа, устоз ва отадан кўмак ўтинади; кўзлардан, диллардан, ранглардан ўзини излайди, ниманидир ва кимнидир топгандай бўлади, топганига топиниб яшайди. Ўзбек шеъри ХХ асрнинг ўрталарида бироз рангсизланиб, охори тўкилиб, оҳанги давр шовқинлари ичида пасайиб турган бир пайтда нарсалардан инсонларга топиниш йўлига ўтди, сарвари олам Илоҳдан Инсонга айланди, унинг кудратига ишониш (“*Мен осмонга узатганда қўл, Сайёралар қўнар кафтимга*”), уни илоҳий инончманбаи деб билиш (“*Ер Инсонга сажда қил*”, О. Сулаймонов) шеъринида бир қадар турғунлашди.

Юрак ва ақл талошида қолганда, чексиз фазо, олам юзига ҳоким бўлган Ақл “шеърингдан не нафъ, машқларингдан лаззат олар ким” деб буюрганида, у қанчалар ҳақли туюлмасин юрак измини тутиб, шеър билан умр кечирди. Шеър ва шахмат имконлари орасида яшади. Чунки шахмат абадийдир, шеър – абадий. *Юриш тугамасу сўз тамом бўлмас...*

“Мудраган арузни уйғотган шоир...”

Эркин Воҳидов “Ёшлик девони” билан нафақат шеърхонлар қалбига кирди, балки ХХ аср ўзбек ғазали дафтарини тўлдираётган Ҳабибий домла, Собир Абдулла, Чархий, Восит Саъдулла, Анисий, Чустий каби ғазалхонлар топмаган имконларни ўзбек арузига очиб берди. Шоирларнинг академиги Фафур Гулом ҳақли равишда ғазалхон шоирни тан олиб айтганларини устоз Саид Аҳмад воситачилигида тинглаймиз: *“Биласанми, бу бола мудраган арузни уйғотиб юборди... Эркин уни араб, форс сўзларидан тозалаяпти. Соф ўзбек ғазалини яратяпти. Яқинда бир папка ғазалларини олиб келди. Жуда чиройли, маъноли, маҳорат билан ёзилган ғазаллари кўп экан. Бу боланинг ёзган нарсаларини эълон қилишга шошилмаслиги менга маъқул бўлди... Мана шу ғазаллар дафтар қатида ётибди. Қачон бостирасан десам, яна озроқ туратурсин, дейди. Мана бунини чинакам шоир деса бўлади. Шу болага ихлосим ошиб кетди. Биласанми, Эркин шеърятда тақлид қилиш давридани сакраб ўтиб кетди. Навоийга ҳам, Бобурга ҳам, Маишрабга ҳам тақлид қилмади. Уларга асир бўлиб қолмади ҳам. Ўша мумтоз шоирларнинг шеър санъати сирларини ўрганди. Ўрганганда ҳам қайта-қайта ўрганди. Ниҳоят, ўз йўлини топди. Шеър ҳам куй, ҳам фикр, ҳам суврат, ҳам туйғу. У йиғи, у фарёд, у қувонч, у нур...”*¹.

Эркин ака “мудраган арузни уйғотиш билан”, давр талотумлари ичида қолган пажмурда ғазалга жон бағишлади, шеърнинг ватани рубобий туйғулар эканини англади. Бунини англаган, илғаган шеърхонлар шоир шеърларига интиқ бўлди, сут-

¹ Саид Аҳмад. Йўқотганларим ва топганларим. – Т.: Шарқ НМК, 1999. 87-88 бетлар.

га ташна гўдак, ҳавасга ташна ўсмир, ишққа ташна ошиқ, комилликни ният қилган сўфий каби бу тоза шеърга интиқлик мана 50 йилдирки, ўзбек шеърхонининг қалбини бошқаради. Эркин аканинг арузий йўлини давом эттириб, Жамол Камол, Фарид Усмон ғазал китобларини нашр қилдирди, раҳматли шоир Юсуф Шомансур ўзининг машқларини “бармоқдаги ғазаллар” деб атагани ғазалхонлар ёдидан кўтарилгани йўқ. Анвар Обиджон ғазалнинг мутойиба имконларини кенгайтиргандек бўлди. Ҳозирги кунда Иқбол Мирзо, Сирожиддин Саййиднинг дилбар ғазаллари ўқувчилар кўнглига кириб бормоқда. Демак, мудраган аруз уйғоқ ҳолда ўз умр йўлини давом эттиряпти.

Шеър нима? Унинг қувваи асоси қаерда? Нега инсон кўнгли ҳаёт жумбоқларидан озурда бўлганда жилд-жилд романларни эмас, ихчамгина шеърни ўқиб, ундан кўнгили озугини топади, деган азалий савол шоирни ҳам ўртади. Бунинг жавобида эса

Сен ким эдинг, ким бўлдинг, эй

Дил, деб сўрайди дил:

Шеър асли дил саволига

Дилнинг жавобидир

деган хулосага келди.

“Инна мин аш-шеъри ли ҳикматун ва инна мин ал-баёни-с-сеҳран” (*Шеърда ҳикмат ва сеҳр баён этилади*) дейилади қудсий ҳадислардан бирида. Эркин Воҳид шеър қалбидаги яширин ҳикматни ўзбек ғазалхонлари қалбига кўчирди: “Йўқ эмиш орзуда айб...”, “Кимда иқтидор йўқдир, Илм ила ҳунар зое”, “Бор масалким, иш юришмас соҳиби гар бўлса кож”, “Неки ёзсанг, дил сўзини англаган инсонга ёз”, “Дўст билан обод уйинг...”, “Ойнинг ўн беши қоронгу, ўн беши ёғду билан”, “Ватандин яшии ёр бўлмас” каби ўнлаб ҳикматлар ғазал шаклига кўчгани учун ўзбек шеърхонлари қалбига ўз туси, ранги ва мусиқаси билан кирди.

Шоир ғазалхонга маълум барча мумтоз жанрларга ўз ижодида йўл очди. Бир мумтоз тусли шеърый гулшан яратдики,

унинг бағрида ғазал ва қасида ҳам, қитъа ва рубоий ҳам, мухаммасу мусаддас, таржеъбанд ва таркиббанд, мустазод ва мувашшахлар ҳам гулдай кўкариб, ўз ифори, туси ва чехраси билан “Ёшлик девони”ни бебаб турибди. Шоир қўллаган шеъррий санъатларни бир жойга тўпласак, санъатлар хирмонини яратган бўламиз. Мумтоз шеършунос Ёқубжон Исоқов бадий санъатлар ҳақидаги кузатишларини “Сўз санъати сўзлиги” исми билан алифбо бўйича тартиб бериб бир китоб яратди. Уни ўқиш жараёнида шунга амин бўлдимки, деярли ҳар бир маҳосин (сўз хусни) – бадий санъат Эркин ака ижодида ҳам қўлланилган экан. Яна шунини луғатшунос олимларимиз инобатга олсалар бўладики, Эркин Воҳид ижоди бўйича бемалол тажнис ва тазодлар луғатини тузиш мумкин. Қофия ва радиф имкониятлари мумтоз шеърятдагига нисбатан ўзбекча сўзлар эвазига қанчалик бойиганини ҳар бир закий шеърхон осон илғайди.

Ўзини шоир деб эмас, ғазал шайдоси билиб, мумтоз боғларга кирган Эркин Воҳид Навоий, Фузулий ва Бобурнинг шеъррий даҳоси билан учрашди, бу улуғ ғазалсозлар даражасида уларга тазмин ва мухаммаслар боғлашга уринди.

Тасаввуфий талқинда битилган мураккаб орифона ғазалга

*Ул руҳи байзолигин савдолигимдан қил қиёс,
Ул дили хоролигин шайдолигимдан қил қиёс,
Зухд эли тақвин муга ошнолигимдан қил қиёс,
Воизин куфри баним расволигимдан қил қиёс,
Анда сидқ ўлсайди бан тақво шиор этмасмидим*

каби мухаммаслар боғлаб, “Фузулий нолаи дилсўзига оҳанг тутиш”га тутинди.

Ёки Бобуршоҳнинг қиличдай ўткир, турк сўзидай содда ва мардона ғазалига юзланганда

*Асири банди зулфингман, демам Эркинни озод эт,
Куйибман доғи жабрингдан, демасман тарки бедод эт,
Мени банд эт, менга жабр эт, ҳаётим майли барбод эт,*

*Белингдин ким хаёлидур, йироқдурман, мени ёд эт,
Умидим борки Бобурдин, етишгайман хаёлингга*

каби бобуро на дардли ва унга оҳангдош тахмислар яратди.

Бу каби тахмису тазминларни кузатганда, мухаммас битиш устоз шоирлар ёзган байтлар қатига уч мисра тиқиштириш эмас, балки улуг салафлар даражасида фикр ва туйғу беришга эришиш эканини Эркин ака яхши ҳис қилади. Унинг қаламида устоз шоирдан олинган байтлар шундай мисралар билан тўлдирилдики, тахмисий сатрлар ғазал байтларига қўшилиб, мушаккал ҳолда шеърдаги маънони кучайтиради, ғазал катини тўлдиради. Қолаверса, беш юз йил кейиндаги ўқувчига тушунарли бўлиши учун кўприк вазифасини ҳам ўтайди.

“Ўзбек Навоийни ўқимай қўйса...”

Жаҳонга юз тутаётганимиз ушбу кунларда “беш юз йил аввалги эски битикларга термулиб ўтириш шартми”, “Навоийсиз ҳам кунимиз ўтиб турибди” каби беандиша мулоҳазаларни, таассуфки, учратамиз. Ҳақиқатан ҳам шундай шуурсизларга қўшилиб, ўзбек Навоийни ўқимай қўйса нима бўлади? Шундай бир даҳшатли савол ўзбекнинг ўйига келганми? Агар савол қўйилган бўлса, унинг жавобида не деймиз?

*Ўзбек Навоийни ўқимай қўйса,
Дод демоққа палла бўлгани шудир.
Маърифатдан айру ўйнаса, кулса,
Аза чоги ялла бўлгани шудир.*

Канча вақтлар ҳазрат Навоийдан айри яшадик, ҳазрат асарларини авлодларга етказувчи устодлар уларни кесиб, қирқиб айрим куроқ ҳолида “Навоий – мана шу” деб бизга тутқазишди. Ҳазрат асарлари қатидаги ирфоний маънони тажохул қилиб, ўз билганча тор талқинда Навоийни излаганларга “мана буни ўқи!” деб тутқаздик. Бироқ ҳеч ким дод демади. Аксинча, бориға шукр қилиб, Навоийни ўқитмай қўймаганларига раҳ-

мат айтиб умр ўтказдик. Ҳазрат руҳи олдида ворислик ҳисси-ни туйган шоиргина

*Ўзбек Навоийни ўқимай қўйса,
Алдангани, алла бўлгани шудир.
Юлғич азиз бўлиб, билгич хор бўлса,
Пайтаванинг салла бўлгани шудир*

деган аламли хулосага келди. Эҳтимол, бу афтода ҳолат ҳозир ҳам, кейин ҳам давом этиб, қанча Алишеру Бобирлар Ҳазрат Навоий ғазалларидан, “Бобурнома” шавкатидан бебахра ўтарлар. Ўзбекнинг ўзлигини англаш, оламга Навоий наслиман деган овозини баралла айтиш учун, Навоийнинг беназир шеърляти ва улугвор насридан бебахралик *омбор тўла галла* бўлса ҳам, халқнинг қалби нурга тўлмай, *олтин бошнинг калла(варам)* бўлгани эмасми?..

“Эл нетиб топғай мениким...” деган ҳасратда ўтган даҳо шоирга юкиниб, *хублар васлини ганимат билган, пири дайр тутган муҳаббат бодасидан умрбод баҳрамандликни* орзу қилган, руҳ ва шуурда устозга яқинликда бўлган шоиргина шундай ёза олади:

*Сун қадаҳ, бергил менга жоним ҳақин, эй пири дайр,
Ким қадаҳлар зарбидин чақсин чақин, эй пири дайр,
Борми Эркинга ул устоздин яқин, эй пири дайр,
Фарқ этар баҳри фано гам заврақин, эй пири дайр,
Илгига чунким Навоий бода кишитисин олур.*

“Туркистон бир – Ватан бир”

Умр югурик. Шўролар етмиш йил давомида ваъда қилган эрк, фароғат сароб бўлиб чиқди, тириклик иси анқиб турган она тупрок, инсон ўсиб-улғайган шаҳар-қишлоқ “кичик ватан” (“малая родина”) деб ўқтирилди, шоирларга инсон унинг “катта ватани” бўлган иттифоқни бир овоздан баланд

пардаларда (гарчи турли тилларда бўлса ҳам) куйлаш буюртмаси берилди. Шунда шоир:

*Агарчи исмим Эркин, эрки йўқ банди кишан бўлдим,
Кўзим боғлиқ, дилим доғлиқ, тилим йўқ, бесухан бўлдим.*

*Чекибдур Бобуру Фурқат Ватан ҳажрида афғонлар,
Мен эрсам, ваҳ, не гурбатким, Ватанда беватан бўлдим,*

деб ватандан баҳрамандлик, фақат бу юртда кун кечиршилик эмас, балки ўз уйида ўзи хожа бўлишдир, агар эл ўз ватанида беватан қолса, бу ватанда кимлар яшайди каби андишаларга боради. Қолаверса, шеър давомида ватанга ворислик аждодлардан қолган маънавий бисотни авлодларга етказиш, керак бўлса уни тўлдириб, комил ҳолда келгусига тутқазиш масъулияти шу кун зиёлиларининг бурчи эканини ватандошларига англатишга чоғланди.

XX аср бошларига келиб, ҳазрат Навоий яққалам қилган она Туркистон қуроқларга парчаланди, ораларига ёрни ёв қилувчи сарҳадлар тортилди, бир халқ турли эллар, бир миллат элатларга қайта тақсимланди, шунда она диёрни бир бутун кўрмоқ истаги билан ёнган ҳар бир мунаввар Туркистон бирлигини истади, бу сафар ҳам шоир ўз элининг тилига айланди:

*Ёвлар пора қилган тан, хомталаш бўлган ватан.
Оҳ бўлурми қайтадан, Туркистон бир – Ватан бир.*

Истиклол арафасида мамлакат мустақил бир йўлга чоғланган паллада, эл унинг тақдири ҳақида қайғуриш, бўлажак йўлини тўғри белгилаш ҳаракати билан яшади. “Бу қадим ватанда бир Ватан қурмоқни, унинг елканларини қиблаи иймон сари бурмоқни истаган” шоир ёзади:

*Бас, етар, ёлгон саодат, ёлгон эрк, ёлгон ватан,
Ҳуррият завқини чин сурмоқни истайдир кўнгил.*

“Аҳли сўз, гафлат эли...”

Шеър аҳли қанчалик бағри кенг бўлса, шундай инжа ва нафис. Замоннинг тезоқар дарёсида шоир замонга лаббай деб жавоб бермоқчи, давр билан ҳамқадам бўлиш асносида дил косасидаги СЎЗ тинмай туриб, уни оламга етказмоқчи, давр уммонида садафдай термоқчи бўлади айрим назмбозлар. Эркин Воҳид эса замондош қаламкашларга мурожаат қилади:

Аҳли сўз, гафлат элин сиз уйғотинг бонгсўз ила.

Шоир ўз элининг тили ва дили, у дилида кечган нозик сезимларни тилга кўчирибгина қолмай, эли қалбидаги дил тугунларини ҳам қаламга олиши, эл гафлатга йўл берса, уни бонгсўз ила уйғотиши лозим келади. Зеро, Чўлпон шоир ёзганидек, “уйқудагиларни уйғотмоқ уйғоқларнинг вазифасидир”. Эл давр талотумлари ичида ўзини ғўр кўриши мумкин (*гўр бўлиб дунёга келдик, гўрга киргаймиз гўра*), лекин миллатнинг нури бўлган сўз аҳли бунга осонликча кўникмайди: *Ҳақсизликка кўнди олам, аммо шоир кўнмади*. Баъзан кўнгил нажотсиз қолади, иложсиз дил ҳолатини изҳор қилишга сўз ярамайди (*Жаҳонда фитналар бордир, Адолат гоҳи ночордир*). Ўзни яқин қилиб юрган ошнолар қочади, гофил эл уни атамай кўяди (*Олам аҳли ичра дилдош излама, кезма жаҳон, Зарга зор ҳар ерда бордир, зорга зор ҳеч жойда йўқ*). Тўғри сўз туққанига ёқмайди, дўст эл душманликни тутади:

*Ошнолар қочди мендан, юз ўғирди гофил эл,
Не эди, айтинг, гуноҳим мен уни тақрор этай?*

Шоирнинг гуноҳи элини дегани, ўзбекнинг сўзини айтгани. Халқман деб ҳайқирган оломондан, шоҳлик давосини қилган шоирлардан ўзини парҳез билганда *ҳимоятсиз бир замон ичра*, ўз қаламига юзланади:

*Дилим чарчаб хатолардан,
Эл ичра можаролардан,
Қочар бўлсам низолардан
Яна сен ошино менга.*

Жаҳон шоҳи бўлган қалам, ўз эгасини мақсад сари етаклашдан (“Қалам гўфто: ки ман шоҳи жаҳонам, қаламкаширо ба мақсад мирасонам”, Деҳлавий) тоймайди. Бироқ кўнгил алданмоққа мойил, баъзилар қорин-қурсок, манфаат йўлида шайтоннинг гапига кириб, шоирга тош отади, уни беобрў қилиб ўзи йўқотган обрўсини тикламоқчи бўлади. Шоир ундан гина, кин сақламайди, унинг қалби кечирувчан. Лекин миллатнинг нурини тўсган нобакор бандани Яратганнинг ўзи мағфират қилармикин? Шунда ҳам бағри дарё шоир Қодир Аллоҳга илтижо қилиб, хато қилган, иймони синик, ғофил кимсага ўлим эмас, иймон тилайди:

*Тутарман ул синиқ одам, синиқ иймонига мотам,
Дилига эътиқод жо қил, кечир, ё Раб, кечирдим мен.*

Собит сайёрада инсонга қасида айтмоқ, унинг яратувчанлигини улуғлаш, хайрли ишларга чорлаш ҳам аҳли сўз зиммасидаги маънавий юмушлардан. Илк шеърлариданоқ инсонни қасидага солиб, “*мулки олам ичра хоқон ўзинг, султон ўзинг*” деб кўкларга кўтариш баробарида рост сўзга чоғланган оғиз ундаги иллатларни айтмасликка кўниколмас:

*Сен бало ҳам мубтало, хайр ила кин, росту риё,
Фитнагар олам аро фаттон ўзинг, қурбон ўзинг.*

Шунда “*Жаҳон давосини қилиб, жаҳондин очиқ кетган қўллар*”ни ёдга олади. Ўз дили даргоҳида ҳам адолат боғини даъво қилган, ҳам адоват ўтида ёнган, шайтон ҳам, филмон ҳам инсон эканини унутишга ҳаққи йўк:

*Бу ҳаёт ўрмон экан, жон борки, қасди жон экан,
Бунда қатл осон экан, сиртлон ўзинг, жайрон ўзинг.*

Бу кўнгилсизликлар билан тўлган дунёда банда ўзининг башарлигини унутиб, бир-бирини бўридай ғажиётган макондан, инсонлар қатли чўпчакдай осон бўлган замондан нолиган Назрул Ислом ўйларига ҳамоҳанг бўлиб:

*Ҳа, зулм бор, ҳақсизлик бор, барчага бу аёндир,
Аммо буни зинҳор-зинҳор, айтиб бўлмас замондир*

деб сўзлашга журъат топади. Инсон ҳуқуқини поймол қилган замон билан юзма-юз келганда, *дил мажруҳ, анорнинг донасидек қонталаш* бўлганда, шоир изтиробга тўлиб-тошади. Бу изтиробнинг боиси шахсий ҳаётидаги кўргулик ёки турмуш ташвишлари билан зада бўлган кўнгилнинг ихтиёрий илинжлари эмас, балки халқ кечмишига қайғуриш, унинг эртасини озод кўриш истаги эди. Шунинг учун ҳам ўзини осмонда кўрган “кичик катталар”ни танқид остига олади, айрим тўраларнинг кибрли ниятларидан юз ўгиради:

*Амалдор дер эса, тузум – мен ўзим,
Фармон фармонимдир, сўз менинг сўзим,
Мен бундай тузумдан ўгириб юзим,
Тамом жиноятга ботганим бўлсин.*

Ноумид – шайтон. Шоирнинг умиди уйғонаётган халқдан, ўз эртасини хоин тўраларга бериб қўймаслик, эркини ўзи ҳимоя қила олишига қурбли бўлганлардан. Унинг умиди ғофил элдангина эмас, бонгсўз ила ғофилларни ғафлат уйқусидан уйғотаётган зиёлилардан. Қанчалар оғир бўлмасин, оғриқли саволлар оғушида умидвор яшайди:

*Ғофил халқим, тингларманми сенинг наъра – унингни,
Кўрарманми зулуклардан озод бўлган кунингни?*

Тил миллатнинг борлиғи, уни турли тиллар дунёсида тугиб турган хилқат. Шу боисдан ўз тилини севган шоир, унга умриюзоклик тилашга, нафақат тилак, балки бутун изланишларини шу мақсадга қаратишга интилади. Ғайри тиллар исканжасида “Жонимга масиҳдир шу она тилим” деб ёзган довкур Расул Ҳамза(т)ни ўзбекча сўзлатган шоир

*Етмиш етти пуштим сўзлаган тилда
Сўзлармикин яна етти авлодим?*

каби гумонли ўйларга боради. Бироқ ўзбекчани – ўз она тилини масиҳ билиб, элининг дарду армонини айта олган, шеърый исматини халқи қисмати билан боғлай олган шоирларгина боқийлик остонасида “*Ассалом, келажак!*” деб айтишга ҳақлидирлар...

Шоир Эркин Воҳиднинг деярли эллик йил давомида битган дил дафтарини варақлаб, унинг ўз эли, юртига дилдош изтиробли ўйларини ўқиймиз. Назм, наср, драма ва адабий ўйлар хоҳ шўро замонида яратилган бўлсин, хоҳ истиклолни тараннум айлаган шукрона сатрлар бўлсин, бу айрим “етмишвойлар” ижодидаги каби эскириб тўзиган, бисотидаги бир ҳовуч сўзни айлантириб кун кўрган юмуш эмас, балки кундан-кунга ёшариб, юртига, элига дилдош бўлиб бораётганини кузатамиз. Зеро, завқиёна бир ғазалида ёзганидек,

Бу кунлар эътиқодга имтиҳон бўлса ажаб эрмас...

Етиб етмишга Эркин, навқирон бўлса ажаб эрмас.

Шоирлар орасида ҳам қирққа қирмай куриб қолганлари, Яратган эгам берган ноёб истеъдодини амал, кин, манфаат йўлида исроф қилганлари талайгина. Эркин Воҳид шеърлари навқиронлигининг боиси шоирга Аллоҳ таоло ато этган беназир истеъдод, закий шуур (*чўғ*) билан бирга Яратганнинг неъматини – истеъдодини халқ юмушига эш қила олганидир. Шоир дилбар ва дилгир шеърларининг ойдин эртасидан умидвор ҳолда унинг сўзларини ният қиламиз:

Умринг адо бўлмай туриб, чўгинг адо бўлмасин.

“ЎЗБЕГИМ”НИНГ ДУНЁГА КЕЛИШИ ВА ШОИР ИЗТИРОБЛАРИ

*Раҳматилла Иноғомов,
филология фанлари номзоди*

Жаҳон халқлари адабиёти тарихига назар ташланса, шундай асарлар борки, улар муайян миллий адабиётни бирданига бир поғона юқорига кўтарган, довруғини оширган, ижодкорнинг номини эл аро машҳур қилган. Халқнинг дилида ва тилининг учуда турган гаплар биринчи маротаба жасорат билан гўзал шеърий сатрларда тараннум этилган “Ўзбегим” қасидаси адабиётимиз жараёнида улкан воқеа бўлди. Мазкур асар майдонга келгунга қадар Эркин Воҳидов халқ ўртасида танилган, “Тонг нафаси”, “Юрак ва ақл”, “Лирика”, “Менинг юлдузим” сингари шеърий китоблари, “Буюк ҳаёт тонги”, “Нидо”, “Орзу чашмаси”, “Палатқада ёзилган дoston”и билан халқнинг севимли шоирларидан бирига айланган, асарлари бошқа тилларга таржима қилиниб, нашр этила бошлаган эди. Аммо “Ўзбегим” қасидаси беғубор ва сокин осмонда тўсатдан гумбурлаган момақалди роқ янглиғ ҳаммаёқни ларзага келтирди, Эркин Воҳидов номини тез машҳур қилиб юборди, турли давралар, тўй-ҳашамларда муқаррар ижро этиладиган кўшик, ёд ўқиладиган шеърга айланди.

1967 йил июль ойининг иккинчи ярмида Эркин иккаламиз Ўзбекистон маданият вазиригининг Хумсондаги “Санъат” пансионатига чиқиб бордик. Оромбахш табиат бағрида бироз ҳордиқ чиқариш билан бирга, шаҳарда амалга ошира олмаётган ишларимизни бажаришни мўлжаллагандик. Эркин нашрга тайёрлаётган “Ёшлик девони” учун янги газаллар ёзмоқчи, мен эса диссертация ишимнинг бирор бобини тугатиб келишни мақсад қилгандик. Бир-икки кун ўзимизга эрк бердик, дам олдик, шахмат ўйнадик. Учунчи кундан иш бошла-

дик. Мен кичкина столча топиб, ўзимиз жойлашган икки кишилик хонанинг бир чеккасига ўрнатдим-да, “ишхона” ясаб олдим. Эркин эса каравотида чалқанча ётганча, шеър хаёлига чўмди. Хонада пашша учса эшитилади, миқ этмай ишлаймиз. Иккимиз ҳам ўз хаёлларимиз, ишимиз билан бандмиз. Ахён-ахёнда Эркинга секингина разм соламан – унинг хаёли парিশон, қараганимни ҳам сезмайди. У ёзишдан кўра кўпроқ хаёл суради. Ҳар замон-ҳар замонда нималарнидир ёзаётгани ручкасининг қитирлашидан билинади. Баъзан эса ручканинг юришидан ёзганларини ўчираётганини ҳис этаман.

Эркин шеър ёзишни соғинган, вужуди шеърга тўлиб турган экан шекилли, икки кунда 3–4 та ғазал ёзди. Булар орасида “Хаёл”, “Ўзум” ғазаллари бўлганлигини эслайман. Ниҳоят, дам олиш уйидаги учинчи кун иш кунимиз шундай бошланди. Нонуштадан кейин боғни бироз айландик, сўнг яна ишга тутиндик. Тахминан орадан икки соатча вақт ўтиб, ўн бир ярим-ўн иккиларга яқинлашди. Эркин ўрнидан туриб ўтирди-да: “Раҳматилла, эшитиб кўринг, қандай чикдийкан?” – деди. У одатдагидан кўра ҳаяжонлироқ овозда янги ғазални ўқиб берди.

Тарихингдир минг асрлар

Ичра пинхон, ўзбегим.

Сенга тенгдош Помиру

Оқсоч Тиёнишон, ўзбегим.

Сўйласин Афросиёбу

Сўйласин Ўрхун хати,

Кўҳна тарих шодасида

Битта маржон, ўзбегим.

Ал-Беруний, Ал-Хоразмий,

Ал-Фароб авлодидан,

Асли насли балки Ўзлуқ,

Балки Тархон, ўзбегим.

Ўтдилар шўрлик бошингдан

Ўйнатиб шамширларин

*Неча хоқон, неча султон,
Неча минг хон, ўзбегим.*

Шоир ўша куни менга ўқиб берган нусха билан юқорида келтирилган сатрлар айнан бир-бирига монандлигига кафолат беролмайману (кейин таҳрир қилингандир, ўзгартирилгандир) лекин ҳар қалай, қулоғимда ўрнашиб қолган сатрлар орасида шу мисралар ҳам бор эди.

Ўзбекнинг қаддини бир поғона кўтарган машхур қасидага асос бўлган ғазал шу тариқа 1967 йилнинг ё 20, ёки 21 июлида дунёга келганди. Шундан кейин Эркин ғазални ярим йилгача ташлаб қўйган. 1968 йилнинг январь ойида у ёзувчиларнинг Дўрмондаги ижод боғида “Ёшлик девони” устидаги ишини давом эттиради. “Ўзбегим” ғазалининг қасидага айланиши ҳам айни шу даврга тўғри келади. Ўша кунлари Ғайратий домла ҳам ижод уйида дам олаётган эканлар. Эркин энди тамомила қўлдан чиққан қасиданинг тўла нусхасини биринчи бўлиб устозига ўқиб беради. Фарзанднинг зафаридан ўзида йўқ қувонган отадай устоз кўзларига қалқиб чиққан ёш билан: “Баракалла, болам, зўр шеър бўлибди, илоҳим бошингиз омон бўлсин”, деб алқайди. Ижод боғида дам олаётган шоирлару адиблар ҳам шеърдан хабар топиб, ўқиттириб эшитадилар.

Олтмишинчи йилларнинг иккинчи ярмида Навоий номли Давлат кутубхонаси эски биносининг рўпарасида жойлашган Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида ижодий ишлар ғоят яхши йўлга қўйилганди. Жумладан, “Бир шеър кечаси” номи остида ўтказиладиган шеърят кечалари адабиёт мухлисларининг муҳаббатини қозонган бўлиб, ҳамиша залга одам сиғмай кетарди. “Ўзбегим” қасидаси адабий жамоатчиликка биринчи маротаба “Бир шеър кечаси” туркумида 1968 йил феврал ойида ўтказилган ана шундай йиғинларнинг бирида ўқиб берилган. Шеър тугагандан кейин залда бир сония сукунат ҳукм сурган, сўнг тўсатдан гулдурос қарсақлар янграб, бир неча дақиқа давом этган эди.

Қоидага кўра ҳар бир шоир кечада фақат битта шеър ўқиш ҳуқуқига эга эди. Ўша куни қоида бузилди. Гулдурос

қарсақлар тинавермагач, Эркин иккинчи шеърни ўқиш учун яна минбарга таклиф этилди. Шу кундан эътиборан шеър одамларнинг оғзига тушди, тез фурсатда халқ ўртасида кенг ёйилди.

Ўша йиллари “Гулистон” журнали унутилган кадриятларимизни тиклашга ёрдам берадиган, халқимизнинг ўзлигини англашга ўргатадиган мақола, публицистик чиқишлар, оригинал ва таржима асарларини бирин-кетин эълон қила бошлади. Журнал таҳририятининг Алихонтўра Соғуний томонидан таржима қилиниб, нашрга тайёрланган Амир Темурнинг “Тузуклар”и, машхур авар шоири Расул Ҳамзатовнинг “Доғистоним” асарининг Эркин Воҳидов таржимаси журналда босилиши фидойи ва миллатсевар жамоанинг саъй-ҳаракати натижасида майдонга келди. Шундай бир шароитда “Ўзбегим”нинг 1968 йил кузида журналда босилиб чиқиши миллатсеварликни миллатчилик сифатида талқин қилиб ўрганган кучларнинг ғазабини кўзғатди. Қасида барибир шоир кўнглидагидек бўлиб бекаму кўст эълон қилинмаганди. Асардаги шоҳ байтлардан бири тушиб қолганди:

*Сен на Зардушт, сен на буддий,
Сенга на оташ, санам,
Одамийлик дини бирла
Тоза иймон, ўзбегим*

сатрлари ўчириб ташланган эди.

У пайтларда диний тушунчаларни англаувчи бирон сўз ҳам матбуотдан, китоблардан қиртишлаб олиб ташланар эди. Замондош ёзувчиларгина эмас, хатто мумтоз адабиётимизнинг улкан вакиллари, жаҳон адабиёти забардаст намояндalари асарлари нашр этилаётганда ҳам уларда учровчи “Худо”, “Раббим”, “Иймон”, “Пайғамбар” сўзлари ёппасига олиб ташланар, бундай асарларнинг Худо ва пайғамбарларга бағишланган дебоча қисмлари буткул тушириб қолдириларди. Шу бонисдан имон-эътиқодли ёзувчилар ҳам қатағон қилинган бундай сўзларни ишлатишдан ўзларини бутунлай тийишга мажбур эдилар.

Иймони сустроқ ёхуд эътиқодсиз кўпгина ёзувчилар эса замона ноғорасига ўйнаб динга, Худога, пайғамбарга, азиз авлиёларга қарши ҳужумга отланиб, “Худонинг йўқлиги”, “диннинг афъюнлиги”ни исботлаш мусобақасига тушиб кетдилар. Деярли барча шоирлар ҳатто динни таҳқирловчи даҳрий руҳдаги асарлар яратдилар. Лекин шу нарсани зўр мамнуният ва тўла ишонч билан айта оламан ва гувоҳлик бераманки, дин ва унга мойиллик билдирган, отаси ёхуд акасига жаноза ўқитганлар таъқиб остига олинган, партиядан ўчирилган, ишдан ҳайдалган ўша машъум йиллар ҳам Эркин Воҳидов дин, иймон-эътиқодга қарши бирор сатр шеър ёзмаган. Аксинча, халқни “одамийлик дини бирла тоза иймон”лигидан чексиз фахрланган. Бугина эмас, Рамазон ҳайити арафасида Тошкент телевидениеси тарихида биринчи маротаба мусулмонларни бу муборак байрам билан қутлаган эди. Унинг бу хайрли иши туфайли телевидение ходимларидан бир неча киши дашном эшитганлар. Шундай қилиб, қасиданинг биринчи маротаба эълон қилинган нусхасида ҳам, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти томонидан 1969 йилда нашр этилган “Ёшлик девони”да ҳам бир нечта “қалтис” байтлар тушириб қолдирилган эди. Бундан ўша кунларда шоир жуда изтироб чекканлигидан хабардорман.

Йиллар ўтиши билан қасидадан тушириб қолдирилган сатрлар ҳофизаси ғоят ўткир шоирнинг ҳам ёдидан кўтарилди. Аммо не бахтки, шоирнинг ҳар бир шеърини ёд биладиган чинакам мухлислари кўп. Ана шундай мухлислардан бирининг ҳушёрлиги туфайли яқинда қасидадан туширилиб қолдирилган янги сатрларни аниқладик. 1997 йил март ойининг ўрталарида Эркин Воҳидов, Асрор Самад ва камина узоқ йиллар Андижон тиббиёт институтида кафедра мудири вазифасида ишлаган, эндиликда эса ўзи туғилиб ўсган Кўкча яқинидаги маҳаллада истиқомат қилаётган атоқли олим, тиббиёт фанлари доктори, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, профессор Ҳусниддин Салоҳиддиновни зиёрат қилдик. 85 ёшли бу мухтарам зот шоир шеърларининг чинакам шайдоси экан. Шоирнинг деярли барча асарларини ёд билувчи олим Эркин

Воҳидов шеърларининг муқобилларигача эсда сақларкан. “Ўзбегим” қасидаси кўплар қатори олимга ҳам кучли таъсир этибди, ёдлаб юрагига жо қилиб олибди.

70-йилларнинг бошларида Эркин Воҳидов ёзги таътил вақтида “Чортоқ” санаториясида дам олди. Бир неча кун шоир ва олим ҳамсуҳбат бўладилар. Шеърятнинг чинакам шайдо-си бўлган Ҳусниддин ака Эркиннинг меҳрини қозонади. Дилкаш суҳбатларнинг бирида Ҳусниддин ака:

– Эркинжон, “Ўзбегим” қасидангиз асримизнинг энг зўр шеърларидан бўлди, – дебди. – Шу шеърингиз беками кўст, ўзингиз хоҳлагандек босилдими ёхуд баъзи байтлар тушиб қолганми? Назаримда, нимадир етишмаётгандек туюлади. Агар чинакамига шундай бўлса қасиданинг тўлиқ муқобилини ўқиб берсангиз.

Гарчи “Ўзбегим” билан боғлиқ изтиробни қайтадан янги-ланса-да, Эркин ҳамсуҳбатига хурмати туфайли қасиданинг тўлиқ муқобилини ўқиб берди. Зийрак Ҳусниддин ака журнал ва китоб саҳифаларидан тушириб қолдирилган сатрларни дарҳол дафтарчасига қайд этиб, кейинчалик ёдлаб олади.

Орадан ўттиз йилга яқин вақт ўтгандан сўнг Ҳусниддин ака ёзиб қўйган ўша байтларни ўқувчиларга маълум қилиш бахтига мушарраф бўлиб турибмиз. Қасиданинг тўлиқ муқобилида 3-байтдаги “Асли наслинг балки Ўзлуқ, балки Тархон, ўзбегим” мисрасидан кейин:

*Оқ Идил бирла Ёйиқда
Кенг ёйиқ яйлов сенинг,
Тақдирин кифтига ортган
Дардли карвон, ўзбегим*

байти бўлган. Бу байтнинг “Хушёр” назоратчилар томонидан тушуриб қолдирилганлиги ўз-ўзидан аён. Чунки унда ўзбек яйловлари Идил (Волга), Ўрол (Ёйиқ) дарёларигача борди деган фикр очикдан-очик айтилган эди.

Шунингдек, қасиданинг “Кўзларингдан оқди тунлар кавкабистон, ўзбегим” мисрасидан кейин келадиган қуйидаги байт ҳам олиб ташланган:

*Бор жаҳонгир ўглинг, аммо
Қатли хун бирлан эмас,
Илму донишликда топдинг
Шухрату шон, ўзбегим.*

Эндиликда бутун элимизда, қолаверса, жаҳонда эъзозланаётган буюк соҳибқирон Темур бобомиз ҳақида салгина бўлсин ижобий фикр билдириш қатағон этилган ўша даврда бу сатрлар ҳам дунё юзини кўролмаганлиги ўз-ўзидан маълум. Шундай қилиб, шеърят шайдоси, нуроний олим Хусниддин Салоҳиддиновнинг ўткир хотираси туфайли ўзбек шеърятининг шоҳ асарларидан бири “Ўзбегим” эълон қилинганидан 30 йил ўтгач, янги байтлар билан бойиди.

Дарвоқе, бир гап ёдимдан кўтарилмай айтиб олай – бу гап иккита, биринчиси: халқ ўртасида маълум ва машҳур хонандалар назаримда ўша йиллари “Ўзбегим”га муносиб куй бас-талаш, яхши ижро этиш мусобақасини бошлаб юборган эдилар. Бу санъаткорларнинг халқ ўртасида машҳур бўлиб кетишларида “Ўзбегим” қасидасининг алоҳида ўрни бор.

Иккинчиси, “Ўзбегим” қасидаси ўқилганидан сўнг шунгача, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида мунтазам ўтказилиб турилган “Шеърят кечаси” йиғилишлари бутунлай барҳам топди. Қасида фақат журнал жамоасигагина эмас, шоирнинг ўзига ҳам қимматга тушди. У журналда эълон қилиниб, сал кейинроқ “Ёшлик девони”да нашр этилгач, қандайдир кўринмас кучлар Эркинни таъқиб остига ола бошлади, шеърлари матбуотда деярли босилмас, китоби чиқмас, бунгача радио ва телевидениеда фаол бўлган шоир қарийб бу даргоҳларга таклиф қилинмас эди. Ўзига бўлган муносабатдан шоир руҳан эзилиб юганини биз унинг яқин кишилари, албатта, сезардик, унинг кўнглини кўтаришга ҳаракат қилардик. Ўзи учун ғоят оғир бўлган ўша йилларда шоир энг яқин одамларига ҳам: “Менинг шеърларимни чиқаришмаяпти ёхуд тазйиқ қилишяпти”, деб бирор маротаба бўлсин шикоят қилган эмас. Бу тўғрида гап очишни истамас, бошқалар беихтиёр бу ҳақда сўз юритиб қолсалар, Эркин албатта, мавзунини ўзгартиришга ҳаракат

киларди. Умуман, у ҳасратни ёмон кўради, шахмат ўйинида ҳам олтимиш тўрт катакнинг бирортасидан нолимайди.

Эркин ўша кезларда зада бўлган куш сингари эди: узлат қидирар, одамлар билан мулоқотдан кўра ўз хаёллари, дилбар шеърлари билан ёлғиз суҳбатни хуш кўриб қолган эди. Шоирнинг “Ёлғизлик истаги” шеъридаги сатрлар унинг ана шу пайтлардаги руҳиятини ифодалайди, дейиш мумкин:

*Мени ёлғиз қўйинг, дўстларим,
Чарчаганман, ором олайин.
Бугун менга керакмас ҳеч ким,
Ўзим билан ёлғиз қолайин.
Истамайман, безовта қилманг,
Менсиз ўтсин бугунча гурунг.
Бир кунгина қошимга келманг,
Бир кунгина чақирмай туринг.
Толиққанман теккундай жонга
Улфат, тўю томошалардан.
Чарчаганман мени меҳмонга
Чақиргувчи ошинолардан.
Керак эмас менга бу фараҳ,
Букун менга керакмас шароб.
Дўстлараро кўтариб қадаҳ
Шеър ўқиш ҳам мен учун азоб.
Қўйинг, бугун қолай гашитакдан,
Бўлолмасман сиз билан бирга.
Барибир мен яйраб юракдан,
Кулолмасман сиз билан бирга.
Бугун менга сукунат керак,
Сукунатки, йўқлик қадар тинч.
Фақат жимлик тилайди юрак,
Сиздан бугун биргина ўтинч:
Ёлғиз қўйинг мени, дўстларим,
Чарчаганман, ором олайин.
Бугун менга керакмас ҳеч ким,
Ўзим билан ёлғиз қолайин.*

Шундай кўнгилзадалиқ кунларининг бирида шоир узлат истаб, Сирдарё вилоятининг Гулистон шаҳрига боради... Келинг, яхшиси бу ҳақда Исмоил Сулаймоновдан эшитайлик¹: “Ўшанда 1969 йил эди. Хонамга олдинма-кетин бўлиб шоирлар Эркин Воҳидов ва Тўлқин кириб келишди (ўша йиллари вилоят газетаси – “Сирдарё ҳақиқати”нинг муҳаррири эдим). Хол-аҳвол сўрашиб бўлгач, бироз суҳбатлашдик. Ҳар иккисининг наҳбаси пастроқ. Тошкентда бўлаётган паст-баланд гаплардан андак бўлса ҳам хабардор эдим. Ҳамма гаплар ўша қисқа муддатда эл аро машҳур бўлиб кетган “Ўзбегим” қасидасига бориб тақаларди. Унда халқнинг тили учига гаплар бамисоли бир вулқон каби катта куч ила отилиб чиққанди. Лекин айни пайтда сеvimли шоиримиз таъқиб қилина бошланди. “Ёшлиқ девони” китобига муҳаррирлик қилган Тўлқин ишдан четлаштирилган, Эркиннинг эса шеърлари матбуотда деярли кўринмай қолганди.

Гулистон туманининг хўжалиқларида яшовчи, лекин ўзи “Совет Ўзбекистони” (ҳозирги “Ўзбекистон овози”) газетасининг ходими уйланаётган эди. Редакция ходимлари автобус ва машиналарда келишган. Бир неча юз кишилик дастурхон атрофи одам билан тўлган. Ўртада ашулачилар авж пардада куйлашмоқда. Навбатдаги кўшиқ тугаши билан маҳаллий меҳмонлардан кимдир “Ўзбегим” бўлсин, деб ашулачилардан илтимос қилди. Даврани олиб бораётган газета мудири (у ўзи ҳам баъзан шеър қоралаб юрарди)нинг юзи бирдан жиддий тус олди.

– Керак эмас, у ғоясиз шеър, апалитичний, – деди бор овози билан. Сўнг ашулачиларга юзланиб, – сизлар бироз дам олинглар, навбатни бошқа санъаткорларга берамиз, – деди.

¹ Исмоил Сулаймонов – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, журналист ва адиб. У «Тошкент ҳақиқати», «Совет Ўзбекистони» газеталари таҳририятларида ишлаган, сўнг «Сирдарё ҳақиқати», «Қишлоқ ҳақиқати» газеталарига бош муҳаррирлик қилган. Ушбу китобнинг биринчи нашри босилиб чиққач, Исмоил ака ўқиб, бир воқеа эсларига тушибди. Бизнинг илтимосимиз билан шу воқеани қоғозга туширдилар ва агар китобнинг иккинчи нашри бўлса фойдаланарсиз, деб бизга битикни лутфан такдим этдилар. Биз у кишининг марҳаматларидан фойдаланиб, битикни тўла равишда китобхонга такдим эдик.

Ана шундай вазиятда икки дўст – бири Эркин, бири Тўлқин Сирдарё вилоятига келишган эди. У пайтларда республика Ёзувчилари уюшмасининг вилоят бўлими бизда йўқ эди.

– Режалар қандай, оғайнилар? – сўрадим улардан. – Бирор ерда учрашув ўтказармиз балки...

– Биз шунчаки келдик, агар иложи бўлса бир холи жой бўлса, тинчгина ўтирсак, ниятимиз шу. Илтимос, келганимизни ҳеч кимга айтманг, иложи бўлса бирор раҳбар билмасин ҳам.

Хайрон қолдим. Афтидан катта-кичик тўраларнинг майда-чуйда гапларидан тўйиб кетишган бўлса керак. Чунки ҳар икки гапнинг бирида давра расмий бўлмасин, чарчаганмиз ўшандай мажлислардан, деб туришибди. Уйга таклиф қилдим. Кўнишмади. Булар ҳолатини тушунадиган бирор кимса керак. Ким ўша дили яраларга малҳам бўлгучи инсон? Бирдан эсимга кўнгли очик, бироз дарвешона феъллик ўзимизнинг сирдарёлик Фафур Фуломимиз - Тўра Сулаймон келди. У район газетасида хизмат қиларди. Топиб аҳволни тушунтиргандим, қувониб кетди.

– Ундай зотларга жоним паёндоз, – деди у энтикиб. – Бироқ уйларимиз... ҳалигидек, жа културний эмас, ўзимизнинг қишлоқ уйларидан.

Хуллас, Гулистон шаҳрига ёндош райондаги Тўранинг уйига жўнадик. Шоир дўстимиз қувончдан энтикарди. Билишимча, кўрада битта қўйи бор эди. Олиб чиқиб, меҳмонлар пойига сўйди.

Деразаси кичкина бўлган уйда ўтирибмиз. Тўра бор бисотини тўкиб солди. Оқу қизиллар ҳам бўлди. У ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтирибмиз. Лекин гап яна айланиб “Ўзбегим”га тақалади.

– Билмадим, бу гап фақат кўнгил учун эмас, балки юрагимнинг аллақаеридан келяпти, бир кун келиб, шу қасида миллатни улуғловчи чинакам мадҳияга айланади, – деди Тўра Сулаймон. – Биласизлар, ҳинд халқининг буюк шоири Рабиндранат Тагорнинг “Ҳиндистон” деган шеъри бўлган. Ҳозир у ҳинд давлатнинг мадҳияси бўлиб қолди. Шундай кунларни кўриш насиб этсин ҳаммамизга.

Навбатдаги қадах шу ният учун кўтарилди. Тўра Сулаймоннинг ўша оддий, соф ўзбекона меҳру муруввати ҳаммамизни бутунлай мафтун этганди. Дилдаги чигиллар бироз бўлсада ёзилгандек эди. Тун ярмидан оғандан сўнггина ором олмоқ нияти туғилди.

Эртасига эрталаб яна редакцияга тўпландик.

– Хўш, энди нима қилдик, кўнгил не истайди? – сўрадим улардан.

– Кўнгил тинчлик ва ҳолиликни сўрайди, – эшитган жавобим шу бўлди.

– Сизларга битта-яримтанинг бўлса ҳам кўзи тушди, жиллакурса бир соат бирор жойга бориб, кишилар билан учрашмасангиз, қандай бўларкин. Ишонинг, улар сиз каби кишиларга илҳақ.

Хуллас, қўярда-қўймай уларни ўша пайтда гуруллаб турган, эл оғзига тушган “3 - Боёвут” совхозига олиб бордим. Хўжалик раҳбари Қуддус Рашидов (Худо раҳмат қилган бўлсин) адабиёт ихлосмандларидан эди. Телефонда гаплашиб қўйгандик. Борсак, ҳаммаёққа сувлар сепилган, кўча-йўлақлар чинидек қилиб тозаланган. Хўжалик маркази сердарахт, сергул. Шу ҳолатни ўзиёқ дилларимиз тугунларини ечгандек бўлди. Клуб олдида тумонат одам. Меҳмонларни гуллар ва қарсақлар билан кутиб олишди. Ичкарига кирсак, зал лиқ тўла одам. Оёқ босгани жой йўқ. Йўлақлар, деворнинг икки четига ҳам тизилиб олишган. Ҳамма ўрnidан туриб қарсак билан қарши олди. Одатдагидек меҳмонларни таништирдик. Аввалига Тўлқин (Худо раҳмати насиб қилган бўлсин унга) гапирди, сўнг уч-тўртта шеър ўқиб берди.

Навбат Эркинга келди. У ўрnidан туриши билан зал бир қалқиб олди. Кузатиб турибман: ҳамма ҳаяжонда, борлиқни унутган шу топда улар. У одатдагидек босиқлик билан шеър ўқий бошлади. 500–600 киши тўпланган жойга ўхшамасди зал, шу қадар сокин эдики, пашша учса билинарди. Кишилар энтиқиш билан, ютиниб, жон қулоғи билан тингларди ўз севимли шоирини. Уч-тўртта шеър ўқигач, ўртада кимдир илтижоли оҳангда “Ўзбегим”ни ўқиб беринг, деди. Эркин бир

дам тепароққа қараб, хаёл суриб қолди. Шоирнинг нозик кўнглидан не хаёллар кечаётгани ёлғиз Худонинг ўзигагина аён эди.

Тарихингдир минг асрлар

ичра пинхон, ўзбегим...

У шу қадар ҳаяжон билан ўша машҳур қасидасини ёддан ўқий бошлади. Ундаги қарама-қарши ҳолат сезилмасдан қолмади, овози билинар-билинемас титрарди, менга бироз бўрсикиб, рангига қизил югургандек туюлди. Мана қасиданинг охириги мисралари ҳам ўқилди. Зал сув куйгандек жим-жит. Ҳамма сеҳрланиб қолганди гўё. Бирдан гулдирос қарсақлар янгради, кишилар кўзини кўрсангиз эди шу топда. Бамисоли чўғ бўлиб ёнарди. Зийрак шоир одамларни тинчителиш учун шеър айта бошлади. Яна беш-олти шеър ўқиди чамамда. Учрашувни тугатсак бўларди. Шу тарадудда ўрнимдан турган эдим олдинги қаторларнинг бирида ўтирган қария қўл кўтарди.

– Ўғлим Эркинжон, ўзим Зоминданман, бу ерга невараларимни кўргани келгандим. Икки кун бўлди. Энди қайтаман деб куёв-қизларим, невараларим билан хайрлашиб, йўлга чиқиб тургандим. Сизларнинг келганингизни эшитиб, яна қолдим. Умрингдан барака топ, ўғлим, ўша “Ўзбегим”ни яна бир ўз оғзингдан эшитай, жон болам.

Ҳамма ҳайрон. Барчанинг нигоҳи шоирда. У шахт ўрнидан турди-да қасидани ўқий бошлади. Афтидан қариянинг гаплари унга қаттиқ таъсир қилганди. Рост-да, у ёқда ҳар хил дашномлар. Бу ёқда шу қадар эъзоз. Ҳали яқиндагина эшитган мисраларимиз эндиликда бизга бошқача таъсир қилаётганди. Эркин ўзгача бир кўтаринки руҳда овози ҳам ўзгариб кетган эди. Кишилар шоирга чексиз меҳр билан айтиш мумкинки, фахр билан қарар, бамисоли миҳлаб қўйилганди. Одамлар билан мулоқотдан ўзини ҳоли тутишга интилган шоир ҳозирги ҳолатдан ўзи ҳам таърифга сиғмас бир туйғу симирмоқда эди.

Қасида тугади, зал қалқиб ўрнидан турди. Меҳмонлар залдан чиқиб кетгунча бирор киши ҳам ўрнидан силжимасди,

қарсақлар ҳам тинмади. Ташқари чикдик. Ўзимизнинг ҳам ҳаяжонимиз ҳали босилмаган эди. Қуддус ака Рашидов бир пиёла чойга таклиф этди. Энди у кишига эргашиб, уч-тўрт қадам ташлаган эдик:

– Ўғлим Эркинжон, шошмай тулинг, – деган овоз эшитилди.

Ҳаммамиз қайрилиб қарадик. Бу ўша – “Ўзбегим”ни яна бир бор эшитай, деган қария. Соқолларини селкиллайтиб, худди йигитлардек илдам қадам ташлаб келарди. “Ўғлим, сўзларинг шунчаки сўз эмас, сенга Худойимнинг назари тушган, кел, бир пешонангдан силай, сенга мени етгазганга жоним фидо бўлсин”. Қария меҳр тўла қалби ҳарорати ила шоирнинг юзларини силади, бағрига босиб, пешонасидан ўпди. “Сенинг гардларинг кўзларимга тўтиё”, дея унинг юзига теккан қўлларини ўпди, сўнг деди: “Илоё, Яратган эгам сени ёмон кўздан ўзи асрасин, умринг узоқ бўлсин, икки дунёда азизу муқаррам бўл”. Қария фотиҳага очган қўлларини кўтарар экан, кўзларида ёш қалқиди. Шоир эмасми, бу гаплардан қалби туғёнга келди унинг...

Мана шу воқеага ҳам ўттиз йил бўлибди. Шу давр ичида не-не ҳодисаларга гувоҳ бўлдик. Лекин мазкур учрашувни ҳали ҳануз ҳаяжонсиз эслай олмайман. Миллатсеварликни миллатчилик деб бошда ёнғоқ қақилаётган ўша кезлардаёқ улус ўз шоирига холис баҳосини берганди. Камдан кам ижодкорга насиб этадиган эларо машҳурлик унга ўша пайтдаёқ насиб этганди. Бу шоир жасоратига, маҳоратига, иқтидорига миллатнинг миннатдорчилиги эди...”

Каримбой Саҳибоев хонадониди бўлаётган суҳбатдаги мўътабар кишиларнинг билимдонлиги, мушоҳада қувватининг кучлилига тан берган Эркин Ёзувчилар уюшмасидаги йиғиндан кейин бир неча кун ўтгач, қасидани шу мажлисга ўқиб бериб, фикрларини билмоқчи бўлди. Касблари, қиладиган ишларидан қатъий назар ўз халқини жондан ортиқ севгувчи, улуг аждодларига ҳамиша ҳурмат бажо келтириб яшовчи бу доно даврада қасида ғоят маъқул тушди. Улар шеърдан олган таассуротлари ҳақида тўлқинланиб гапирдилар. Улфатларининг фикрларига Алихонтўра Соғуний яқун ясаб:

– Бундай шеър янги давр ўзбек адабиётида ҳали ёзилган эмас. “Ўзбегим” халқнинг кўзини очадиган, ўзлигини танитадиган улуғ шеър бўлибди, – деганлар. Шоир салмоқлироқ асарларини, кўпинча, Алихонтўра Соғунийга ўқиб берар, у кишининг мулоҳазалари шоир учун ғоят мўътабар бўлганлигига шохидман.

Жумладан, 1973 йилда шоирнинг ғоят гўзал фалсафий асарларидан бири “Инсон” қасидаси майдонга келганида, Соғунийнинг Себзордаги уйларига Эркин иккаламиз борганимиз ҳамон кечагидек эсимда. Алихонтўра бизни илиқ кутиб олдилар. Салом-алиқдан сўнг: “Эркинжон, янги шеърларингизни эшитамизми?” – деб сўрадилар.

– Янги қасида битгандим, шуни Сизга ўқиб беришни ният қилиб келганман, – деди Эркин.

– Бажонидил.

Эркин ўз қасидасини оҳиста, аммо дона-дона қилиб ўқий бошлади, Тўра кўзларини юмганча жон қулоқлари билан тинглади. Мен қасидани илгари эшитган бўлганим учун кўпроқ олимнинг ҳолатини, шеър у кишига қандай таъсир қилаётганини кузатаман. Соғуний домла шеърни ёқимли куй тинглаётган одамдай берилиб эшитди. Ниҳоят, Эркин қасидани ўқиб тугатди. Домла ҳалиги, кўзларини юмган ҳолатда оғир тин олдилар. Сўнг кўзларини очиб, Эркинни биринчи бор кўраётган одамдай унга синчиклаб тикилдилар-да: “Ўлманг, болам, баракалла, гўзал қасида ёзибсиз, дунё, ҳаёт фалсафасини унга жобажо қилибсиз. Инсоннинг бағоят қудратию ожизлиги ҳақидаги фалсафани бир шеър бағрига синдирибсиз, омон бўлинг”, – дедилар тўлқинланиб. Сўнг Эркинни дуо қилдилар. Мен ҳар доим Эркиннинг эл-юртдаги обрў-эътибори, машҳурлиги, ардоқлилиги сабаблари ҳақида ўйлаганимда ундаги талант ва тиришқоқликдан ташқари мўътабар зотларнинг дуолари ҳам муқаррар равишда муҳим ўрин тутган, деган ақидага келаман.

Қасидани халқ ўртасида машҳур бўлиб кетиши, ҳар бир хонадонга кириб бориши, миллий гимн даражасига кўтарилиши айрим арбобларнинг ғашини келтирарди. Улар “шаккок”

шеърни халқ дили ва тилига тобора сингиб бораётганидан, бу орқали миллионлаб кишиларнинг миллий ғурури ўсишига кучли таъсир кўрсатаётганидан ташвишга тушганди. Ҳар хил чоралар билан қасиданинг зафарли юришини тўхтата олмасалар-да, уни сушлаштиришга ҳаракат қилиширди. Бунинг учун ҳар турли йўллари воситалар ишга солинди. “Ўзбегим”ни халқ ўртасида ижро этиб, уни янада кенгроқ оммалашувига хизмат қилаётган ҳофизлар зимдан таъқиб остига олина бошланди. Шубҳасиз, бундай шароитда энг катта калтак шоирнинг бошида синиши тайин эди. Қасидани таҳрир қилишни, шу йўл билан унинг кучини қирқишни таклиф қилувчи маслаҳатгўйлар, у ер бу ерига қалам уриб, ҳар хил дашномлардан шоирнинг ҳоли бўлишини истовчи соддадил ҳайрихоҳлар, ҳатто асарга ўзгартиришлар киритишни талаб этувчи раҳбарлар кўпайиб кетди. Аҳвол шу даражага бориб етдики, комфирқанинг олий даражадаги собиқ раҳбарларидан бири шоирни ўз ҳузурига чақириб қасидага янгидан 4–5 байт қўшишни талаб қилди. У бу байтларда нималар ҳақида сўз юритиши лозимлигини ҳам олдиндан “доноларча” белгилаб берди. Унинг фикрича, биринчи байтда рус халқининг улуғлиги, кейинги мисраларда рус халқининг барча миллату эллатларга раҳнамолиги, учинчи байтда Лениннинг инсоният, жумладан, ўзбек халқи тақдиридаги буюк хизматлари, тўртинчи байтда эса, ўзбек халқи советлар оиласида озод ва бахтиёр яшаётганлиги ҳақида ёзилиши шарт экан. Бунинг эвазига шеърят муҳлислари аллақачон талаб кетган “Ёшлик девони” китобини шу давргача мисли кўрилмаган даражада қайта нашр этиш, энг юқори баҳода қалам ҳақи тўлашга ваъда берди.

Шоир раҳбарга қараб, бамайлихотир шундай деди:

– “Ўзбегим” халқ ўртасида машҳур бўлиб кетди. Энди унга бирор байт қўшилса ҳам чипта ямоқдай бўлиб қолади. Боз устига бу фикрлар асар руҳига унчалик сингишмайди.

Бундай жавобни кутмаган раҳбар столни муштлаганча қолаверди...

Бахтимизга бу пайт замонлар анча ўзгарган, эркин фикрларга маълум даражада йўл очилган йиллар эди. Акс ҳолда

миллатпарварлик руҳидаги “Ўзбегим” Эркин Воҳидовга мислсиз доврўф келтириш билан бирга, бу асар учун у Чўлпон, Қодирий, Усмон Носирлар сингари маҳв этилиши, Худо кўрсатмасин, қаҳрамонона қасида шоирнинг сўнгги асари бўлиши эхтимолдан ҳоли эмасди.

“Ўзбегим” шоирни, бир томондан, ўз юртида ва чет мамлакатларда тез машҳур қилиб юборган, ҳеч муболагасиз, етти яшардан етмиш яшаргача бўлган миллатдошлар Эркин Воҳидов сиймосида ўз дард-аламларини баралла куйлаётган чинакам халқ шоирини кўриб, миллионлаб китобхонлар чинакам ихлос қўйган санъаткорлар сафига қўшган бўлса, иккинчи томондан, шоирнинг мислсиз изтиробларига ҳам сабабчи бўлди.

Таниқли тарихчи олим, профессор Ҳамид Зиёев “Қалбларга нур сочган “Ўзбегим” мақоласида ҳаққоний таъкидлаганидек, “Ўзбегим”нинг тарихий аҳамияти шундаки, у “ёв қочганда” эмас, балки қиличини қайраб турганда дунёга келди. У туғилганда собиқ коммунистик партиянинг улўф миллатчилик ва тоталитар сиёсати ҳукм сураб, миллий ҳис-туйғулар, ўз-ўзини англаш, она юрти билан ғурурланиш, фахрланиш сингари миллий манфаатлар эса ҳибсда эди. Иккинчи тарафдан, ёзувчилар, шоирлар, олимлар, умуман, зиёлилар кўпроқ ёппасига партиянинг “улўғвор миллий сиёсатини”, “социалистик тузумни” ва “пролетар интернационалиزمни”ни мақташ ва олқишлаш билан банд эдилар. Бундай қалтис шароитда фақат ўта жасоратли ва чинакам ватанпарвар кишигина партия чизиб берган чизикдан четланиши мумкин эди. У Эркин Воҳидов мисолида кўзга ташланди. Зеро, шоирнинг “Ўзбегим” шеъри оғзига қулф, оёғига кишан солинган халқнинг миллий ҳис-туйғуларини, сиёсий қарашларини шарҳлади. Унинг ўзлигини англашга чорлади. Эркин Воҳидов ушбу шеъри орқали амалда: Эй, ўзбегим! Сен ибратли давлатлар ва оламшумул аҳамиятга молик тараққиёт яратган халқнинг авлодисан, ўз насл-насабингни, буюк ўтмишингни ва қадр-қимматингни унутма, кўзингни оч! – деб жар солди. Бу ўша давр учун ошқора исёнкорлик эди”.

Ҳар бир сатридан ўз халқига, ватанига муҳаббат руҳи уфуриб турган мазкур фаҳрия ўзлигини унутаёзган миллион-миллион кишилар, истибдодга кўникиб, хатто уни мадҳ этишни асосий касбига айлантириб олган юзлаб ижодкорларни ғафлат уйқусидан уйғотди, уларга кучли таъсир кўрсатди. Эркин Воҳидовнинг чинакам қаҳрамон дейишга арзийдиган бу жасорати халқнинг йиллар мобайнида чўкиб қолган руҳини кўтариб юборди. Эркин куйловчи янги-янги асарларнинг майдонга келишига туртки бўлди. Шоирлар у томон, бу томонга қараб-қараб, ҳадиксираб бўлса-да, ўз кўнгилларидаги туйғуларини тараннум эта бошладилар.

1997

“ЁШЛИК ДЕВОНИ” ЁЗИЛГАН ЙИЛЛАР ВА КЕЙИН...

*Иброҳим Фафуров,
филология фанлари номзоди*

Эллигинчи-олтмишинчи йиллари адабиёт ҳақидаги собиқ совет мафқураси таъсиридаги олимлар ва шоирлар аруз керакми, у эскирди, замон талабларига ярамай қолди, совет кишиларини тўлқинлантирадиган мавзуларни ифодалашга ожиз, деб анча-мунча баҳслар олиб бордилар. Бу баҳслар бошданок беҳосил эди. Ҳосилсиз тугади. Баҳсдан пучак бошоқларгина қолди. Аруз гарчи ўлмаган эди. Чўлпон, Фафур Фулом, Ҳамид Олимжон унинг сара намуналарини битган эдилар. Булар шунчалар оҳангдор ва улуғвор эдики, уларни севмай, ёд олмамай, ҳаяжонга ботмай иложи йўқ эди. Лекин цивилизациялар ҳалокати замонлари бошланган ва ундан дарак берувчи ҳодисалар инсоният ҳаётида тез-тез рўй бераётган эди. Гарчи аруз ўлмаган, ўзбек шеърлятида Ҳабибий, Собир Абдулла, Чархий, Чустий, Уйғунлар унинг “деҳқонча” содда, ўта тушунарли намуналарини ёзишар, улар халқ орасида кўшиқларга солиб куйланарди. Ўзбек мақоми бир ёқаси аруз билан тирик, у аруз булоғи ёнидагина куйлай оларди. Лекин барибир аруз таназзулга учради, деган фикр кун тартибидан тушмаган эди.

...Эркин Воҳидов нима нарсани қоғозга туширса, дарҳол уни кимгадир ўқиб бериш ташвишига тушади. “Ўқиб бериш” унда ҳеч туганмас маънавий эҳтиёжга айланган. “Ўқиб бериш”-ни шоир чиндан яхши кўради. Биргина у эмас, ҳар бир ижодкор шу “ўқиб бериш” иштиёқига бегона эмас, ундан ўзини холи ва холис қилолмайди. Эркин Воҳидов ўзи ёзган асарнинг илк ўқувчига қандай таъсир қилишини билишни истайди. Одил Ёқубов: “Мен асарнинг қандай чиққанлигини асарни оққа кўчирадиган машинисткалардан биламан”, деб юра-

ди. “Ўқиб бериш” истаги бу асл асарни ёзишга ундаган, қаноатлантирган илҳомнинг давоми. У асарни вужудга келтирган илоҳий куч ҳали сўнмаганлигини билдиради. У ҳамроз қидиради. Нима дейсиз, сирлашиш илҳомнинг айни жўраси. Ҳамфикрлилик илҳомнинг кучига куч қўшади. Илҳомнинг лангиллаган чўғини сақлаб туради. Ижодкор буни ичдан жуда чуқур туяди. Шунинг учун доим ҳамфикр, ҳамрозга талпинади.

Миртемир ака бизга ишонарди. Шеърларини эски имлода қаламда қоралама қилиб ёзарди. Фикрларини қорада қоғозга тушириб, бизга ўқиб берарди: шуларни шеър қилса бўлади-ми? Кейин фикр қуюнларини уйқусиз кечаларда вазнга соларди...

Эркин Воҳидов 1960 йили ҳозирги Миллий университетни тугаллагач, ёшлар нашриётида муҳаррир бўлиб ишлади. Олтмишинчи йиллари биз ҳаммамиз муҳаррир эдик: Абдулла, Тўлқин, Сайёр, Шукур, Омон, Шавкат, Миразиз Аъзам, Рауф, Азим Суюн, Хайриддин... Нашриётлар ва таҳририятлар бизни ўз ишларига жалб этарди.

1963 йили Эркин Воҳидов Давлат бадиий адабиёт нашриётига шеърят редакциясига ишга ўтди. Бу ерда Миртемир, Миркарим Осим, Рамз Бобожон, Мирмуҳсин, Султон Акбарий, Фулом Шоди, Мирзиёд Мирзоидов, Лола Тожиева, Қодир Мирмуҳамедов, Малик Раҳмон, Рустам Комилов, Одил Шаропов сингари ижодкорлар ишлашарди. Рамз Бобожон ва Ҳамид Фулом Давлат бадиий адабиёт нашриётига бир неча йиллаб раҳбарлик қилган пайтлар нашриёт ва китоб чиқариш ишлари анча кенг ривожланган эди. Давлат бадиий адабиёт нашриётида яхши ижодий муҳит пайдо бўлган эди. Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Омон Матжон бу ижодий муҳитга янги нафас, янги тўлқин олиб киришди. Бу шоирларнинг ижод дунёсида қайнарзамон фасли бошланган, ижодий парвоз авж ва шиддат билан юксалиб борарди. Айниқса, Эркин Воҳидов ва Абдулла Ориповнинг ҳар янги туркум асарлари том маънода воқеа бўлар, асарлари тез тилга тушар, тез кенг тарқалар, халқ ичига ёйилар, оммалашарди. Эркин Воҳидов “Юрак ва ақл” деган машҳур китобидан сўнг тез орада “Менинг юл-

дузим” деб номланган китобини тайёрлади. Китобнинг марказига шу номдаги ижодий дастурий йўналишдаги шеърини қўйди. “Юрак ва ақл” туркумий шеърларидан сўнг шоир янги туйғулар ва шеърый тафаккур дунёсига кириб бораётганлиги, замоннинг соф интеллектуал масалаларига катта қизиқиш билан қараётганлиги равшан кўзга ташланаётган эди.

Эски дўстона удум бўйича, “Менинг юлдузим”ни бирга ўқиб чиқдик. Уни “Юрак ва ақл”нинг тадрижий давоми, айна чоғда янги бир бадий қирралар – новаторона белгилар – ўзгача бадий нафосатга чулганганлигини шоир ҳам, муҳаррир ҳам сезиб, англаб турардик. Эркин Воҳидов “Юрак ва ақл”дан сўнг принципиал ижодий мақсадни ўзига доимий одат қилиб олди. У янги китоб устида ўтирганда бунга “навбагдаги” китоб деб қарамасди. Ҳар бир китобига ижодидаги, катта шеърятдаги янги нафас деб қарарди. Ҳар бир китоби билан янги нафас очишга интиларди. “Менинг юлдузим” ҳам шундай янги нафас бўлди. Шоир билан муҳаррир қўлёмани кўраётганимизда, мундарижага киритилган тўрт-беш шўх, ўйноқи, ёшлик завқу шодликлари билан тўлиб-тошган “Лола”, “Ёшлигим”, “Фунча” сингари сурурли ғазалларга эътибор қилдим. Уларни “Тонг нафаси”да ҳам ўқиган эдим. Улар анча машҳур бўлган, тилга тушган, қўшиқ қилиб айтиларди. “Менинг юлдузим” сингари манифест тахлитдаги шеърлардан шакли, мазмуни, ўта оҳангдорлиги билан ажралиб турарди.

– Эркин ака, бу ғазалларни давом эттириш ниятингиз борми? Замонавий бир девон қилмайсизми? Бу ғунчалару лолалар ёшлик гулзоридан ўрин олишни истайди. У ғазаллар руҳида ёшлар ўқиб куйлаб юрадиган бир девон тузиш эҳтиёжи етилган... – дедим.

– Аруз ҳақидаги кеча-бугун бўлаётган паст-баланд, кўпроқ салбий гаплардан хабарингиз бор-ку. Қандай қабул қилишадиган арузни архаик деб кўпираётганлар?

Адабиётда ҳар бир шаклга янгидан жон ато этиш мумкин...

– Аммо, тўғри айтасиз. Аруздан ҳеч қачон юз ўгириб бўлмайди. Бу Навоидан, Шарқдан юз ўгириш билан баро-

бар, – шоир чуқур ўйлаиб қолди. Унинг ўйга ботиб хаёл кемасида сузиб ўтиришидан девон яратиш ўйи хаёлида ижодий ният каби учқун олганидан бўлса ажаб эмас, деб ўйладим. Ҳар қалай, ёшлик девонини яратиш фикри унинг юрагига ўрнашди. 1965 йили ора-сира бир-икки янги ғазал туркумларини ўқиб берди. 1966 йили шиддаткор илҳом авжида “Палаткада ёзилган дoston”ни тугатди. Уни ҳар куни эрта ишга келганда бобма-боб тўлиб-тошиб ўқиб турди. Қисқа бир пайт (чамаси бир ойга борар-бормас) ўта ёрқин, ўта актуал ва ўта самимий асар дунёга келди. Зилзила кунлари Вознесенскийдай рус шоири ҳам ўн кун Тошкентга келиб турди ва тошкентликларга катта мадад берди. “Тошкентда ўн кун бўлиб кўзим кўп нарсаларга очилди, – деб ёзганди Вознесенский бир китобининг дебочасида. – Улар қандайдир ўзгача самимий, ўзгача фидокорлик кунлари эди, бу кунлар балки менинг ҳаётимдаги энг муқаддас кунлар бўлгандир”. Эркин Воҳидовнинг асарида мана шу муқаддаслик ва мана шу бегараз самимият энг юксак инсоний даражада акс этди. Асар босилиб чиқиб катта шуҳрат қозонди. Оғизларга тушди. Кишиларни ўзаро яқинлаштирди. У замон воқеаларига худди “Буюк ҳаёт тонги” ва “Нидо” каби ҳайратланарли ҳозиржавоблик билан ёзилди. Замон воқеа-ҳодисаларига ҳозиржавоблик шу пайтдан бошлаб Эркин Воҳидовнинг яна бир ижодий принципига айланди. “Палаткада ёзилган дoston”нинг муваффақияти, шавқи, сурури шоирни янада ғайрат билан ишлашга отлантирди. Шу билан бирга, биз ҳам орада: “Эркин ака, бизнинг ўша адабий буюртмамиз нима бўлди? “Ёшлик девони” қачон тугалланади?” – деб сўраб туришни бас қилмадик. Шу йилнинг кузи, киши у қарийб ҳар куни туркум-туркум ғазаллар ёзиб келиб, Миртемир ака, Миркарим ака ва бошқа таниқли ижодкорлар давраларида ўқир, фикрлар қизир, эшитганлар адабиётда янги бир асар дунёга келаётганлигини сезиб қувонар, шоирни тўхтамай ёзишга чорлардилар. Шоир эса журъаткорлик билан тин олмай ишлар, туркум кетидан туркумлар дунёга келар, янги-янги мавзулар, радифлар, қофиялар, бадий воситалар очилар, теша тегмаган метафоралар туғилар, нарса-ҳодисалар-

нинг ўзгача бир қирралари намоён бўларди. Кўз ўнгимизда арузий шеъриятимиз янгиланар, янги замон девони дунёга келарди. “Ёшлик девони”нинг ғазаллари халқнинг тафаккур тарзига табиий кириб борди. 1967 йил ичи ҳам яна янги туркумлар вужудга келди. Мана шу фикр ва туйғу пўртаналари ичида энг ёрқин юлдуз ҳам осмонда балқиди: “Ўзбегим” туғилди. Кейин орадан беш йил ўтгач, “Ўзбегим”га уйқаш “Инсон”, “Кўллар”, “Ўзбекистон” қасидалари яратилди. Тарихий қасида янги замонавий қиёфа ва мазмундорлик касб этди. Шу тариқа XX аср ёшларининг девони пайдо бўлди. “Ёшлик девони” шеър дунёсини янги оҳангдорлик, янги бадиият ва янги мазмундорлик билан бойитди.

ЭРКИН ЗАМОН ШОИРИ

*Абдулҳаким Шаърий Жузжоний,
юридик фанлари доктори*

Эркин Воҳидов эллигинчи йиллардан ўзбек шеърляти кўкида порлаб турган юлдузлардан бири ҳисобланади. Унинг ижоди юксак инсоний фикрлар, эркинлик ва адолатга интилиш туйғулари, жуда нафис лирик тахайюл ва тасаввурлар, эзгулик ва гўзалликка муштоқлик ғоялари билан йўғрилгандир.

Соҳибқирон Амир Темур ҳимоясида Самарқанд шаҳрида ҳаёт кечириб, турли фанлар, жумладан, “маоний” илмида мангу ва барҳаёт асарлар ёзиб қолдирган аллома Саъдуддин Тафтазоний (XIV аср) ўзининг асарларида “инбисот” (очилиш, кенгайиш) ва “инқибоз” (ёпилиш, йиғилиш)га сабаб бўлишни шеърнинг асосий хусусиятларидан деб таъкидлаган эди. Унга кўра вазнли ва қофияли сўзда, тахайюл ва тасаввур етишувчида “инбисот” ва “инқибоз” туғдира олмаса, яъни унинг қалбида хурсандчилик туйғулари ёки ғам, қайғу ва маҳзунлик ҳиссиётини уйғота олмаса, бундай сўзни шеър ҳисоблаш мумкин эмас. Бундай вазн ва қофияли сўзлар фақат “назм” ёки “манзум” сўздан иборат бўлади.

Эркин Воҳидов шеърлятида ушбу хусусият кучли даражада мавжуд бўлиб, шоирга ўз қалбидаги кечинмаларни том маънода бошқалар қалбига ўтказиш имкониятини беради. Эркин шеърларининг кенг кўламда тарқалиб ўқувчиларга манзур бўлган ҳолда, улар томонидан ниҳоятда ихлос ва самимият билан кутиб олиншининг сабаби ҳам шунда бўлса керак.

Эркин Воҳидов замон шоири. У ҳар доим давр талаби, ҳаёт истаклари, вақт заруратини сезиб, кўпинча бошқалар кўзидан ўзини яшириб турадиган нарсаларни ҳам кўра олади. Шу жиҳатдан ҳам у яратган асарлар, ўзининг илғор фикрлари

ва ҳаётийлиги билан ўқувчиларда миллий ғояларни уйғотиш учун бир муассир туртки сифатида хизмат қилиб келди ва ҳамон хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон мустақиллиги Эркин Воҳидовга қанот бағишлади. У мустақилликда ўзбек халқининг энг эзгу, энг қимматли армонларидан бирининг рўёбга чиқишини кўрди. Истаклар унинг тасаввури учун чексиз уфқлар очиб берди.

Эркин Воҳидов – исёнкор шоир. У одамларни манқуртлик сарқитлари ва руҳий асорат кўринишларига қарши курашга чорлайди. У одамларни маънавий асорат ҳиссиётини йўқотишга сафарбар қилиб, кўнгилларда миллий ғурур ва порлоқ ўтмишга ишонч уйғотади:

*Бургут эдинг парвози баланд,
Сенда ҳам бор зулфиқор, дулдул.
Нечун увол мусича монанд
Юрагингда макон тутган қул.
Кел уйқулик кўзингни оч сен,
Ўз ҳолингдан қаҳ-қаҳ уриб қул.
Шундай қулки ичингдан қочсин,
Юрагингда макон тутган қул.*

(“Яхшидур аччиқ ҳақиқат” мажмуидан).

Бу ўринда унинг машҳур қасидаси устида бир оз тўхталиб ўтишга тўғри келади.

Бундан кўп йиллар муқаддам, ўзбек миллатининг ғурури, миллий руҳияти, миллий ўзлигини ўлдириш ва унинг маданий ёдгорликларини йўқотишга қаратилган тоталитар тузум томонидан олиб борилаётган мустамлакачилик сиёсати авж олган бир пайтда Эркин Воҳидовнинг аруз вазнида ёзилган “Ўзбегим” номли фахрияси, тарих нидоси сингари нафақат Ўзбекистон ҳудудида, балки барча ўзбеклар яшайдиган ўлкаларда кенг кўламда янграб кетади ва кўп йиллар ҳукм суриб келган сукутни синдириб, оз вақт ичида ўзбек халқининг миллий фахриясига айланди.

Ушбу шеърнинг қиличдек ўткир сўзлари, ҳар бир ёпиқ кўнгил эшигини очиб киришга қодир бўлган мазмуни тагида

нима ётарди, унинг жозибали ибораларида қандай сеҳрли куч мавжуд эди? Ҳаммадан аввал ушбу қасида, тоталитар ҳоқими-ятга, қизил мустамлакачилар сиёсатига қарши, ўзбек халқининг эътирози эди. Қасида Фитрат, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Усмон Носирлардан кейин, истибдод даври жараёнида, халқ бўғзида бўғилиб келаётган фарёднинг озод бўлиши эди. У улус яширин дард-аламининг инъикоси, ҳоким тизим истакларига мағрур халқнинг рад жавоби эди. Шунингдек, қасида ўзбек халқи буюк ва кўп қиррали тарихининг мангулиги, эркинлик, мустақилликка нисбатан ўзбек халқи муштоқлигининг қатъий бир кўриниши эди. Қасида оз муддат ичида жаҳон миқёсида, Европа ва Америка, Афғонистону Арабистон, Туркия ва бошқа ўзбеклар яшайдиган ўлкаларда одамлар оғзига тушиб, ундан нусхалар кўчирила бошлади, хорижий радиолардан қайта-қайта ўқилди.

Мазкур қасида истибдод даврида бўғилиб ўқилган бўлса, мустақиллик эълон этилгандан кейин эркин янграй бошлади ва миллий ғурур нашидасига айланди.

Эркин Воҳидовнинг ушбу фахрияси шу қадар кучли ва жозибали эдики, ҳар бир ўзбек унинг сатрларида ўз миллатининг ҳақиқий қиёфаси ва ўз миллий истакларининг инъикосини кўра олди. Тезликда ундан илҳомланиб, унинг вазну қофиясида ёки унга ўхшатиб, қасидалар, ғазаллар ва бошқа жанрларда шеърлар ёзила бошлади. Жумладан, афғонистонлик ўзбек шоирлари ундан чуқур илҳомландилар. Улар жумласидан М.А.Матин, Андхўйи, Ашраф Азимий, Ҳафиз Сарпулий ва М.Олим Лабибни эслатиб ўтиш мумкин. Қуйида Ашраф Азимий ва М.О.Лабиб шеърларидан баъзи бир байтларни мисол суратида тақдим этамиз. Ашраф Азимий шеърдан:

*Қад кўтарган боги олам ичра шамшод,
 ўзбегим,
 Бу чаман озодаси сен, сарви озод,
 ўзбегим!*

Нотавон гам чеккан ўғлонинг, муҳаббат
истарам,
Сендан эй отам-бобом, эй менга аждод,
ўзбегим!

Айрилиқ кузнинг шамоли етмасун
бўстонингга,
Бирлику ваҳдатда доим яшина обод,
ўзбегим!

М.О.Лабиб шеърдан:

Эй буюк шавкатли даврон этган
ижод, ўзбегим,
Эски тарихдан бошлаб, янги
милод, ўзбегим!

Кенг фазога ваҳ нехуш қоқдинг
қанот лочин каби
Қолди тишлаб бармогин ҳасратда
сайёд, ўзбегим!

Чун насибанг бўлди истиқлол қутлуг
неъматини,
Шукр қилким, ушбу неъматдур
худодод, ўзбегим!

Эркин Воҳидов ўзининг турли асарларида бадиий ифодалар билан ва “Яхшидур аччиқ ҳақиқат”ида қатъийлик билан тоталитар тузум ва коммунистик ғояга қарши кўтарилиди, унинг тажовуз ва тааррузга асосланган сиёсатини қоралаб келди. У 1989 йил апрел ойида ёзган “Изтироб” шеърда бундай деган эди:

Халқимга қадрингни бил, десам агар,
Кураш, ҳақни ошкор қил десам агар,
Бу қутқу аталса, давлатга зарар,
Қанча азоб бўлса, тортганим бўлсин.

*Тифлисида халқ узра танк юборган зот,
Шайнин қилар бўлса қонун эҳтиёт,
Ўша зот коммунист бўлса, мен, ҳайҳот,
Фирқа дафтаримни отганим бўлсин.*

Эркин Воҳидов Ўзбекистон халқ шоири, айна ҳолда атоқли ва иқтидорли мутаржим. Бу соҳада унинг юксак истеъдоди ва ҳайратлантирувчи кучи, немис адабиётининг буюк вакили Гёте шоҳ асари бўлмиш “Фауст” китобининг шеърий таржимасида яққол кўзга ташланади.

Мен бундан қирқ йиллар муқаддам машҳур мутасаввиф шоир Муҳаммад Иқбол Гётенинг “Шарқий ва ғарбий девон” асарига жавобан ёзган “Паёми машрик” асарини ўқиб, Гёте асарларига ниҳоят қизиққан эдим. Бир оз муддатдан кейин “Фауст” китобининг форсча насрий таржимасини ўқиб, ушбу асар нималиги ҳақида кўп маълумотга эга бўлдим. Анча муддат ўтгандан кейин Эркин Воҳидов томонидан ўзбек тилига таржима қилинган “Фауст” китобини дўстларимдан бири менга юборди. Мазкур таржима икки нуктаи назардан мен учун қизиқарли эди: биринчидан, Гёте шарқ адабиёти, шарқ руҳонияти, ислом дини, айниқса, Куръони карим таълимотига ниҳоятда ихлос, ҳурмат ва самимият билан ёндашган ҳолда, “Шарқий ва ғарбий девон”ни ёзиб, Шарқ ва Ғарбни бири-бирига яқинлаштиришга уринган эди. Шу сабабли унинг ушбу буюк драматик асари мен учун бир ажойиб жозибали асар эди. Иккинчидан, жаҳон адабиётининг дурдоналаридан бири ҳисобланган ушбу шоҳ асарнинг ўзбек тилига шеърий таржима қилиниши, менинг наздимда катта бир маданий ҳодиса ва адабий ютуқ эди.

“Фауст”нинг ўзбекча шеърий таржимасини оз муддат ичида неча марта ўқиб чиқиб, ундаги драматик воқеалар, сеҳрли ҳодисалар, чуқур фалсафий қарашлар, “офоқ ва анфос”да (моддий дунё ва руҳлар дунёсида) бўлиб ўтадиган мармуз ҳаракат ва фалсафиятлар, турли-туман ажойиб саҳналардан сеҳрланардик. Асар менда шу қадар кучли таъсир қолдирдики, унинг мутаржими Эркин Воҳидовга Навоий “Ҳайрат ул-аб-

роҳ”и вазнида бир манзум мактуб ёзмоқчи бўлдим. Лекин баъзи бир оддий нарса ҳам бирон бир ишнинг бажарилиши йўлидан тўсиқ бўлиб қолиши мумкинлиги каби “Воҳидов” сўзига қофиядош сўз тополмаганим сабабли назарда тутилган шеърӣ мактуб ёзилмай қолди.

Мен назарда тутган мактубимда Эркин Воҳидовни шоҳ асарнинг шоҳ таржимаси билан табриклар, уни Гётенинг фалсафӣ қарашлари, ғайри табиӣ мавжудот оламида юз берадиган ҳайратлантирувчи, айни ҳолда ниҳоят гўзал ва ёқимли драматик сахналарни, ишқӣ ҳодисалар ва кечинмаларни, жуда содда, равон ва тақаллуфсиз иборалар, сўзлар ва янги сўз таркиблари билан бадӣӣ ифодалашга муваффақ бўлганлиги муносабати билан қутламоқчи эдим.

Гёте 1819 йил ўзининг “Шарқӣ ва ғарбӣ девон” деб аталган китобида Шарқ руҳониятидан илҳомланиб, бир қатор шеърлар ва мақолалар ёзган. У бир шеърда бундай деган эди: “Ўзлигини билиб олиб, бошқаларни ҳам таниган киши, шунини ҳам билиб олиши керакки, Шарқу Ғарбни бир-биридан ажратиш мумкин эмас. Инсонлар ҳар иккаласида (Шарқу Ғарбда) ҳаёт кечириши менга жуда ёқади. Ҳам Шарқ, ҳам Ғарбга эътибор қаратилса, жуда яхши бўларди”. Эркин Воҳидов Шарқ руҳониятининг йирик марказларидан бири бўлмиш Туркистон ўлкаси фарзанди сифатида “Фауст” китобининг таржимаси билан Туркистон халқи, айниқса, ўзбек халқига, немис халқи классик адабиёти дурдоналарини маърифӣ қилиш ва уларнинг руҳӣ дунёси эшигини очиб бериш йўлида таҳсинга сазовор қадамлардан бирини босишга муваффақ бўлди. Воҳидов “Фауст”ни таржима қилишда шундай даражада кўтарилдики, асар ўзбек тилида ижод қилингандек сезилади.

Мен фурсатдан фойдаланиб, ҳам ўзим, шунингдек, Афғонистон ёзувчилари уюшмаси, Афғонистон Амир Алишер Навоӣ фарҳанги анжумани номидан азиз дўстимиз Эркин Воҳидовни умр ва ижодининг сара, етук палласи билан қутлайман. Саломатлик ва бахтиёрлик тилаб қоламан.

Ч Ў Қ Қ И

*Абдулла Улугов,
филология фанлари номзоди, доцент*

Тоғлар чўққилари билан улуғвор кўринади. Тоғларнинг осмон билан бўйлашиб, булутларга «осилиб» турган чўққилари кўнгилга аллақандай сурур, завқ бағишлайди. Уларга қараганда кишининг кайфияти беихтиёр кўтарилади, кўнгил кенгайди, чарчоқ босган вужудга қандайдир бир қувват, куч сизиб киради. Ижод аҳли ҳам тоғларга ўхшайди. Улар ҳам ўз фаолиятида баланд-паст турли чўққилар яратишади. Бу чўққилар узоқ манзиллардан, олис замонлардан бўй чўзиб туради. Уларга ҳамма қарайди, баҳра олади. Фирдавсийнинг «Шоҳнома»си, Низомий Ганжавий, Хусрав Деҳлавий, Алишер Навоий «Хамса»лари неча асрлардан бери худди улуғвор тоғ чўққилари каби одамлар қалбига маънавий-руҳий қувват бериб келади.

Шоир, ёзувчи, ҳайкалтарош, рассом, бастакор битта-иккита эмас, балки жуда кўп асарлар ижод қилишади ва уларнинг барчаси ижодкор учун бирдай қадрли саналади. Чунки ҳеч бир асар, у кичик ёки катта бўлишидан қатъий назар ўз ўзидан, осонгина вужудга келмайди. Ижодкорнинг ҳар бир асари учун сарфлаган кучи, қувватини бирор бир мезонга солиб ўлчаб бўлмайди. Оддийгина пейзаж, фард, рубоий, туюқ ҳам дoston, роман, маҳобатли ҳайкал ҳам ижодкорнинг хаёли, тасавури, қалб кўрини «сўриб» пайдо бўлади. Шундай бўлса-да, асарлар бир-биридан фарқ қилади. Бу уларнинг мавзуси, жанри, яратилган даври билан боғлиқ эмас. Асарлар бир-биридан, аввало, мазмундорлиги, жозибadorлиги, таъсирчанлиги, мусиқийлиги, кўркемлиги жиҳатидан фарқ қилади. Шоир, ёзувчи, рассом, ҳайкалтарош, композитор барча асарларининг баркамол, мукамал бўлишини истади. Шунга

интилади, ҳаракат қилади. Аммо бунга эришолмайди. Унинг асарлари ҳар қанча уринганида ҳам «бўй-басти» жиҳатидан ҳеч қачон тенг, баробар чиқмайди. Шунинг учун Микеланжело, Леонардо да Винчи, Рафаэл каби буюк мусаввирларнинг ҳам, Фирдавсий, Низомий, Дехлавий, Саъдий, Хофиз каби улуғ шоирларнинг ҳам асарлари бир хил эмас. Шекспир, Гёте, Достоевский, Толстой, Тагорнинг асарлари таъсир кўлами, бадиий даражаси жиҳатидан ҳар бири ўзига хос.

Бу ҳар хиллик адабиёт тарихи учун ҳам хос ҳодисадир. Миллий адабиётлар тарихида баъзи даврларда юксалиш, айрим пайтларда эса таназзул содир бўлади. Навоий ижоди туйфайли ўзбек адабиёти улкан юксалишга эришган. Кейинги асрларга келиб, аксинча манзара кўзга ташланади. XX аср ўзбек шоирлари, ёзувчилари ижоди ҳам ранг-баранг. Бу давр ўзбек адабиётида «Ўткан кунлар», «Меҳробдан чаён», «Кеча ва кундуз», «Сароб», «Навоий», «Мирзо Улуғбек», «Улуғбек хазинаси», «Кўҳна дунё» каби асарлар осмонга бўй чўзган чўққидай кўринади. Ваҳоланки, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Мақсуд Шайхзода, Одил Ёқубов булардан бўлак ҳам яна қатор асарлар яратишган. Шундай бўлсада, ушбу асарлар уларнинг ижодида алоҳида ажралиб туради. Бу ижодкорларнинг сўз санъаткори сифатидаги ўзига хос маҳорати айни шу асарларда яққолроқ кўринади. Шоир Эркин Воҳидов ижодида эса «Рухлар исёни» достони алоҳида ажралиб туради.

Эркин Воҳидов - сермаҳсул ижодкор. У жуда кўп шеърлар, қатор дostonлар, драмалар яратган. Аммо унинг юзлаб шеърлари, ўнлаб дostonлари ичида «Ўзбегим», «Инсон», «Тирик сайёралар», «Арслон ўргатувчи», «Шарқий қирғоқ» каби асарлари бамисоли чўққилардай юксак кўринади. Бу чўққилар ичида яна бири бор. У – барчасидан баланд, мухташам. Унда шоир истеъдодининг энг ёрқин жиҳатлари мужассамлашган, унинг безовта қалбидаги оғриқлар таъсирчан ифода-ланган. Эркин Воҳидов ижодининг юксак чўққисига айланган «Рухлар исёни» достони

*Бу дунёнинг
Қувончи кам
Дарду гами-зиёда*

деб бошланади. Бу ҳикматомуз мисралардан олдин Назрул Ислоннинг:

*Тугилгансан озод, мудом
Озод бўлиб қол!*

деган сўзлари келтирилади. Достоннинг умумий мундарижаси айти шу пешсўзда мужассамлашади.

«Рухлар исёни» достони мавзуси адабиётнинг абадий муаммоси – инсон эрки, озодлиги учун курашга бағишланган. Инсон эрки эса, аввало, унинг ватани озодлиги, мустақиллиги билан боғлиқ. Шу боисдан ушбу муаммо нафақат адабиётнинг, балки инсониятнинг азалий ва абадий дарди, ташвиши бўлиб келади. Инсон эрки, ватан озодлигининг аҳамияти, қадри ҳеч қачон пасаймайди. Бу муаммо, айниқса, XX аср бошларида ниҳоятда кескинлашди. Бутун дунёда халқлар ўз озодлиги, эрки учун курашга отланди. Эрк, озодлик душманларига қарши курашда ижод аҳли олдинда турди. Уларнинг сўзи, даъвати энг замонавий қуроллардан-да қудратлироқ кучга айланди. Ўз мустақиллиги учун курашган халқлар тарихи буни тасдиқлайди. XX асрда мустақиллик, озодлик, эрк учун олиб борилган курашларда шоирлар генераллар, ҳарбий саркардалар, қўмондонлардан кўра кўпроқ хизмат қилди. Уларнинг жасорати, фидоийлиги ҳар қандай жанговар қаҳрамонликдан кўра юксакроқ турди. Шоирлар эрк, озодликка ҳаммадан кўра кўпроқ интилиши айнан сўнги икки юз йилликда ёрқинроқ намоён бўлди. Шоир Эркин Воҳидов:

*Аммо ғамдан қочмоқнинг ҳам
Тадбири кўп дунёда*

деб ғамдан қутулиш, халос бўлиш усулларини бир-бир таърифлар экан:

*Лек оламда бир дард борки,
Унга сира нажот йўқ,
Бу азобга ким дучорки,
Унга кун йўқ
Ҳаёт йўқ...
Бу – шоирнинг дилин эзган
Истибдоднинг дардидир*

дейди. Достонда Назрул Ислом шу дард билан оғриган, азоб чеккан ватанпарвар шоир сифатида гавдалантирилади. «Рухлар исёни»да мустамлакадан азоб чекаётган Ҳиндистондаги аҳвол умумлаштирилиб қўйидагича тавсифланади:

*Кўргилик бу, деди ҳинду,
Тақдир, деди мусулмон...*

Инглизлар томонидан мустамлакага айлантирилган Ҳиндистондаги Ғожавий аҳвол, ҳинд ва мусулмонлар ўртасидаги низо, адоват, турли мазҳаблар орасидаги зиддият улуғ ҳинд адиби Рабиндранат Тагор асарларида ҳаққоний гавдалантирилган. Ёзувчининг «Гоурмаҳон» романида, жумладан: «Агар мушук ёнингда ўтириб овқат еса, буни ҳеч ким ёмон деб билмайди. Лекин овқат еб турганинда эшикдан бошқа мазҳабдан бирон киши кириб қолса, овқатни чиқариб тўкишни буюрадилар... Бизда паст мазҳабларнинг, ҳатто ибодатхоналарга кириши ҳам манъ қилинган», дейилади.¹ Мазкур романда бир оила аъзоларининг турли хил мазҳабларга кириб кетгани, улар ўртасида ички низо, келишмовчиликлар авж олгани, мустамлакачилар бундан устомонлик билан фойдалангани, улар ҳинду мусулмонларни бир-бирига қарши қўйиб, турли низо, можаролар чиқаргани таъсирчан тасвирланади. Ҳинд мазҳабидагиларнинг ақидаларига кўра олий табақа кишилари паст табақадагиларнинг ёки бошқа диндаги одамларнинг идиш-товоғидан фойдаланса, у ўзини булғанган, ифлослантирилган, мурдор қилинган саналиши турли воқеаларда гавдалантири-

¹ Тагор Р. Асарлар. Саккиз томлик. 2-том.–Т.: Ўздавадабнашр, 1960. 186-бет.

лади. «Рухлар исёни» достонида бу тарихий ҳақиқатга қуйидагича ишора қилинади:

Икки жондош эл аро дин
 Яна солди адоват.
 Аслида-ку ҳаёт огу,
 Турмуш ўзи-зимистон.
 Айбдор эмас бунга ҳинду,
 Гуноҳқормас мусулмон.
 Аслида-ку...
 Беизтироб
 Хўплаб қора қаҳвони,
 Деразадан оқ тан жаноб
 Кузатар мижарони.
 У кўп хурсанд,
 Лабда кулгу,
 Кўзи чақнар комрон.
 Мусулмонни янчар ҳинду,
 Ҳиндни эса мусулмон.
 Жаноб шодон,
 Улашмоқда
 Ниятнинг энг улуги.
 Ҳосил берди шу тупроқда
 Эккан нифоқ уруги.
 Бўлмасин, деб қилар орзу,
 Бу низога ҳеч поён.
 Майли,
 Кўпроқ ўлсин ҳинду,
 Кўп қирилсин мусулмон.

Жаҳолат авж олиб, қирғин юз бераётган пайтда виждонли кишилар томошабин бўлиб туролмайди. Айниқса, Назрул Ислон сингари ўтюррак шоирлар бундай пайтда адолатсизликка тоқат қилолмайди. Эркин Воҳидов ана шу ҳақиқатга алоҳида эътибор қаратган. У эрк, озодлик деб тўлиб-тошган шоир қалб кечинмаларини қуйидагича ифодалайди:

*Шоир бўлсанг
Қаламингни
Найза қилиб тутолсанг.
Юракдаги аламингни
Оқ қозғозга тўколсанг.*

Достоннинг айна ўринлари Эркин Воҳидовнинг эрксевар шоир Назрул Ислом руҳиятидаги исёни аниқ англаганини билдиради.

«Рухлар исёни» достонида Назрул Ислом образи Эркин Воҳидов учун фон вазифасини бажаргани билиниб туради. Эркин Воҳидов ўтюррак бенгал шоирининг фожиали тақдири, унинг хаёл, кечинмаларини баён этиш орқали ўзининг ҳақиқат, жаҳолат ҳақидаги дардли ўйларини изҳор этади. Достонда Назрул Ислом таржимаи ҳоли батафсил баён этилмагани ҳам шундан далолат беради. Достонда ривоятлар алоҳида ўрин тутади. Улар шоирнинг фожеий қисматига боғланган. «Абадият ҳақида ривоят», «Фидойлик тўғрисида ривоят», «Жаҳолат тўғрисида ривоят», «Шоҳи Жаҳон ва Аврангзеб ҳақида ривоят», «Зоҳидлар ва орифлар ҳақида ҳикоят» мавзу жиҳатидан турлича бўлса-да, мазмун жиҳатидан улар бир-бирини тўлдирди. Бу ривоятларда нафақат ўтмиш, балки ҳозирги замоннинг ҳам аниқ манзараси кўринади. Чунки барча замонларда барча халқлар учун ҳикоят ва ривоятлар ўзига хос ибрат бўла олади. Инсоният тарихида Назрул Ислом сингари фожеали тақдирлар талайгина топилди. Жаҳолат ҳаётда турли кўринишларда намоён бўлади. Лекин бунда ҳаммиша истеъдодли кишилар жабр кўради. Чунки улар бошқаларга ўхшамайди, «қолип»ларга тушмайди. Назрул Ислом сингари фидойилар англаган ҳақиқатларни бошқалар кечикиб тушунади. Ўз замондошларидан олдинда юрганлар доимо турли тўсик, ғовларга дуч келади. Улар бошқаларнинг янги манзилларга ўтиши учун «кўприк» бўлади. Кўприк эса оёқлар остида эзилиб, кишиларнинг узоғини яқин қилади. Унинг қадрига ҳамма ҳам етавермайди. Назрул Исломнинг тақдири ҳам шундан далолат беради.

Достондаги ривоятларда инсон қисматининг мураккаблиги, кишилараро муносабатлар чигаллиги, одамларнинг ҳақиқатни англаши осон кечмаслиги, бу йўлда кўп йўқотишлар, қурбонлар беришга тўғри келишига эътибор қаратилади. Бу ривоятлардаги ҳақиқатлар ҳаётий асосга эга эканлиги Назрул Ислом қисматида кўрсатилади. Шу боисдан «Рухлар исёни»да ҳақиқат ва ривоят узвий бирлашиб кетади. Достоннинг «Тутқунлик» бобида Назрул Исломнинг ҳибсдаги ўй-кечинмалари баён этилади. Зиндонда онасини ўйлаб, азоб чекиб ётган шоирнинг дилидан айнан шундай аламли кечинмалар кечишига китобхон ишонади:

*...Одамлардек беозор, тек
 Яшаб юрсам нетарди.
 Менга толе,
 Сенга тинчлик
 Балки насиб этарди.
 Булбулларга,
 Гулларга маст
 Ёзсам фақат газаллар,
 Балки мени
 Миршаблармас,
 Изларди ёш гўзаллар.
 Менга ҳам ёр сокинлигу
 Сенинг ҳам йўқ бу дардинг;
 Мен – уйлик,
 Сен - келинлигу
 Набиралик бўлардинг...
 Не қилайки,
 Одамлардек
 Яшолмадим дунёда.*

Назрул Ислом сингари фидойилар – фавқулодда шахслар. Ҳар қанча истаган, интилган билан бошқалар улардай бўлолмайди. Фидойилар юксак мақсад йўлидаги шижоати билан бошқалардан фарқ қилади. Аммо улар ҳам изтироб, укубат-

лар гирдобида қолган чоғида баъзан бошқалар сингари беғам, тинч, сокин яшагиси келади. Оддий кишиларнинг ҳаёт тарзига ҳавас қилади. Эркин Воҳидов ана шу ҳақиқатдан келиб чиқиб, Назрул Ислоннинг инсоний дунёсини гавдалантиради.

Қаҳрамонни оддий бир одам сифатида гавдалантириш ҳамisha ижодкорнинг асосий мақсади саналади. Чунки ижодкорнинг асарига, аввало, шу мезондан келиб чиқиб баҳо бериллади. Искандар, Хусрав, Фарҳод каби шоҳ ва шахзодалар образи ҳам, аввало, ҳукмдор эмас, оддий одам сифатида эътиборни тортади. Ўқувчиларни шоҳлар, султонлар, лашкарбошилар ёки олимларнинг сиёсий, илмий-ижодий фаолияти эмас, оддий одам сифатидаги қувончи, қайғуси кўпроқ қизиқтиради. Шу боисдан «Рухлар исёни»да Назрул Ислоннинг шоир сифатида исёнкорона руҳий кечинмаларидан аввал унинг онасини ўйлаб изтиробларга тушиши бериллади. Достоннинг айнаи ўринлари диққатни кўпроқ тортади. Назрул Ислон ўзининг инсоний кечинмалари боис ўқувчига янада яқинлашади.

Достонда Назрул Ислоннинг шоирлар билан хаёлан суҳбати бериллади. У тош деворларига бош қўйиб, хаёлан Рудакий, Навоий, Бобур билан суҳбатлашади. Уларнинг зиддиятли тақдирини тасаввур қилади. Насимий, Машраб, Пушкин, Лермонтовнинг фожиали қисматини ўйлайди. Ва бундан ўзига тасалли олади. Чунки шоирга шоирнинг ҳаёти, тақдири кўпроқ таъсир қилади. Шоир ҳам ўз касбдош-қисматдошларини ўзига яқин олади. Назрул Ислон образини гадалантиришда айнаи шу жиҳатга эътибор қаратилади. Достоннинг ушбу ўринлари бехиётёр шоирнинг «Ўзбегим», «Инсон» қасидаларини ёдга солади. Бу эса «Рухлар исёни»да шоир ижодига хос энг яхши хусусиятлар мужассамлашганидан далолат беради.

Достонда турли ривоят ва нақллардан салмоқли хулоса чиқарилади. Бу хулосаларда Эркин Воҳидовнинг ижодкор сифатидаги ички изтироблари яққол сезилиб туради. Жумладан, «Олий руҳлар тўғрисида нақл»да шундай дейилади:

*Улар борки – бизлар одам,
Ҳақиқат бор беомон.*

Яхшилик ҳам,
 Ёмонлик ҳам
 Қайтар бир кун бегумон.
 Биз мабодо, қилсак гуноҳ
 Ҳар қанчаки хилватда,
 Олий руҳлар
 Бўлур огоҳ,
 Жазо берар, албатта.
 Лаззат ширин,
 Давлат ширин,
 Ҳеч тўймаслар одамлар.
 Руҳлар борки,
 Бир-бирларин
 Еб қўймаслар одамлар.

Бу сатрлар шоирнинг ўз замондошлари, келгуси авлодларга ўғитидай таассурот уйғотади. Бу каби ўғит, панд-насиҳатлар эса азобли ўйлар, изтироблар туфайли қалбдан отилиб чиқади. Шоирнинг ўз-ўзига тилаги ҳам шуни намоён этади:

Кел, эй кўнглим,
 Руҳларни сен,
 То борсанки, қилгин ёд.
 Кимлар уни виждон десин,
 Кимлар десин
 Эътиқод.
 Аммо улар
 Дунёда бор!
 Шак келтира кўрмагин,
 Мени нопок йўлдан
 Зинҳор,
 Зинҳор олиб юрмагин.

Эркин Воҳидов ўз ижодининг бу чўққисига осонгина чиқиб олмаган. «Руҳлар исёни» 1978–1979 йилларда яратилган. Эркин Воҳидовнинг илк шеърлари эса ўн тўрт ёшида, у 7-

синфда ўқиб юрган пайтида эълон қилинган. Маълум бўладики, «Рухлар исёни» дostonини яратгунча шоир салкам ўттиз йиллик ижодий йўлни босиб ўтган. Бу даврда у юзлаб шеърлар, ўнлаб дostonлар ёзган, қатор китоблар чоп эттирган. «Сайланма»лар чиқарган. И. Гётенинг «Фауст» асарини таржима қилган, С. Есенин, А. Блок, М. Светлов, А. Твардовский, Р. Ҳамзатов каби машҳур шоирларнинг шеърларини ўзбекчага ўгирган.

Шоирнинг дастлабки шеърларида ҳаёт кувончлари ҳаяжонга тўлиб таъриф-тавсиф этилган. Уларда романтик ҳаёллар, ишқ-муҳаббатдан бахтиёрлик нашидаси жўшқин мисраларда куйланган. Илк дostonларда ҳам шоир ҳаётни чиройли ташбеҳларда ифодалаган. Нозик ташбеҳлар, чиройли хулосалар шоир шеър дostonларининг ўзига хос безагига айланган. «Рухлар исёни»гача яратилган асарларида ижодкор ўзбекона сўзнинг янгича маъно товланишларини очишга, унинг мусикий оҳанглариини кашф этишга интилган. Эркин Воҳидовнинг шоир сифатидаги ўзига хос маҳорати, санъаткорлиги кўпроқ шунда кўринган.

Тўғри, шоир «Нидо» дostonида, ўша даврдаги аксарият асарларидан фарқли ўларок, қалбидаги аламлар ҳақида очикроқ сўзлаган. Унда шоирнинг фарзандларини ота-она меҳридан бебахра қилган урушга нафрати ёрқин ифодаланган. Шу боисдан «Нидо» уруш укубатларини тортаётган қалби ўксик инсоннинг туганмас изтиробини, нидосини сифатида таассурот уйғотади. «Рухлар исёни» дostonида эса шоир қалбидаги изтироб, нидо доирасини янада кенгайган. Унда шоирнинг ҳаёт мураккабликлари, инсон табиати ҳақидаги аламли ўй-мушоҳадалари кўламлироқ, теранроқ намоён бўлган. Шоир дostonда оддий ривоят, хикоятлардан ҳам чуқур, таъсирчан маълумлар чиқарган, ҳар бир ҳодисада сир, ҳикмат борлигига эътибор қаратган. «Рухлар исёни» шу каби жиҳатлари билан ҳам шоирнинг юксак ижодий чўққисига айланган.

Барча асарлар учун ҳаёт зиддиятлари, эзгулик билан ёвузлик курашини асосий мавзу саналади. Айрим асарларда кишининг ғайрининсоний хатти-ҳаракатлари очик-ошқора қора-

ланади. Уларнинг феъл-атворига сингиб қолган иллатлар ҳажв қилинади, масхараланади. Булар ҳаёт ҳақиқатининг муайян кўринишлари сифатида таассурот уйғотади.

«Рухлар исёни» достонида ҳам босқинчилик, зўравонликка қарши курашга даъват қилинади, жаҳолат нечоғли мудҳиш фожеаларга сабаб бўлиши ривояту реал воқеалар асосида ёритилади. Аммо мулоҳаза, мушоҳадалар шунчаки жўн эмас, балки жўшқин эҳтирос билан ифодаланади. Инсон эрки, қадрини топтайдиган тубанликнинг турли кўринишларига нафрат билдирилади. «Рухлар исёни» достони инсоният тақдирининг чигалликлари, кишилараро муносабатларнинг мураккаблиги, кишиларнинг бир-бирини англаши йўлида тўсиқлар кўплиги тўғрисида ҳикоя қилинади. Лекин шундай бўлса-да, дoston инсонга меҳр-муҳаббат уйғотади, башарият азал-азалдан меҳр-муҳаббатга ташна бўлганлиги ҳақида ўйлатади. Эркин Воҳидов ижодининг бу юксак чўққиси айна шу жиҳати билан кўп замонлар ўтгач ҳам жозибадор, улуғвор кўринади.

БУЮК СОДДАЛИК

*Йўлдош Солижонов,
филология фанлари доктори*

Одатда, улкан ва истеъдодли санъаткорларнинг нафақат бутун бир ижоди, балки ҳар бир асари ҳақида ўнлаб, юзлаб олимлар фикр билдирадilar. Мабодо, улар бир жойга жамлангудек бўлса, ажойиб бир гулдаста пайдо бўлади. Ундаги бир-бирига мутлақо ўхшамаган ҳар битта гул ўз ранги ва таровати билан кўнгилга ором беради ва ижодкор гулзорининг турфалигини кўрсатувчи фазилатга айланади. Масалан, улуғ Алишер Навоий ижоди 500 йилдан буён тадқиқ этиляпти, бундан сўнг ҳам тадқиқот объекти бўлаверади. Бу билан Навоий ижоди ҳақида айтиладиган фикр қолмади, деган муаммо пайдо бўлмайди. Фикр фикрни уйғотади, деганларидек, янги-янги саҳифалари очилаверади. Чунки ҳақиқий истеъдодли санъаткорнинг ижодий мероси уммонга ўхшайди. Унга шўнғиган ғаввос насибасига яраша дуру жавоҳирларни териб чиқаверади. Назаримда, Эркин Воҳидов ижоди ҳам ана шунақа уммондир.

Бу ижод уммонида менинг эътиборимни тортган биринчи мўъжиза шу бўлдики, Эркин Воҳидов ҳар бир шеърида ўзлигини тўла намоён қила олади. Шоирнинг қайси бир шеъри ёки достонини ўқимайлик, унда ижодкор ўз халқининг, миллатининг фидойи фарзанди сифатида бўй кўрсатади. Шеърда ўзликни намоён эта олиш чин маънодаги индивидуал услубдир. Шоир сифатида Эркин Воҳидов мабодо «Юракда қайнаб турган сўзи бўлмаса қўлига қалам олмас»ликка қасамёд қилган. Ижодкор ўзининг ярим асрдан мўлроқ фаолияти давомида «одамларнинг ўзидан олиб, одамларнинг ўзига» туҳфа этаётган сўз дурларини юрак қони билан ювиб, сўнг мисраларга тизади. Натижада улар ўқувчи қалбига тўғридан-тўғри етиб боради, бевосита таъсир қилади.

Дадил айтиш мумкинки, Эркин аканинг нафақат ҳар бир шеъри, балки ундаги ҳар бир «сатрлар тўлкин урган сирлар тўла бир уммон»дир. Чунки чин маънодаги «шоир ўз халқининг юрак парчаси» ҳисобланади. Бундай юракда эса шубҳасиз, исён туғилади. Исёнга дош бермоқ осонмас. Чунки исён бедор қалб инқилобидир. Бундай қалб халқ дарди билангина нафас олади. Шу боисдан шоир «мен»и ҳар доим халқининг тили ва дили, жигарбанди, фарзанди тарзида намоён бўлади. У яхшими, ёмонми, 26 миллионлик халқини ўз қалбига жо қилган. Ана шу халқининг дарди, сўзини ифода этмоқлик ижодкор ўзлигининг туб моҳиятини ташкил этади. Шоир томонидан мана бу мисралар бежиз ёзилмаган:

*Сени сездим ҳаргиз ўзимда,
Менда фикринг, ўйинг, тилагинг.
Ҳар нафасда ёниқ кўксимда
Уриб турар сенинг юрагинг.*

Шу боисдан ҳам Эркин Воҳидов шеърларида «бахорий илиқлигу наҳорий тиниқлик» бор.

Эркин Воҳидов ижодининг бош фазилати, менимча, унинг илк ижодий қадамларидан бошлаб то ханузгача оддийликдан мураккабликка ва мураккабликдан буюк соддаликка томон тинимсиз интилишидир. Шоир мавзуда ҳам, шаклда ҳам, мазмунда ҳам, жанр танлашда ҳам ана шу йўл - соддаликдан мураккабликка қараб борди. Эркин ака бундан 40 йиллар муқаддам қўйидаги сўзларни ёзганди: «Шеърятдаги буюк соддалик йўлида шоир дастлаб оддийликдан мураккабликка қараб боради. Мақсадим шу босқичга қадам қўйиш ҳам эди». Тўла ҳуқуқ билан айтиш мумкинки, ижодкор бу мақсадига бугун чиндан ҳам эришди. Эркин Воҳидов шеърлари, дostonлари ҳақиқий маънодаги буюк соддаликнинг юксак намуналари бўлиб яшамокда.

Эркин Воҳидов ўзбек шеърлятида жиддий ислохотларни амалга оширди. 60-йилларнинг ўрталаридан бошлаб, мумтоз адабиётимизнинг ғазал, мухаммас, мустаҳзод, қасида сингари

кўҳна ва ҳамиша навқирон жанрларига қўл урди. Ҳатто аруз вазнидаги ана шу мураккаб жанрларда яратилган асарлари ҳам ўзининг буюк соддалиги билан ажралиб туради. Бу соддалик жўнлик эмас. Чунки уларнинг биронтасида ҳам тушуниб бўлмайдиган сўзлар, ўйлантирадиган мураккаб иборалар учрамайди. Улуғ устоз Фафур Гулом ибораси билан айтганда, «Эркин Воҳидов мудраган арузни уйғотиб юборди». Энг муҳими, шоир «уни араб, форс сўзларидан тозалаб, соф ўзбек газалини» яратди.

Гарчи Эркин Воҳидов санъаткор сифатида буюк соддаликнинг чўққисини аллақачонлар эгаллаган ва бутун салобати, кўркамлиги билан кўзга алоҳида ташланиб турган бўлса-да, ижодий изланишларини тинимсиз давом эттирмоқда. Шоирнинг кейинги йилларда яратган ўнлаб ҳазил шеърлари ва «Донишқишлоқ латифалари» туркуми ана шундай тинимсиз изланишлар самараси сифатида дунёга келган. Уларнинг ҳар бири инсон ва жамият иллатларини очишда муҳим аҳамият касб этмоқда. Масалан, «Ўзбекистон адабиёти ва саноати» газетасининг 2006-йил 29 январь сонисида эълон қилинган бир туркум шеърларини таъбир жоиз бўлса, умумий ном билан «Кўнгил фарёдлари» деб аташни сўрайди. Дарҳақиқат, ундаги ҳар бир шеър мустақил мамлакатимизнинг янада фаровон, одамларнинг меҳр-оқибатли бўлишини чин дилдан истаб ёзилган. Айниқса, шоирнинг «Ҳазрат Хизр ва замон аёли», «Нега япон юз йил яшар», «Донишманд ва жоҳил» каби шеърлари чиндан ҳам кўнгил фарёдларидир.

Эркин Воҳидов «шеърятнинг чекинмаганлиги, чекинмас»-лигини амалда исботлаш учун ижодий курашини давом эттирмоқда. Бу муқаддас йўлда унга соғлиқ ва омад тилаймиз.

Мундарижа

Сўзбоши	3
О. Шарафиддинов. Талант ва масъулият	5
А. Орипов. Сўз сеҳри	10
М. Қўшжонов. “Мен – ўзбек ўғлониман”	12
Ж. Жабборов. Инсонга бахшида гўзал шеърят	18
Н. Комилов. Бадий мўъжиза	22
Ў. Ҳошимов. Атоқли шоир, дилкаш инсон	32
У. Норматов. Шоир табассуми	37
Х. Тўхтабоев. Болалар адабиётига муҳаббат	47
О. Ҳожиева. Шоирлик фидоийликдир	50
А. Расулов. Шеър қолур, шоир қолур	54
А. Обиджон. Ватан туйғуси	74
Ҳ. Болтабоев. Ўзбекнинг қалб дафтари	79
Р. Иноғомов. “Ўзбегим”нинг дунёга келиши ва шоир изтироблари	92
И. Ғафуров. “Ёшлик девони” ёзилган йиллар ва кейин... ..	109
А. Жўзжоний. Эркин замон шоири	114
А. Улуғов. Чўққи	120
Й. Солижонов. Буюк соддалик	131

СЎЗ СЕҲРИ

Эркин Воҳидов ҳаёти ва ижодига чизгилар

"Ўзбекистон миллий энциклопедияси"

Давлат илмий нашриёти

700129, Тошкент ш., Навоий кўчаси, 30.

Муҳаррир *А. Ниёзов*

Бадий муҳаррир *А. Бурҳонов*

Техник муҳаррир *М. Алимов*

Мусаҳҳиҳ *М. Садиров*

Муқова муаллифи *А. Ёқубжонов*

Саҳифаловчи *А. Жуманиёзов*

2006.15.11-да босишга рухсат этилди. Қоғоз бичими 84x108 ¹/₃₂.

«Times» гарнитураси. Офсет босма. 7,17 шартли босма табоқ.

6,76 нашр табоқ. Адади 1000. Баҳоси келишилган нарҳда.

буюртма.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг

"Ўзбекистон" нашриёт-матбаа ижодий уйида босилди.

700129, Тошкент ш., Навоий кўчаси, 30.

83.3(5У)

С 99 **Сўз сехри.** Эркин Воҳидов ҳаёти ва ижодига чизгилар/ Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи Ҳ. Болтабоев—Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. 136 бет.

ББК 83.3(5У)

Ушбу тўпلامда Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидовнинг ҳаёти ва ижоди, маҳорат сирлари ҳақида унинг устозлари, замондош ижодкор дўстлари тадқиқотлари, мушоҳадалари жамланган.

С 4108120000
358-2006

ISBN 978-9943-07-000-4

© “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”
Давлат илмий нашриёти, 2006